

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická

Rigorózní práce

Vývoj spolkového práva a činnost spolků v Československu v letech 1918-1990

Plzeň 2018

Mgr. Bc. Michal Volf

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická

Rigorózní práce

Vývoj spolkového práva a činnost spolků v Československu v letech 1918-1990

Název oborové katedry: Katedra právních dějin
Obor: Právní dějiny

Plzeň 2018

Mgr. Bc. Michal Volf

Čestné prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, duben, 2018

.....

Mgr. Bc. Michal Volf

Obsah

Úvod	5
1 Historický exkurz	7
2 Vývoj spolkového práva v období první Československé republiky	18
3 Období nesvobody	26
4 Vývoj spolkového práva v letech 1945 – 1990	30
4.1 Zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních	33
4.2 Zákon č. 74/1973 Sb., kterým se mění zákon č. 68/1951 Sb., O dobrovolných organizacích a shromážděních	36
4.3 Zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů	36
5 Spolky a spolková činnost	45
5.1 Dělnické spolky	46
5.2 Ženské spolky	48
5.2.1 Americký klub dam	49
5.2.2 Ženský výrobní spolek český	51
5.2.3 Spolek Minerva	57
5.2.4 Ženský klub český	61
5.3 Tělovýchovné a další spolky	62
5.3.1 Sokol	62
5.3.2 Tělocvičný spolek paní a dívek pražských	65
5.3.3 Junák	69
5.3.4 Pionýr	73
5.4 Profesní spolky	77
5.4.1 Spolek českých žurnalistů	77
5.4.2 Učitelské spolky	78
5.4.3 Jednota právnická	81
5.5 Kulturně-společenské a umělecké spolky	88
5.5.1 Umělecká beseda	88
Závěr	100
Resumé	103
Seznam literatury a pramenů	105

Úvod

Spolkové právo patří k základním ústavním a demokratickým právům. Prošlo řadou proměn, které se odrážely v každodenním fungování spolků. Výrazný mezník pro spolčování představoval revoluční rok 1848, ve kterém zaznamenáváme požadavek svobody spolčování jako jeden z hlavních požadavků emancipujícího se liberálního měšťanstva.

Před rokem 1848 byl vznik spolků spíše ojedinělý, především s ohledem na to, že spolkovou činnost vytvářel absolutistický stát na obranu svého stavovského systému. Aktivity tehdy vznikajících tzv. tajných společností představovaly přímo útok na stát. Z tohoto důvodu legislativu představovaly především různé zákazy a omezení. To je patrné již od poloviny 18. století a počátku 19. století, kdy přímo trestní zákoník z roku 1803 zakotvil zákazy spolků a tresty za tajné spolčování.

Rozvoj spolkové činnosti je patrný s obnovením ústavnosti roku 1861. V rakouském právu se od nastolení ústavnosti za spolek považovalo „dobrovolné, trvalé spojení se několika osob v organizmus, samostatnou osobnost reprezentující, k dosažení nějakého účelu životního“.¹ Na našem území zaznamenáváme vznik celé řady spolků s různorodým zaměřením.

Po vzniku první Československé republiky byl na základě recepční normy převzat spolkový zákon č. 134/1867 ř.z., který po celou dobu její existence zůstal v platnosti. Došlo k přijetí některých právních předpisů, které se pouze dotkly některých jeho ustanovení. Spolkové právo bylo zaručeno ústavou z roku 1920.

V období Protektorátu Čechy a Morava došlo k omezení spolkového práva a činnosti spolků. Na základě vládního nařízení č. 97/1939 Sb. z. a n., jímž se mění zákon č. 134/1837 ř.z. o právu spolčovacím a činí některá opatření týkající se spolků, došlo k redukci činnosti spolků kupříkladu již tím, že byl opět zaveden koncesní systém a jejich zřízení nebylo ve veřejném zájmu.

¹ PRAŽÁK, J. *Rakouské právo ústavní, část první*. Praha: Jednota právnická, 1900, s. 74.

I když byla po skončení druhé světové války obnovena platnost spolkového zákona č. 134/1867 ř. z. a vyhláška z doby Protektorátu Čechy a Morava byla zrušena, k výraznému rozmachu spolkové činnosti přesto nedošlo, neboť jedním z důsledků únorového převratu a převzetí moci Komunistickou stranou Československa v roce 1948 bylo i násilné omezení spolkového života.

Rigorózní práce se zaměří zejména na předložení a mapování relevantních právních předpisů týkajících se spolkového práva ve sledovaném období, jakož i představení některých spolků a jejich činnosti. Jejím hlavním cílem je tedy analyzovat vývoj spolčovacího práva a jeho různé podoby a institucionalizaci ve vytyčeném časovém období. Tomu bude přizpůsobena i používaná metodika rigorózní práce. Vedle výše avizované analýzy půjde i o syntézu a nezbytnou deskripci. Pro poukázání na odlišnosti mezi jednotlivými historickými etapami spolčovacího práva bude využita metoda komparace.

V rigorózní práci bude čerpáno především z odborné literatury v podobě monografií z oblasti právní historie, jakož i dobových právních pramenů upravujících spolkové právo.

1 Historický exkurz

Počátek zakotvení spolčovací svobody představuje revoluční rok 1848, kdy se spolky staly základním diskusním tématem a nástrojem boje za liberalizační reformy. První ústava z 24. dubna 1848 zakotvila občanská a politická práva, mezi nimi právě i právo vytvářet spolky.² O právu spolčovacím se hovořilo i v další ústavě ze dne 4. března, kde v jejím ustanovení § 7 byl vznik spolků učiněn závislým na jejich cílech, účelu a prostředcích k jeho dosažení. Ty nesměly mít protistátní charakter. Prováděcím patentem ze 17. března 1849³ byl však zaveden policejní dohled nad činností spolků. Podle patentu vznik nevýdělečných spolků nebyl vázán na zvláštní úřední povolení, koncese však byla nutná pouze u spolků výdělečných.

S nástupem Bachova absolutismu byly nařízením č. 246 z 31. prosince 1851, zakázány jakékoliv politické spolky. Ale i jiné spolky začaly být postupně svazovány různými omezeními. Spolkům bylo například zakázáno zřizovat pobočky nebo vést mezi sebou korespondenci. Formální zakotvení spolkového práva představoval spolkový zákon na základě císařského patentu z roku 1852,⁴ který byl proveden pouze zčásti, neboť v platnosti zůstala jen ta ustanovení, která se týkala činnosti výdělečných spolků. Nadále bylo zakázáno zakládat politické spolky a dokonce i spolky mající sociální účel. Zákonem povolené spolky musely mít povolení ke svému zřízení. Zákon tak obnovil koncesní systém, představující v právu spolkovém krok zpět.

Zákonem bylo stanoveno, kdo má kompetence k udělování povolení spolkům. V případě spolků, které se zřizovaly ke zvelebení věd a umění, povzbuzení a zdvižení polního hospodářství a lesnictví, průmyslu, obchodu nebo jiných odvětví produkce, kolonizacím, kreditním ústavům, obecným ústavům opatrovacím a důchod dávajícím a ke spolkům, jejichž účelem bylo podnikání železnic a parní plavby, udělovalo povolení ke zřízení ministerstvo vnitra (§4). V případě spolků, jejichž činnost se týkala podnikání v hornictví, a které se zakládaly na svazku kverkovském, komor kverkovských, bratrských pokladnic

² § 22 dubnové ústavy.

³ Císařský patent č. 425/1852 ř. z., ze dne 26. listopadu 1852, kterým se vydávají nová ustanovení o spolcích.

⁴ Zákon č. 253/1852 ř. z.

a pokladnic tovaryšstva horního, byly k udělení povolení kompetentní ty úřady, které byly uvedeny v horních zákonech (§5). V případě ostatních spolků nejmenovaných v § 4 tohoto zákona, byly příslušné k udělení povolení zemské úřady té korunní země, ve které byl spolek zřizován (§6).

Spolek mohl být povolen jen tehdy, pokud byl účel spolku dovolený. Současně tento účel podle zákona mohl být předmětem spolku.⁵ Osoby, které se o povolení ucházely, dle svých osobních okolností, a kde toho bylo zapotřebí, i dle nemovitostí, dávaly záruku, že se podnikání náležitě ve skutek uvede, nebo když alespoň nebylo důvodného podezření, že zde byla tendence nedovolených vedlejších účelů.⁶ V neposlední řadě, stanovy musely být slučitelné s tím, co vyžadoval zákon.⁷

Dále bylo stanoveno, co musí být patrné ze stanov spolku a z plánu podnikání. Tím měl být účel spolku a prostředky k jeho dosažení, způsob, jak se spolek bude zřizovat a obnovovat, podstatné základy vedení a řízení spolkových záležitostí, práva a povinnosti členů spolku; kdo má zastupovat spolek před úřady, jak se mají řešit spory vzniklé uvnitř spolku a ustanovení, jak se má spolek ukončit a pokud je zřízen pouze na určitý čas, jak dlouho má trvat (§9).

Velmi podrobně zákon rozebíral spolky na akcie, tj. akciové společnosti. Výslovně tak stanovil §12, že se nesmělo pod žádnou záminkou žádat, aby se něco platilo napřed, pokud se k tomu neobdrželo povolení. Bez povolení se nesměly také vydávat žádné prozatímní listy, které by měly vstoupit do oběhu. Prozatímní listiny a akciové listiny nesměly svědčit na přinašitele, nýbrž měly vždy svědčit na jistá jména. Na každé prozatímní listině mělo být zejména vidět, kolik se na ně vyplátilo. Pokud byla prozatímní listina dána do oběhu, a nebylo viditelně označená částkou, která za ní byla vyplacena, měla se taková smlouva pokládat za právně neplatnou a vyjednaná suma měla propadnout fondu chudých toho místa, kde se někdo přestupku dopustil, podle okolností se tím měl zabývat také trestní soud.

⁵ § 14, lit. a) zákona č. 253/1852 ř. z.

⁶ § 14, lit. b) zákona č. 253/1852 ř. z.

⁷ § 14, lit. c) zákona č. 253/1852 ř. z.

Dále bylo výslovně stanoveno, že akcionář, který první částku zaplatil, „prodaliby list prozatímní dále, z ostatních tak dlouho zůstane společnosti práv, až jej tato přepsáním listu prozatímního na jméno nového držitele z toho závazku propustí. Propuštění toto ze závazku může se ostatek dáti toliko s přivolením spolku samého, nebo od výboru, jemuž společnost k jednáním takovým zmocnění dala“.

Smlouva nebo statuty měly v sobě obsahovat zřejmá ustanovení o hlasovacím právu, které příslušelo každému akcionáři. Vyjma ředitelstva k vedení jednání ustanoveného se mohl také ustanovit výbor ze členů spolku. U každé akciové společnosti se mohlo konat jednou za rok obecné shromáždění majitelů akcií, aby se jim podala zpráva o vedení jednání a o stavu podniknutí, účty o hospodaření se podávaly ke konci roku nebo v kratších dobách se oznámilo, jak dopadly.

Zákon současně řešil otázku zastavení či pozastavení činnosti spolku a jeho rozpuštění. V případě zastavení nějakého spolku se muselo žádat, když „osoby, kteréž spolek zříditi chtějí, mají úmysl, vydati veřejné vyzvání nebo návěští, aby nalezly účastníků, nebo když jest podniknutí takové, že jest potřeba příprav, kteréž se dotýkají práv jiných osob, k. p. vyměrování, nivelování, nebo ku kterýmž potřebí jest povolení, zprostředkování nebo pomoci úřadů veřejných“. Kromě toho se mohlo za prozatímní povolení k zaražení spolku žádat, když podnikatelé neměli v úmyslu, aby spolek ihned vešel ve skutek (§15).

Úřad měl právo vytknout podmínky, za nichž bylo možné činnost spolku zastavit. Toto povolení se mohlo zcela odepřít, pokud žadatelé nečinili „plán podniknutí úplně zadost tomu, čeho se §. 14. lit. b. a c. vyhledává, a nemá-li účel spolku vlastnosti, tamtéž pod lit. a připomenuté“. K žádosti za prozatímní povolení bylo třeba přiložit pouze nejpodstatnější ustanovení obsažená v plánu podnikání a v návrhu statutů (§16).

Pokud bylo dáno prozatímní povolení k zastavení nějakého spolku, měly se vždy ustanovit výjimky, kterým se muselo učinit zadost, aby se mohlo žádat za schválení spolku samého (§18). Z prozatímního povolení k zastavení spolku, které někdo obdržel, nemohlo se odvíjet právo k povolení, a spolek sám zříditi (§19). „A však i povolení k zaražení spolku pokládati se může toliko za koncesi čili

přípuštění, a neuzavírá v sobě nikoli, jako by se tím vyřklo, že vláda státní má zřízení toho podniknutí a prostředky, k dosažení zamýšleného účelu zvolené, za přiměřené, nebo že podniknutí přinese výhod z něho očekávaných. Na účastnících jest, aby si o tom sami potřebného přesvědčení opatřili“ (§20).

Aby změny, učiněné v potvrzených pravidlech společnosti (statutech apod.) a vůbec v ustanoveních, povolením spolku předepsaných, nabyly platnosti, bylo zapotřebí, aby byly schváleny (§21).

V případě dobrovolného rozpuštění spolku měla především platnost ustanovení obsažená v občanských zákonech a společenských statutech. Pokud a nebyl uzavřen na určitou dobu, bylo toto zapotřebí napřed ohlásit tomu úřadu, který dal povolení k jeho zřízení (§23).

Rozpustit spolek a všelijaká shromáždění nebo zastavit přípravy ke spolku, který se teprve měl zřídit, mohly úřady v těchto případech:

„a) když se spolek bez náležitého povolení zřídil, nebo pakli mu bylo povolení odejmuto, v působení svém dále předse šel;

b) když se po obdržení již povolení dopustí podstatného překročení pravidel spolkových nebo ustanovení, od úřadu při povolení spolku a povolením tímto předepsaného;

c) když se neučinilo náležitě zadost výminkám, strany nichž bylo napřed výslovně ustanoveno, že nebudou vyplněny, povolení se nazpět vezme nebo pomine, buď co se týče věci nebo času, nevyžádajíc sobě prodloužení lhůty;

d) když nastanou takové okolnosti, v kterých se buď podle zákonů nebo z příčin veřejných povolení k provozování nějakého zaměstnání nebo podniknutí i jednotlivým osobám soukromým odejímá.“⁸

Přísný režim zavedený zákonem č. 253/1852 doznal malých změn teprve po konkordátu státu a katolické církve roku 1855. Od roku 1856 bylo možné

⁸ § 24 zákona č. 253/1852 ř. z.

zakládat bez souhlasu politických úřadů alespoň katolicky orientované spolky, což bylo potvrzeno nařízením ministerstva vnitra ze dne 28. června 1856.⁹

Nařízením bylo stanoveno, že spolky tohoto typu má schvalovat a vést nad nimi správu biskup, v jehož diecézi se nacházejí. Zemskému správci, kterého se to týká, má pouze ihned dát vědět, že spolek byl schválen, a dále pak o tom, jaký má účel a jak byl zřízen. Správci mohli dle nařízení zřídit světské orgány k vedení spolku, popř. potvrdit světské osoby zvolené členy spolku, avšak pod svou odpovědností a dle pravidel spolkem schválených.

Spolky se mohly též spojit se stejnými či obdobnými spolky zahraničními. Nařízení v tomto smyslu pak stanovilo, že biskup měl toto spojení povolit pouze, pokud by to „církevní potřeby vyhledávaly“. Toto spojení mělo být opět oznámeno zemskému správci.

Až obnovení ústavnosti roku 1861 otevřelo cestu k naplnění spolkové svobody, která byla právně zakotvena v prosincové ústavě a zákonem č. 134 ze dne 24. listopadu 1867.¹⁰ Zákon o právu spolčovacím č. 134/1867 ř. z. se skládal ze tří částí: „O spolicích vůbec“, „O spolicích politických“ a „Ustanovení trestní a závěrečná“.

Podle zákona se předpokládaly spolky politické a spolky nepolitické. Výjimku tvořily taxativně vyjmenované právnické osoby, které se řídily podle jiných zvláštních předpisů. Jednalo se o spolky, které měly výrobní, bankovní, úvěrní, pojišťovací, důchodový, spořitelní a zástavní charakter.¹¹ Tyto spolky podléhaly ustanovením speciálních zákonů a ustanovením zákona č. 253/1852 ř.z. Kupříkladu pro pojišťovací spolky platilo nařízení ministerstva vnitra č. 110/1880 ř.z., pro spolky provozující zástavní živnost pak platil zákon č. 253/1852 ř.z. v pozdější době zákon č. 48/1885 ř.z. a nařízení ministerstva vnitra č. 49/1885 ř.z.

Dále se spolkový zákon nevztahoval na duchovní řády a kongregace a náboženské společnosti.¹² Tuto otázku řešil přímo ústavní zákon č. 142/1867 ř.z.,

⁹ Nařízení ministerstva vnitra č. 122/1856 ř.z.

¹⁰ Zákon spolkový č. 134/1867 ř.z.

¹¹ § 2 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

¹² § 3 písm. a spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

kde bylo stanoveno, že „Každá církev a společnost náboženská zákonem uznaná,¹³ má právo náboženství společně a veřejně provozovati, své záležitosti vnitřní o své moci pořádati a spravovati, ústavy, fundace a fondy ku potřebám náboženství, vyučování a dobročinnosti ustanovené držeti a jich užívat, jest však jako každá společnost poddána obecním zákonům státním.“¹⁴ „*Přivržencům vyznání náboženského, které není zákonem uznáno, dovoleno jest v domě náboženství provozovati, pokud takové provozování není ani proti zákonu, ani proti mravopověstnosti.*“¹⁵

Ustanovení zákona se nevztahovala na spolky živnostenské,¹⁶ které upravovaly živnostenské zákony, jakož i na těžářstva a bratrské pokladny,¹⁷ na které se vztahovaly horní zákony.

Zákon předkládá podmínky vzniku spolku, sledování činnosti spolku, jeho rozpuštění a trestání přestupků spolkové činnosti. Zakladatelé spolku museli písemně ohlásit svůj úmysl zřídit spolek politickému zemskému úřadu, a to ještě před započítím jeho činnosti. K ohlášení současně museli předložit v pěti exemplářích spolkové stanovy.¹⁸

Spolkový zákon výslovně nepožadoval, aby byl ve stanovách uveden název spolku, z praktických důvodů však bylo naprosto běžné uvádět jméno spolku již v jeho záhlaví, a to často ve spojení s jeho sídlem.¹⁹ Ze stanov musel být patrný především účel zřízení spolku, a prostředky, které umožnily jeho vznik. Zákonem bylo přímo požadováno uvést, jak spolek získal finanční prostředky. Dále pak jak se spolek zřídí a jak se bude obnovovat. Způsob vytvoření spolku byl zákonem chápán tak, že zakladatelé spolku svolali ustavující shromáždění, na kterém měly být zvoleny statutární orgány. Zpravidla se tak stalo ještě podání oznámení o úmyslu založit spolek, neboť v předkládaných stanovách obvykle již figuroval

¹³ Dle nařízení ze dne 20. června a 13. října 1781 a 24. ledna 1850 č. 39 ř. z. se za zákonem uznanou církev považovala církev katolická (římsko-řecko-arménská), evangelická (vyznání luteránského a helvétského), řecká pravoslavná, řecká spojená a židovská.

¹⁴ Čl. 15 úst. zákona č. 142/1867 ř.z.

¹⁵ Čl. 16 úst. zákona č. 142/1867 ř.z.

¹⁶ § 3 písm. b spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

¹⁷ § 3 písm. c spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

¹⁸ § 4 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

¹⁹ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995, s. 7.

výčet orgánů spolku. K obnově spolku bylo určeno stanovami, kdo přijímá členy, jakým způsobem může docházet ke změně stanov apod.

Další náležitostí bylo sídlo spolku. Bližší označení, jako např. konkrétní budovu, zákon nepožadoval. Dále upravoval práva a povinnosti, které budou mít členové spolku. Jelikož zákon umožňoval, aby konkrétní spolek měl členství rozděleno na několik druhů – členové zakládající, čestní, činní apod. – musely stanovy přesně vymezit, jaká práva a povinnosti přísluší té které skupině členů.

Členové se vzájemně odlišovali především aktivním a volebním právem a možností účastnit se spolkových schůzí a jiných podniků, taktéž měli rozdílnou povinnost při placení členských příspěvků do spolkové pokladny.

Ze stanov musely být zřejmé základní orgány spolku.²⁰ K těm patřily orgány rozhodující, orgán výkonný a kontrolní. Výslovně zákon hovořil o spolkovém shromáždění (valná hromada), výboru spolku (představenstvo) a fakultativně, avšak pravidelně zřizovaných kontrolních orgánech (dozorčí rada). Určeno muselo být také složení včetně orgánů spolku a co nejpřesněji vymezena jejich kompetence. Musela být také stanovena přesná pravidla o tom, co je zapotřebí k usnesení spolkových orgánů.

Dále ve stanovách muselo být zakotveno, jak budou řešeny spory ve spolku. Stanovy většinou předpokládaly vytvoření rozhodčího orgánu, v jehož kompetenci pak bylo řešení sporů, které se v případě spolku vyskytly. Stanovy musely obsahovat také ustanovení, kdo bude spolek zastupovat navenek. Zpravidla spolek zastupoval předseda (starosta) spolku. K důležitým písemným projevům spolkové vůle přibíral často ještě některého z funkcionářů spolku. Stanovy musely také obsahovat pravidla pro případný zánik spolku ve smyslu jeho zrušení.

Stanovy se předkládaly v pěti exemplářích, z nichž jeden byl určen ke zpětnému odeslání ohlašovatelí spolku, druhý pro statistické účely, třetí pro zemské politické úřady, čtvrtý pro referenta tohoto úřadu a pátý pro politické

²⁰ K nim blíže níže v textu práce.

úřady okresu či policejní ředitelství místa sídla spolku. Stanovy musely být řádně datovány a podepsány.²¹

Zemský úřad mohl zakázat vznik spolku, pokud spolek svým účelem nebo zřízením směřoval proti zákonu nebo právu nebo byl státu nebezpečný.²² Jelikož zákon nikde nehovořil o pojmu protiprávnosti, protizákonnosti nebo o tom, co je státu nebezpečné, představovala tato formulace široký prostor pro zákaz kteréhokoliv spolku podle uvážení úřadů.

Lhůta k udělení zákazu byla stanovena na čtyři týdny po učiněném oznámení a zemský úřad zákaz musel učinit písemně s udáním důvodů. Čtyřtýdenní lhůta k zákazu počínala běžet ode dne, kdy byly stanovy spolku podány v podacím protokolu zemského úřadu. Zákaz zřízení oprávněného spolku byl neplatný, když opatření ke stanovám se vztahující bylo doručeno proponentu teprve po uplynutí čtyř týdnů po podání stanov.²³

Pokud se zemský úřad v období čtyř týdnů ke vzniku spolku nevyjádřil nebo prohlásil již dříve, že spolek nezakazuje, mohl spolek začít se svou činností.²⁴ Proti zakazu učiněného zemským úřadem mohlo být podáno odvolání k ministerstvu vnitra, a to ve lhůtě šedesáti dnů.²⁵

Spolkový zákon upravoval orgány spolku. Jako o prvním se zminoval o představenstvu spolku, které mělo za povinnost oznámit úřadu své členy i s udáním jejich bydliště a zvláště vyznačit ty, kteří zastupují spolek navenek. Toto mělo učinit v třídní lhůtě po jejich ustanovení do funkce. Oznámení mělo představenstvo spolku adresovat zeměpanskému úřadu, pokud se v místě sídla spolku nacházel, nebo jinak okresnímu politickému úřadu.²⁶ Za představenstvo spolku byl označován zákonem ten orgán, který vedle spolkového shromáždění a vedle kontrolních orgánů byl určen k vedení spolku.²⁷ Pokud byl tento orgán

²¹ Viz Rozhodnutí min. vnitra č. 5221 ze dne 21. listopadu 1867.

²² § 6 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

²³ Viz rozhodnutí min. vnitra č. 12775 ze dne 14. října 1876.

²⁴ § 7 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

²⁵ § 8 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

²⁶ § 12 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

²⁷ Viz § 4 písm. e) spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

zřízen jako kolegiální, pak bylo nutné oznámit všechny členy představenstva a nikoliv jen ty, kteří byli určeni k zastupování spolku.²⁸

Dalším orgánem spolku bylo shromáždění. Shromáždění spolku se mělo konat dle zákona veřejně.²⁹ Jednání se však neměly účastnit ty osoby, které nebyly členy spolku nebo zvanými hosty. Členové spolku a pozvaní hosté nesměli přijít na jednání shromáždění ozbrojeni, nad čímž měl bdít předseda shromáždění. Předseda shromáždění měl současně povinnost zachovávat pořádek na shromáždění a mohl také shromáždění rozpustit.³⁰ Čas a udání místa shromáždění se mělo oznámit úřadu představenstvem 24 hodin před jeho konáním.³¹ Úřad mohl na základě spolkového zákona vyslat na shromáždění spolku svého zřízence.³²

Spolek nesměl činit usnesení nebo vydávat prohlášení, které by odporovalo trestnímu zákonu, nebo zasahovalo do oblasti zákonodárné či výkonné moci.³³ Pokud bylo shromáždění spolku svoláno proti ustanovením spolkového zákona, mělo být úřadem zakázáno, popř. rozpuštěno. Rozpuštění shromáždění náleželo do kompetence zemského úřadu³⁴, ale v některých případech přímo ministerstvu vnitra.³⁵

Druhá část spolkového zákona pojednávala o politických spolcích, které podléhaly jinému režimu než spolky nepolitické. Pro politické spolky platila mimo dosud uvedená všeobecná nařízení první části současně ustanovení druhé části tohoto zákona.³⁶ O tom, zda je nově vytvořený spolek politický či nikoliv, rozhodoval ten úřad, který byl podle zákona kompetentní přijímat oznámení o vytvoření spolku. Členy politických spolků nesměli být cizinci, ženy a nezletilí.³⁷

Představenstvo politického spolku se mělo skládat nejméně z pěti a nejvýše z deseti osob.³⁸ Na rozdíl od spolků nepolitických musely hlásit bezprostředně

²⁸ Rozhodnutí kasačního soudu č. 6575 ze dne 23. listopadu 1875.

²⁹ § 14 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁰ § 17 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³¹ § 15 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³² K tomu podrobněji viz § 18 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³³ § 20 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁴ Viz blíže §§ 21-27 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁵ Dle § 11 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁶ § 29 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁷ § 30 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

³⁸ § 31 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

úřadu nejen členy představenstva, ale i všechny své spolkové členy a každoroční přehled o jejich počtu.³⁹ Politické spolky nemohly vytvářet spolky pobočné – filiálky.⁴⁰ V případě, že by nepolitický spolek chtěl rozšířit svou činnost na politické záležitosti, pak se musel podrobit ustanovením tohoto zákona pro spolky politické.⁴¹ O tom, zda by se měl spolek považovat za politický, rozhodoval zemský úřad, taktéž v případech § 11 spolkového zákona, jakož i na odvolání od ministerstva vnitra.

Spolkový zákon obsahoval také trestní ustanovení. V případě porušení spolkového zákona měl být soudy ukládán jako přestupek trest vězení až do šesti neděl nebo pokuta až do výše 200 zlatých.⁴² Přestupku se dopouštěli ti, kteří založili „tajný“ spolek, pokud ovšem nešlo o trestní čin podle §§ 285 až 299 trestního zákona č. 117/1852 ř.z.

Podle § 36 spolkového zákona mohl být přestupek spáchán tím, že zakladatelé spolku nesplnili oznamovací povinnost podle § 4 a začali vyvíjet činnost. K naplnění skutkové podstaty přestupku ovšem mohlo dojít i za situace, kdy úřad založení spolku zakázal, avšak spolek nadále fungoval. Za přestupek bylo rovněž považováno nedodržení některé z dalších oznamovacích povinností, rovněž mohl být spáchán i tím, že se veřejného jednání spolku aktivně účastnili hosté či nečlenové. Za přestupek mohlo být pokládáno i to, pokud se osoba dostavila na spolkové shromáždění se zbraní v ruce.⁴³

Ve smyslu ustanovení zákona k výčtu přestupků lze zařadit ještě případy, kdy předsedající spolkového shromáždění neposkytnul dohlížejícímu orgánu přiměřené místo podle jeho volby, nebo když nepodal požadované informace o řečnících, usneseníh spolku apod.⁴⁴ Stíháno bylo také neuposlechnutí příkazu uzavřít jednání spolku nebo spolek rozpustit. Přestupku se mohly dopustit pouze

³⁹ § 32 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴⁰ § 33 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴¹ § 35 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴² § 36 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴³ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995, s. 13.

⁴⁴ § 36 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

osoby fyzické, spolek jako celek takový přestupek spáchat nemohl. Uložená pokuta ovšem měla být uhrazena z majetku spolku, nikoliv jednotlivých funkcionářů.⁴⁵

Ve svých závěrečných ustanoveních pamatoval zákon i na situaci, kdy by bylo třeba některá jím předkládaná oprávnění dočasně omezit nebo pozastavit. Zákon stanovil, že v případě války nebo vnitřních nepokojů mohla vláda zbavit platnosti ustanovení spolkového zákona, a to částečně nebo zcela, na čas a pro jednotlivá místa.⁴⁶ Toto ustanovení vyplývalo z ustanovení úst. zákona č. 142/1867 ř. z., kde bylo stanoveno: „*Pokud vláda odpovědná může práva přivedená v člancích 8., 9., 10., 12., a 13 na čas a v některém místě zastaviti, vyměřeno bude zvláštním zákonem*“.⁴⁷

Spolkový zákon také stanovil, že pro spolky, pro které platí jeho ustanovení, pozbývá platnosti zákon o spolcích č. 253/1852 ř. z., a všechny jiné zákony a nařízení tomuto zákonu odporující.⁴⁸ Provedení tohoto zákona se ukládalo ministrům vnitra a spravedlnosti.⁴⁹

Zákon za monarchie nedoznal nějakých podstatných změn, avšak pro jednotlivé druhy spolků byl doplňován řadou prováděcích předpisů.

⁴⁵ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995, s. 13.

⁴⁶ § 37 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴⁷ Čl. 20 úst. zákona č. 142/1867 ř.z.

⁴⁸ § 38 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

⁴⁹ § 39 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

2 Vývoj spolkového práva v období první Československé republiky

Recepční norma, zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., převzala dosavadní zemské i říšské zákony a nařízení, tj. včetně zákona spolkového č. 134/1867 ř.z. V platnosti zůstával zachován i zákon č. 253/1852 ř. z., a to pro spolky založené za účelem zisku, pokud zvláštní předpisy nestanovily jinak. V případě Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo recipováno právo uherské.⁵⁰ Spolčovací právo uherské nebylo jako v bývalém Rakousku zaručeno ústavou. Dokonce až na výjimky nebylo upraveno zákony, ale pouze ministerskými nařízeními.⁵¹ Zřízení spolku, jehož činnost se měla vztahovat na území, kde platilo bývalé právo rakouské a zároveň na území, kde platilo bývalé právo uherské, se posuzovalo podle obojího práva.⁵² Odlišná úprava spolkového práva byla rovněž na Hlučínsku, kde zůstaly v platnosti spolkové předpisy říšskoněmecké.⁵³ V roce 1921 nabyl i na tomto území platnosti spolkový zákon č. 134/1867 ř.z.⁵⁴

První změnu, která se dotkla spolkového zákona, představovalo vyhlášení ústavního zákona č. 121/1920 Sb. z a n., Ústavní listina Československé republiky (dále jen „ústava z roku 1920“).⁵⁵ Podle ústavy byla garantována občanská práva a svobody, k nimž ústava počítala i svobodu spolčování. V ústavě bylo uvedeno, že Svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořiti spolky jsou zabezpečeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře. Výkon práva spolčovacího a shromažďovacího upravují zákony.⁵⁶

Ústava dále stanovila, že Spolek může býti rozpuštěn jen, když jeho činností byl porušen trestní zákon nebo veřejný pokoj a řád.⁵⁷ Tím vlastně došlo k novelizaci dosud platného ustanovení spolkového zákona.⁵⁸ Zatímco dřívější znění spolkového zákona v podstatě taxativně vymezovalo

⁵⁰ DUSIL, V. *Československé právo spolkové*. Praha: dr.Otakar Štorch-Marien, 1924, s. 9.

⁵¹ Zejména ministerská nařízení: č. 1394/1873, o kontrole spolků; č. 773/1874, o provedení nařízení č.

1394/1873; č. 1508/1875, o zakládání spolků.

⁵² DUSIL, V. *Československé právo spolkové*. Praha: dr.Otakar Štorch-Marien, 1924, s.19.

⁵³ Tamtéž, s. 10.

⁵⁴ Nařízení vlády č. 168/1921 Sb.

⁵⁵ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n.

⁵⁶ § 113 odst. 1 zákona č. 121/1920 Sb. z. a n.

⁵⁷ § 113 odst. 2 zákona č. 121/1920 Sb. z. a n.

⁵⁸ § 24 spolkového zákona č. 134/1867 ř.z.

okolnosti,

za nichž byl příslušný úřad oprávněn rozpustit spolek, nové znění obsahovalo poněkud obecnější formulaci.

Složitější byla situace s výkladem dalšího zákonného důvodu pro rozpuštění spolku, kterým bylo porušení veřejného pokoje a řádu. Výklad tohoto pojmu mohl být velmi široký, což v praxi působilo nemalé problémy. To dokumentuje i judikatura Nejvyššího správního soudu.

Kupříkladu náleží Nejvyššího správního soudu, ve kterém se Nejvyšší správní soud vyjádřil tak, že ustanovení § 113 odst. 2 ústavy z roku 1920, řešícího otázku přípustnosti rozpuštění spolku, se lze úspěšně dovolávat i v případě zákazu utvoření nového spolku, tj. že je možné zakázat zřízení spolku, pokud u něho jsou již v době oznámení spolku a předložení jeho stanov dány důvody k jeho rozpuštění ve smyslu ustanovení § 113 odst. 2 ústavy z roku 1920.⁵⁹

Nejvyšší správní soud dospěl k závěru na základě stížnosti nově ustanovovaného spolku pod názvem Místní pobočka Einigkeit v K. spolku Deutschel Kulturverband, jehož ustavení bylo správním orgánem zakázáno, a to z toho důvodu, že účel a zařízení tohoto spolku byly v rozporu s platným právním řádem, neboť jmenovaný spolek byl bezprostředním znovuzřízením spolku nesoucího název Ortsgruppe K. des Deutschen Kulturverbandes, který byl již jednou na základě ustanovení § 113 odst. 2 Ústavy z roku 1920 rozpuštěn a kterému mělo být prostřednictvím nově utvářeného spolku – pobočky umožněno pokračování v jeho činnosti.

V dalším nálezu se Nejvyšší správní soud vyslovil tak, že pouhé překročení statutárního oboru nemůže samo o sobě být dostatečným důvodem pro rozhodnutí o rozpuštění spolku dle ustanovení § 113 odst. 2 ústavy z roku 1920, jestliže tímto překročením nebyl porušen trestní zákon nebo veřejný pokoj a řád. V daném případě, v němž za překročení statutárního oboru spolku bylo považováno usnesení spolku na rezoluci vyzývající odborové organizace k nastoupení taktiky hromadné revoluční akce, přičemž měla na zřeteli svrhnutí nadvlády kapitalismu

⁵⁹ Viz Bohuslavova Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu, část administrativní, sv. XII b, č. 8881.

a odstranění systému námezdního otroctví, které bylo žalovaným správním orgánem považováno za politickou činnost spolku, který byl však konstituován jako nepolitický.

Nejvyšším správním soudem bylo výše uvedené chování spolku vyhodnoceno jako porušující veřejný řád, jakožto soubor právních norem etických a společenských, jejichž zachování je podle aktuálně panujících obecných názorů podmínkou klidného a společenského soužití, přičemž těmto normám koresponduje i stav společnosti jako takové. Nejvyšší správní soud své konstatování uzavřel tak, že pokud započne nepolitický spolek vykonávat činnost spolku politického, aniž předem změnil řádně své stanovy, maří tím smysl speciálních ustanovení o politických spolcích a znemožňuje správnímu úřadu kontrolu své činnosti nařízenou zákonem o právě spolčovacím. Toto je třeba považovat za porušení veřejného řádu a je tím odůvodněn postup dle ustanovení § 113 odst. 2 ústavy z roku 1920.⁶⁰

Nálezem Nejvyššího správního soudu ze dne 24. června 1924, ve věci rozhodnutí o stížnosti spolku proti jeho rozpuštění z důvodu uvedeném v ustanovení § 113 odst. 2 ústavy z roku 1920, kdy daný spolek měl porušit veřejný řád tím, že užíval při svém veřejném vystupování kroj a odznak Federovaných dělnických tělocvičných jednot. Právě v tomto případě dané rozhodnutí správního orgánu napadající spolek na svoji obranu uváděl, že neporušil veřejný pokoj a řád, a že ostatně tento pojem není ani pojmem právně definovaným, a to ani v ústavě z roku 1920, ani v zákoně o právě spolčovacím či jakémkoli jiném právním předpisu.

V této věci Nejvyšší správní soud konstatoval, že veřejný řád je výslednicí kompromisu mezi zájmy individuálními z jedné strany a z druhé strany zájmem umožnit klidné společenské soužití společnosti tvořící státní pospolitost. Šířeji řečeno je veřejný řád souhrnem norem právních a všech norem etických a společenských, jejichž zachování je podle aktuálně panujících obecných názorů podmínkou poklidného a spořádaného společenského soužití, jakož i stav společnosti, uvedeným normám odpovídající. Současně z tohoto pojmu plyne,

⁶⁰ Viz Bohuslavova Sbirka nálezů Nejvyššího správního soudu, část administrativní, sv. VI b, z roku 1924, s. 2001 an. A 4081/24.

že normami, které jsou součástí veřejného řádu, jsou pouze takové, které regulují poměr jednotlivce ke společnosti, když veškeré jednání jednotlivce existující čistě v okruhu jeho soukromého života a nedotýkající se jeho styků se společností, nelze zahrnout do pojmu veřejný řád.⁶¹

Na tento nálezn odkazoval Nejvyšší správní soud ve své další judikatuře, pokud bylo zapotřebí operovat s pojmem veřejný pokoj a řád. Tak tomu bylo např. v nálezu ze dne 7. března 1925, kdy byl spolek rozpuštěn z důvodu dle ustanovení § 113 odst. 2 Ústavy z roku 1920, neboť se členové daného nepolitického spolku při své spolkové slavnosti dali vyfotografovat s praporem nesoucím odznak skobového kříže. V tomto nálezu již Nejvyšší správní soud konstatoval, že pojem veřejný pokoj a řád je pojmem v právnícké terminologii ujasněným a známým, objevujícím se v různých jazykových vyjádřeních, avšak s velmi obdobným smyslem, užívaným napříč právními normami nejen Československé republiky, ale např. i Francie. K definici pojmu veřejný pokoj a řád provedené v nálezu A 3803/24 doplnil, že v oné definici je zachycen jak prvek normativního rázu reprezentovaného slovem řád, tak prvek statusové povahy, jemuž odpovídá použitý výraz pokoj. V nálezu ze dne 27. května 1926⁶² výklad pojmu veřejný pokoj a řád doplnil o konstatování, že veřejný pokoj a řád nejsou kategoriemi absolutními, ale proměnlivými, přičemž jejich obsah je odvislý od dočasných sociálních, etických, hospodářských a především politických poměrů.⁶³

Ústavou z roku 1920 došlo k modifikaci i dalšího ustanovení § 37 spolkového zákona „*Zákonem mohou se zavést omezení zvláště pro shromáždění na místech sloužících veřejné dopravě, pro zakládání spolků výdělečných a pro účast cizinců v politických spolkách. Tímto způsobem může se stanoviti, jakým omezením podléhají zásady předcházejících odstavců za války, a nebo tehdy, vypuknou-li uvnitř státu události ohrožující zvýšenou měrou republikánskou státní formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek*“⁶⁴. V tomto případě ústava hovořila o omezení zákonem, zatímco úprava spolkového zákona

⁶¹ Viz Bohuslavova Sbirka nálezů Nejvyššího správního soudu, část administrativní, sv. VI b, z roku 1924, s. 1470 an. A 3803/24.

⁶² Viz Bohuslavova Sbirka nálezů Nejvyššího správního soudu, část administrativní, sv. VIII a, z roku 1926, s. 824. A 5706/26.

⁶³ Viz Bohuslavova Sbirka nálezů Nejvyššího správního soudu, část administrativní, sv. VII a, z roku 1925, s. 410 an. A 4488/25.

⁶⁴ § 113 odst. 3 zákona č. 121/1920 Sb. z. a n.

výslovně zmocňovala k omezení spolčovacího práva vládu. „Vnitřní rozbroje“ pojmenované spolčovým zákonem nahradila ústava dikcí „události ohrožující zvýšenou měrou republikánskou státní formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek“.

Spolčovací právo bylo ústavou z roku 1920 zaručeno také k ochraně a podpoře pracovních a hospodářských poměrů. Současně zakázala jakékoliv činy jednotlivců nebo sdružení, které by se jevily jako úmyslné rušení tohoto práva.⁶⁵

Zákon k provedení obecných ustanovení o právu spolčovacím představoval zákon o mimořádných opatřeních.⁶⁶ Dle tohoto zákona mohla být za války nebo tehdy, nastanou-li uvnitř státu události ohrožující zvýšenou měrou celistvost státu, jeho republikánskou formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek, učiněna mimořádná opatření, omezující nebo rušící dočasné svobody zaručené ústavní listinou v §§ 107, 112, 113 a 116 a zákonem o ochraně svobody osobní, domovní a tajemství listovního, a v souvislosti s nimi i jiná opatření.

Zákon současně stanovil, že *„spolky a odbočky spolků – mimo spolky výtěžné – mohou býti podrobeny zvláštnímu doзору úřednímu nebo zvláštním podmínkám; činnost jejich může býti zastavena a zřizování nových spolků a odboček učiněno závislým na povolení příslušného úřadu“*.⁶⁷ Státní bezpečnostní úřad mohl také zakázat konání schůzí, popř. jejich konání mohl povolit, ale na základě svého úředního povolení.⁶⁸ Zákon pamatoval i na sankce za porušení jeho ustanovení. Pokud nebylo možno použít přísnějších sankcí podle trestního zákona, měl být delikvent potrestán pokutou až do výše 10 000 korun nebo vězením do jednoho měsíce nebo obojím.

Mimořádná opatření mohla být nařízena nejdéle na dobu tří měsíců a pouze potud, pokud by byly nezbytně nutné k ochraně celistvosti státu, jeho republikánské formy, ústavy a k obnovení veřejného klidu a pořádku. K mimořádným opatřením zákon vyžadoval usnesení vlády, které musel schválit prezident republiky.

⁶⁵ § 114 zákona č. 121/1920 Sb. z. a n.

⁶⁶ Zákon č. 300/1920 Sb., o mimořádných opatřeních.

⁶⁷ § 8 zákona č. 300/1920 Sb. z. a n., o mimořádných opatřeních.

⁶⁸ § 9 zákona č. 300/1920 Sb. z. a n., o mimořádných opatřeních.

Další zákon, který se dotknul určitých ustanovení spolkového zákona, byl zákon o odstranění nevhodných názvů,⁶⁹ jímž se zakazovaly názvy právnických osob, které „upomínají na právní poměry zemí Československé republiky před 28. říjnem 1918, neb odporují směru a duchu zahraničních vztahů republiky Československé, nebo připomínají osoby, které jakýmkoliv způsobem projevíly nepřátelské smýšlení proti československému národu nebo národům sdruženým, nebo připomínající události rázu protistátního“.⁷⁰

Závadné názvy a označení měly být odstraněny ve lhůtě jednoho měsíce ode dne účinnosti tohoto zákona.⁷¹ Porušení tohoto zákona bylo bráno jako přestupek, za který byla stanovena pokuta ve výši až 10 000,- Kč, při nedobytnosti vězení (uzavření) do 3 měsíců.⁷²

Ve vztahu ke spolkovému zákonu nastala další změna vyvolaná ustanovením zákona proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních.⁷³ Jednalo se o trestněprávní normu, která kromě stanovení řady nových skutkových podstat trestného jednání měla působit proti rušitelům zákonně svolaných shromáždění, tj. i spolkových akcí. Zákonem byly stanoveny finanční pokuty ve výši od sta do tisíce korun, v případě nedobytnosti pokuty pak trest vězení od 24 hodin do jednoho týdne pro toho, kdo by se buď neoprávněným způsobem účastnil zákonně svolaného shromáždění, které však bylo omezeno na členy určitého spolku nebo na pozvané hosty a neopustil by takové shromáždění přes výzvu osob, které byly oprávněny řídit shromáždění a dohlížet na pořádek.

Podle § 4 výše uvedeného zákona se dopustil přestupku ten, kdo by úmyslně sám nebo ve spojení s jinými zmařil anebo rušil zákonně svolané spolkové shromáždění tím, že by zabraňoval nebo ztěžoval přístup osobám oprávněným účastnit se ho. Dle tohoto ustanovení by se přestupku dopustila i osoba neoprávněným vniknutím do shromáždění, zatlačením přítomných osob nebo neuposlechnutím jejich formálních nařízení, které se vztahovaly na průběh shromáždění.

⁶⁹ Zákon č. 267/1920 Sb. z. a n., o odstranění nevhodných názvů.

⁷⁰ § 1 zákona č. 267/1920 Sb. z. a n., o odstranění nevhodných názvů.

⁷¹ § 2 zákona č. 267/1920 Sb. z. a n., o odstranění nevhodných názvů.

⁷² §§ 4-5 zákona č. 267/1920 Sb. z. a n., o odstranění nevhodných názvů.

⁷³ § 5 zákona č. 309/1921 Sb. z. a n.

V tomto případě byl zákonem stanoven trest vězení v rozmezí od jednoho týdne do tří měsíců. V případě přitěžujících okolností, především proti strůjci a účastníkům zmaření napřed smluveného, měl být soudem uložen trest tuhého vězení až do šesti měsíců. Zákonem byl za trestný označen i pouhý pokus uvedených přestupků.

Další změnu v oblasti spolkového práva představovala novela zákona o mimořádných opatřeních ze dne 10. července 1933.⁷⁴ Zákonem byly upřesněny podmínky, za kterých by eventuálně mohlo dojít k vyhlášení mimořádných opatření a zahrnul i situace, kdy by k ohrožení demokraticko-republikánské formy státu docházelo nejen z důvodů vnitřních, ale i vnějších.

V zákoně bylo výslovně konstatováno, že k mimořádným opatřením lze přistoupit i tehdy nastanou-li uvnitř státu a nebo na jeho hranicích události, ohrožující zvýšenou měrou celistvost státu, jeho demokraticko-republikánskou formu, ústavu nebo veřejný klid a pořádek. Taktéž výrazně bylo změněno ustanovení § 8, kdy bylo touto novelou stanoveno, že „Spolky – mimo spolky výdělečné – mohou státní úřady bezpečnostní nebo úřady jim nadřazené podrobiti zvláštnímu doзору úřednímu nebo zvláštním podmínkám, po případě jejich činnost vůbec zastaviti. Nové spolky toho druhu lze zřídit jen s povolením nebo souhlasem ministerstva vnitra a nebo úřadu jím zmocněného; tím se neruší působnost jiných úřadů při zřizování takových spolků.

Způsobem naznačeným v první větě předchozího odstavce lze zakročiti též proti spolkům výdělečným, společnostem obchodním, jakož i proti společenstvům výdělečným a hospodářským (družstvům) a jiným útvarům podobným, sledují-li útvary takové vedle hospodářských cílů též cíle politické, jimiž by mohly býti ohroženy právní statky uvedené v § 2, nebo je-li forma těchto útvarů záminkou ke sledování takových cílů politických.“

Zákonem ze dne 13. května 1936⁷⁵ došlo k výslovnému umožnění použít mimořádná opatření podle zákonů z let 1920 a 1933 na výdělečné spolky, obchodní

⁷⁴ Zákon č. 125/1933 Sb. z. a n.

⁷⁵ Zákon č. 131/1936 Sb. z. a n., o obraně státu.

společnosti, výdělková a hospodářská společenstva (družstva) a jim podobné výdělečné útvary, které jinak režimu spolkového zákona nepodléhaly. Mimořádná opatření mohla být dle tohoto zákona činěna za branné pohotovosti státu dokonce bez časového omezení. Zákon byl pak v praxi aplikován, když československá vláda přijala na základě jeho zmocnění dne 17. září 1938 vládní nařízení č. 177/1938 Sb. z. a n. Vládní nařízení se skládalo z pouhých tří paragrafů, na základě kterých se na dobu tří měsíců pro území celého státu omezovaly nebo dočasně rušily ústavní svobody osobní, domovní, tisku, právo shromažďovací, listovního tajemství a námi popisovaného spolkového práva. Veškeré účinky, které byly vyjmenované v §§ 5, 6, 7, 8, 9 a 10 zákona o mimořádných opatřeních tak nabyly platnosti v plném rozsahu. Omezení byla dále pak dne 12. prosince 1938 prodloužena vládním nařízením č. 317/1938 Sb. z. a n.⁷⁶

⁷⁶ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995, s. 18.

3 Období nesvobody

Ještě před vznikem Protektorátu Čechy a Morava došlo k vydání dvou nařízení s platností zákona, která se dotkla spolkového života. Prvním nařízením ze dne 27. ledna 1939 byl zakázán vznik politických spolků, které ale mohly nadále existovat jako zvláštní sdružení (viz druhé nařízení níže) nebo jako politické strany, tj. vždy jen se souhlasem státu a pod jeho kontrolou.⁷⁷

Novela zákona č. 134/1867 ř.z. obsahovala jak přenesení rozhodovací pravomoci o deliktech ze soudů na správní orgány, tak eliminaci politických sdružení, rozšíření odpovědnosti a zpřísnění sankcí, a dokonce i obrácení důkazního břemene v případě deliktů.

Existující spolky byly prohlášeny za zaniklé a do tří měsíců musela být provedena jejich likvidace. Sdružování, které přesahovalo obvyklý společenský styk a nekonalo se dle spolkového zákona nebo jiných právních předpisů, bylo označeno za trestné. Nařízením došlo k zvýšení a rozšíření trestů za porušení spolkových předpisů.

Likvidátor byl určován statutárním orgánem zaniklého spolku. Podle nařízení to byl ten orgán, který byl v den zániku spolku oprávněn zastupovat spolek navenek. Jeho totožnost byl spolek povinen nahlásit okresnímu nebo policejnímu úřadu. Pokud nebyl likvidátor takto určen do 14 dnů od zániku spolku, určil jej úřad sám. Jak bylo výše nastíněno, likvidátor byl povinen dokončit likvidaci do tří měsíců od zániku spolku.

Nařízením bylo stanoveno, že kromě soudů mohou postihovat porušení právních povinností v oblasti spolkového práva i správní orgány pokutou do 50 000 korun nebo vězením do šesti měsíců. Tyto tresty bylo možné kumulovat. Pokud byla současně uložena pokuta i trest vězení, nesměl součet náhradního trestu vězení pro případ nedobytnosti pokuty a trestu vězení přesáhnout šest měsíců. Trest byl ukládán orgánu spolku, případně tomu členovi jeho kolegiálního orgánu,

⁷⁷ Vládní nařízení č. 13/1939 Sb., jímž se mění a doplňuje zákon č. 134/1867 ř. z., o právu spolčovacím a stanoví tresty za neoprávněné sdružování.

jemuž se nepodařilo se vyvinít. Nařízení přeneslo důkazní břemeno na obviněné – odpovídali totiž ti, kdo „nedokáží, že nepřivodili trestné činnosti“.

Druhé nařízení ze dne 27. ledna 1939 umožňovalo vytvoření zvláštního sdružení fyzických nebo právnických osob. Povolovat tato sdružení bylo na rozhodnutí ministerstva vnitra podle svého uvážení a zároveň ministerstvo určovalo podrobné podmínky k další činnosti sdružení.⁷⁸ Možnost vzniku byla omezena na zcela výjimečné případy, kdy vzhledem k jejich účelu, významu a organizaci je nebylo možné zařadit pod předpisy týkající se práva spolkového, obchodního nebo jiné úpravy o sdružování. Cílem tohoto nařízení bylo zajistit kontrolu státu ve vztahu k dosavadním volným sdružením.

Sdružení byly právnickými osobami. Podléhaly doзору politických, resp. i policejních orgánů. Ministerstvo vnitra mohlo, vyžadoval-li to veřejný zájem, jejich činnost sdružení dočasně zastavit nebo je rozpustit.

Dalším nařízením, o některých opatřeních ohledně spolků a výdělkových a hospodářských společenstev a podobných institucí, mohl příslušný úřad ve vztahu k nim stanovit, že jejich činnost bude závislá na splnění jím předepsaných podmínek, dosadit do nich dozorčí orgán, sloučit je s podobným sdružením nebo rozpustit všechny či některé jejich zvláštní orgány.⁷⁹ K provádění těchto opatření získaly kompetence ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo vnitra a zemský úřad. Z působnosti tohoto nařízení byla vyňata hospodářská a výdělková společenstva provádějící peněžní obchody.

Po okupaci německou armádou došlo k vydání nařízení, kterým protektorátní vláda zavedla znovu koncesní systém.⁸⁰ Spolek nesměl zahájit činnost, dokud zemský úřad nevyslovil, že bere oznámení o utvoření spolku na vědomí. Spolek nebyl povolen, jestliže jeho zřízení nebylo ve veřejném zájmu.⁸¹ Existující spolky musely do stanoveného data oznámit okresnímu úřadu

⁷⁸ Vládní nařízení č. 30/1939 Sb., o tvoření zvláštních sdružení, nepodléhajících platným předpisům o sdružování, a o doзору na ně.

⁷⁹ Vládní nařízení č. 9/1939 Sb.

⁸⁰ Vládní nařízení č. 97/1939 Sb., jímž se mění zákon č. 134/1837 ř.z., o právu spolčovacím a činí některá opatření týkající se spolků.

⁸¹ MATES, P. *Mezi Mnichovem a Berlínem, Státoprávní problémy II. republiky*. Brno 1992, s. 124-125.

příslušnému podle sídla spolku,⁸² že chtějí vyvíjet činnost, jinak došlo k jejich zániku.⁸³

Likvidaci práv a závazků spolku měla provést osoba pověřená tímto úkolem. Před zánikem spolku jeho příslušným orgánem, který v den zániku spolku byl podle stanov oprávněn zastupovat spolek navenek. Osobě, která byla pověřená likvidací spolku, příslušela ke splnění tohoto úkolu všechna práva spolku. Se zbylým čistým jměním zaniklého spolku mělo být naloženo podle ustanovení stanov. Pokud stanovy takové ustanovení neobsahovaly a jestliže před zánikem spolku neučinil k tomu oprávněný spolkový orgán nějaké opatření, mělo spolkové jmění propadnout ve prospěch státu.

V případě, že spolek nevyvíjel činnost po dobu delší než jeden rok, byl okresní úřad oprávněn takovýto spolek vyzvat, aby oznámil, že hodlá činnost dále vyvíjet. Jestliže spolek ve stanovené lhůtě toto oznámení neučinil, měl zaniknout následujícím dnem po marném uplynutí úřadem stanovené lhůty.

Výrazný zásah do spolčovacího práva židovského obyvatelstva představovalo vládní nařízení č. 136/1940 Sb. To stanovilo, že „*židé se nesmějí zúčastnit politického života, ani býti členy spolků a jiných korporací společenského, kulturního a hospodářského života. Tím není dotčena jejich účast v nucených organizacích, v útvarech provozujících obchody a ve spolcích a jiných korporacích určených pro židy a jako takové označených*“.⁸⁴ Likvidace existujících židovských spolků, která začala již na jaře 1940,⁸⁵ byla prováděna Židovskou náboženskou obcí v Praze.

Do konce roku 1940 protektorátní vláda vydávala (sice formálně) právní normy na základě ústavního zmocňovacího zákona z 15. října 1938,⁸⁶ které bylo 12. prosince 1940 prodlouženo říšským protektorem⁸⁷, na základě § 1

⁸² Nejpozději do 31. května 1939.

⁸³ Podle nařízení měla zaniknout dnem 30. června 1939.

⁸⁴ §4 odst. 3 nař. vl. č. 136/1940 Sb. z. a n.

⁸⁵ Srv. KŘEŠŤAN, J., BLODIGOVÁ, A., BUBENÍK, J. *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918-1948*. Praha: Aventinum, 2001, s. 68 an.

⁸⁶ Zákon č. 330/1938 Sb. z. a n.

⁸⁷ VRp. 54/1940.

nařízení o právu vydávat právní předpisy v Protektorátu Čechy a Morava.⁸⁸ Ve vztahu k spolkovému právu protektorátní vláda neučinila nějaké významné kroky. Pokud bylo o spolcích na úseku státní správy v období okupace vůbec jednáno, šlo spíše o projevy protektorátní byrokracie.⁸⁹

V době okupace došlo k zániku celé řady spolků a mnohé další byly rozpuštěny. Jednalo se kupříkladu o Svaz střeleckých gard, který byl rozpuštěn na základě nařízení říšského protektora. Další jako Orel, Junák nebo Sokol byly rozpuštěny nepublikovanými nařízeními říšského protektora nebo protektorátních úřadů.⁹⁰

⁸⁸ BIANCHI, L. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, I.* Bratislava 1971, s. 486.

⁸⁹ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952).* Brno 1995, s. 21.

⁹⁰ KINDL, M., ERTL, Z., FORMANOVÁ, N., KINDL, T., ŠÍMA, A. *Úskali spolkového práva.* Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 60.

4 Vývoj spolkového práva v letech 1945 – 1990

S obnovením československé státní suverenity na celém území Československé republiky došlo i k plnému obnovení demokratických práv a svobod, které zaručovala ústava z roku 1920. Obnova se právně opírala především o ústavní dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věstn. O obnovení československého právního pořádku. Tento dekret byl pak ještě doplněn ústavním dekretem č. 22/1945 Sb. ze dne 23. června 1945. Zmocňoval vládu, aby určila, které ústavní dekrety, vládní nařízení a jiné právní předpisy vyhlášené v Úředním věstníku československém zůstávají v platnosti a dále, aby měnila počátek jejich účinnosti a územní platnost a dala je vyhlásit ve Sbírce zákonů a nařízení.

Došlo k úplné obnově práv a svobod se zdůrazněním naprosté neplatnosti norem z doby nesvobody, především právě těch, které bezprostředně zasahovaly do občanských práv a svobod. Ústavní dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věstn. zůstal na základě usnesení vlády v platnosti pouze v českých zemích, na Moravě a ve Slezsku, zatímco na Slovensku byla obnova právního pořádku řešena jiným způsobem. Základní rozdíl v přístupu k otázce obnovení právního pořádku tkvěl v tom, že dekret č. 11/1944 Úř. věstn. vycházel z generálního ustanovení o neplatnosti jakýchkoliv právních norem z doby nesvobody, zatímco nařízení Slovenské národní rady č. 1/1944 Sb. Zb. Nar. SNR vycházelo z úplně odlišného hlediska, podle kterého všechny zákony, nařízení a opatření zůstávaly v platnosti, pokud neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu.

Tento formálně právní přístup, který byl rozdílný v obou částech republiky, ale z hlediska věcného neměnil nic na tom, že na celém území státu byly po osvobození plně obnoveny všechny ústavní svobody a občanská práva a naopak všechny okupací, politickou, národní a rasovou perzekucí či jiným způsobem fašistickým režimem provedené zásahy do těchto práv a svobod byly zrušeny nejen obecně, ale také i v každém jednotlivém případě osob, které byly postiženy v období nesvobody na svých právech a svobodách.⁹¹

⁹¹ VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995, s. 21.

Z hlediska právní úpravy činnosti spolků byl významný dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb., o některých opatřeních v oboru spolkovém. Na základě tohoto dekretu došlo k rozpuštění všech spolků, postižených dekretem prezidenta republiky č. 1945 Sb., na základě kterého byl majetek těchto spolků dán pod národní správu.⁹² Dekret č. 81/1945 Sb. zároveň stanovil možnosti a podmínky obnovení a další činnosti spolků, které byly v důsledku politické či jiné perzekuce zrušeny v době nesvobody.⁹³

Dle dekretu měly okresní národní výbory zařídit, aby byl těmto spolkům vydán zajištěný majetek. Způsob uplatnění nároků na vrácení těch částí majetku, které přešly do rukou třetích osob, měl být dle dekretu upraven zvláštním předpisem. Spolky, které se rozhodly obnovit a dále vyvíjet svou činnost, měly povinnost nejpozději do dvou měsíců po dni, kdy nabyl účinnosti tento dekret, oznámit spolkovému úřadu první stolice, u něhož byly zapsány ve spolkovém katastru, dvojmo vyhotoveným podáním dobu, kdy chtěly obnovit svou činnost, jakož i jména, povolání a bydliště členů předsednictva.⁹⁴

Dekretem bylo výslovně zrušeno vládní nařízení č. 97/1939 Sb., ze dne 31. března 1939, jímž se měnil zákon č. 134/1867 ř.z. Spolkům, které zanikly podle čl. I a III. tohoto protektorátního nařízení mohlo být povoleno, pokud o to požádali jejich odpovědní zástupci, pokračovat ve spolkové činnosti podle stanov platných před zánikem, avšak pokud se důvodně mělo za to, že tyto spolky zanikly pod tlakem okupace. Povolení pak udílel úřad, který schválil stanovy spolku.⁹⁵

Spolky německé a maďarské, jakož i spolky, jichž se týkalo ustanovení § 5 dekretu prezidenta republiky ze dne 19. května 1945, č. 5 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, byly dle dekretu č. 81/1945 Sb. rozpuštěny.⁹⁶ Na majetek těchto spolků se vztahovaly předpisy o zajištění a konfiskaci nepřátelského majetku. Vyňaty byly

⁹² GRÓNSKÝ, J. *Dějiny československého státu a práva 1938-1948*. Praha 1971, s. 168.

⁹³ § 1 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

⁹⁴ § 2 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

⁹⁵ § 3 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

⁹⁶ § 4 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

pouze spolky zřízené podle císařského patentu ze dne 26. listopadu č. 253/1852 ř. z.

Dekretem dále došlo ke změně znění § 6 zákona č. 134/1867 ř. z. tak, že odporoval-li spolek svým zamýšleným účelem nebo zařízením právnímu řádu nebo měl-li být státu nebezpečný nebo nebylo-li jeho zřízení ve veřejném zájmu, mělo jeho utvoření být zakázáno úřadem. Písemné rozhodnutí o zákazu s odůvodněním mělo být vydáno do dvou měsíců od podaného oznámení. U oznámení, která by došla příslušnému úřadu do konce roku 1946, pak do tří měsíců.⁹⁷

Platnost tohoto dekretu se ale vztahovala pouze na české a moravskoslezské země.⁹⁸ Nabyl účinnost sedmého dne po vyhlášení a provedl jej ministr vnitra.

Po únorovém puči roku 1948 dochází již k násilnému omezování spolkového života a činnosti spolků. Zcela patrné zde byly tendence, aby se spolkový život dostal pod kontrolu státu. Předpisem týkajícím se spolkové činnosti a spolkového práva byla nově přijatá ústava 9. května – zákon č. 150/1948 Sb. Právo spolčovací zakotvila ve své první kapitole v §§ 24 a 25. Ústava konstatovala, že právo spolčovací se zaručuje, pokud se tím neohrožuje lidově demokratické zřízení nebo veřejný pokoj a řád. Výkon spolkového práva přenechala zákonům.⁹⁹

Ústava dále stanovila, že k zajištění svých práv se mohli zaměstnanci sdružovat v jednotné odborové organizaci, jejímž prostřednictvím měli právo hájit své zájmy. K tomu se v ústavě dodávalo, že jednotné odborové organizaci se zaručovala široká účast na kontrole hospodářství a při řešení všech otázek týkajících se zájmů pracujícího lidu.¹⁰⁰ Podle ústavy zastupovala v jednotlivých závodech a úřadech jednotná odborová organizace a její orgány zájmy pracujících.

Spolkový zákon č. 134/1867 ř.z. nadále formálně platil, jelikož ústava z 9. května ho sama o sobě nezrušila. Avšak ve spolkových věcech již dochází

⁹⁷ § 5 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

⁹⁸ § 6 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.

⁹⁹ § 24 zákona č. 150/1948 Sb.

¹⁰⁰ § 25 zákona č. 150/1948 Sb.

ke změnám v kompetencích státních orgánů.¹⁰¹ Vznikla složitá struktura spolkových úřadů, která v praxi přinesla u nově vzniklých spolků znovuzavedení povolovacího řízení¹⁰². Od roku 1950 spolkové záležitosti začaly spadat pod referáty národních výborů.¹⁰³ V této době začal být zároveň připravován nový zákon.

4.1 Zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních

Tento nový spolkový zákon zrušil ve své derogační klauzuli spolkový zákon č. 134/1867 ř.z. Zákon č. 68/1951 Sb., ze dne 12. července 1951 o dobrovolných organizacích a shromážděních nabyt účinnosti dne 1. října 1951. Jednalo se o velmi stručný zákon, čítající pouhých třináct paragrafů. Zákon použil zcela nové terminologie ve smyslu označení spolků. Spolky nazval dobrovolnými organizacemi a definoval je pouze z hlediska jejich úkolů.

V dobrovolných organizacích se měl sdružovat lid k uplatnění svých demokratických práv a tím k upevnění lidově demokratického úsilí a k podpoře úsilí o výstavbu socialismu.¹⁰⁴ Zákon zároveň naznačil, o jaké dobrovolné organizace má stát zejména zájem. Ve smyslu zákona měly být za dobrovolné organizace považovány především jednotná odborová organizace, organizace žen, organizace mládeže, jednotná lidová tělovýchovná a sportovní organizace, kulturní, technická a vědecká sdružení.

Úkoly dobrovolných organizací a způsob, jak mělo být zajištěno plnění těchto úkolů, měl podle zákona určovat jejich organizační řád, který měl především obsahovat údaje o názvu organizace, jejím sídle, obvodu činnosti a vnitřním uspořádání.¹⁰⁵ Aby organizace vznikla, musel být schválen její organizační řád. Ten schvaloval krajský národní výbor sídla organizace. Pokud však přesahoval vytčený obvod činnosti organizace území kraje, pak její organizační řád

¹⁰¹ Viz vládní nařízení č. 305/1948 Sb., o některých přesunech ve veřejné správě.

¹⁰² LAŠŤOVKA, M., LAŠŤOVKOVÁ, B., RATAJ, T., RATAJOVÁ, J., TRÍKAČ, J. *Pražské spolky*. Praha: Skriptorium, 1998, s. 16.

¹⁰³ Tamtéž, s. 22.

¹⁰⁴ § 1 zákona č. 68/1951 Sb.

¹⁰⁵ § 2 odst. 1 zákona č. 68/1951 Sb.

schvalovalo ministerstvo vnitra. Pro vznik dobrovolné organizace byla tak zákonem opuštěna zásada oznamovací a nahrazena zásadou koncesní.

Zákonem byl tedy založen povolovací princip a ponechával na úvaze správního orgánu, zda schválí, nebo neschválí organizační řád nově založené dobrovolné organizace. Tím spíše sloužil jako nástroj státní kontroly sdružování.

Členství v organizacích mělo být dobrovolné. Členem organizace se mohl v mezích organizačního řádu stát každý, kdo svou účastí by mohl přispět k splnění jejích úkolů. Za hlavní organizační princip všech dobrovolných organizací byl zákonem vyhlášen demokratický centralismus, který mimo jiné znamenal, že k usnesení stačila většina hlasů a menšina se musela podrobit většině. Výslovně bylo zákonem stanoveno, že přijatá usnesení jsou závazná pro všechny.¹⁰⁶

Zákonem bylo zakotveno, že stát má pečovat o rozvoj organizací a vytvářet příznivé podmínky pro jejich činnost a růst a měl by dbát, aby se život v nich vyvíjel v souladu s ústavou a se zásadami lidově demokratického zřízení. Tato péče dle zákona připadla národním výborům, ministerstvu vnitra a ústředním úřadům příslušných podle úkolů organizací.¹⁰⁷

Zákonem byly dokonce některé dobrovolné organizace výslovně jmenovány. Podle zákona se za organizace prohlašovaly: Revoluční odborové hnutí, Jednotné svazy zemědělců, Československý svaz mládeže, Svaz československo-sovětského přátelství, Československý svaz žen, Československý Červený kříž a dle mého názoru překvapivě i Československá obec sokolská. Ministerstvo vnitra pak bylo zmocněno k tomu, aby prohlásilo další organizace vzniklé před 1. říjnem 1951 za organizace podle tohoto zákona.¹⁰⁸

Zákon ve svých přechodných ustanoveních stanovil, že spolky vzniklé před 1. říjnem 1951 se mohly přeměnit v organizace nebo se do nich včlenit. Podmínkou pro takovou přeměnu však bylo, že spolek vyvíjel svou činnost ve shodě se zájmy pracujícího lidu. O způsobu přeměny nebo včlenění spolků,

¹⁰⁶ § 3 zákona č. 68/1951 Sb.

¹⁰⁷ § 4 zákona č. 68/1951 Sb.

¹⁰⁸ § 5 zákona č. 68/1951 Sb.

jakož i o zániku zbylých spolků a o způsobu, jak mělo být naloženo s jejich majetkem, mělo rozhodnout ministerstvo vnitra v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady na základě obecného právního předpisu.¹⁰⁹

Tyto výše uvedené spolky byly již omezeny s nakládáním se svými finančními prostředky. Až do své přeměny, včlenění nebo zániku mohly vykonávat svou činnost podle dosavadních stanov. Pokud by se ovšem týkala finančních opatření spolků, která by přesahovala rámec běžné správy, mohly tak spolky činit jen s předchozím souhlasem krajského národního výboru nebo orgánu, který k tomu byl zmocněn.¹¹⁰

Z výše uvedeného je patrné, že spolkové právo dle tohoto zákona mělo spočívat na jiných základech, než tomu bylo u předcházející právní úpravy. To se mimo jiné projevilo v obnovení koncesního principu při vzniku nových organizací nebo v předepsání demokratického centralizmu, jako základního principu pro fungování všech společenských organizací. Zákonem došlo také k zásahu do majetkových práv, ať již existujících nebo se přeměňujících spolků.

Kromě malé novelizace zákona č. 74/1973 Sb. (viz níže) platil tento zákon až do roku 1990. Za celou dobu jeho účinnosti byla zveřejněna jen tři rozhodnutí¹¹¹, která se týkala jeho výkladu. Jednak se jednalo o rozhodnutí, které judikovalo, že základní organizace svazu mládeže jsou právnickými osobami.¹¹² Další rozhodnutí stanovilo kritéria, podle nichž se takové právnické osoby poznaly.¹¹³ Byly to ty, které napomáhaly rozvoji výrobních sil v socialismu. Dle tohoto kritéria byl právnickou osobou i závodní výbor Revolučního odborového hnutí, ačkoliv šlo pouze o orgán odborové organizace. Posledním rozhodnutím bylo konstatováno, že podnik Sazka je podnikem tehdejšího Československého svazu tělovýchovy.¹¹⁴

¹⁰⁹ § 9 zákona č. 68/1951 Sb.

¹¹⁰ § 10 zákona č. 68/1951 Sb.

¹¹¹ K těmto rozhodnutím vycházím z KINDL, M., ERTL, Z., FORMANOVÁ, N., KINDL, T., ŠÍMA, A. Úskalí spolkového práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 24-25.

¹¹² Rozhodnutí č. 42/1958 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek.

¹¹³ Rozhodnutí č. 22/1963 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek.

¹¹⁴ Rozhodnutí č. 78/1957 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek.

Spolu se zákonem vstoupil také v platnost prováděcí předpis – vyhláška č. 320/1951 Ú.1., o dobrovolných organizacích a shromážděních. Vyhláška stanovila důvody sdružování a zmiňovala jen sdružování pracujícího lidu, a to pro uskutečnění přechodu od kapitalismu k socialismu v nerozborné jednotě dělníků, rolníků a pracující inteligence. Úkolem spolků při přeměně nebo včlenění do organizací bylo podchycení budovatelského úsilí pracujících mas.

Vyhláška podrobně stanovovala obsah organizačního řádu a řešila kompetence úřadů ve věcech organizací. Organizační řád měl schvalovat krajský národní výbor, evidenci měly vést okresní národní výbory v místě sídla organizace. Došel-li okresní národní výbor k přesvědčení, že existence spolku vzniklého před účinností zákona nepomáhá výstavbě socialismu nebo ji dokonce brzdí, mohl pak spolek rozpustit a rozhodnout o majetku spolku, aniž by byl při tomto rozhodování vázán stanovami.

4.2 Zákon č. 74/1973 Sb., kterým se mění zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních

Tento zákon nepřinesl žádné zásadní změny, pouze stanovil, že ustanovení § 1 až 5 zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních, se nevztahují na odborové organizace.¹¹⁵

4.3 Zákon č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů

Podle zákona měli občané právo se svobodně sdružovat. Podle důvodové zprávy k tomuto zákonu byl zvolen pojem sdružení etymologicky odvozený ze slovesa sdružovat se již i s ohledem na terminologii mezinárodních dokumentů o lidských právech. Důvodová zpráva k zákonu č. 83/1990 Sb. poukazovala i na to, že sloveso spolčovat se a od něj odvozený pojem spolku postupem doby nabylo v obecném povědomí až příliš archaický nádech a evokuje tak představu něčeho starého, malého a málo významného, přičemž kromě toho je i zavádějící a matoucí, neboť trestně právní předpisy mluví o spolčení osob k trestnému činu.

¹¹⁵ Čl. I zákona č. 74/1973 Sb.

K výkonu tohoto práva nemuselo být povolení státního orgánu. Zákon se nevztahoval však na sdružování občanů v politických stranách a hnutích, k výtěžné činnosti nebo k zajištění řádného výkonu určitých povolání a sdružování občanů v církvích a náboženských společnostech.¹¹⁶

Dle zákona mohli občané zakládat spolky, společnosti, svazy, hnutí, kluby a jiná sdružení, jakož i odborové organizace (až na určité výjimky)¹¹⁷ a sdružovat se v nich. Členy takovýchto sdružení mohly být i právnické osoby. Samotná sdružení byla dle zákona považována za právnické osoby. Do jejich činnosti mohly státní orgány zasahovat pouze v mezích zákona.¹¹⁸

Ke sdružování nikdo nesměl být nucen, ani k členství ve sdruženích, ani k účasti na jejich činnosti. Ze sdružení mohl každý svobodně vystoupit. Nikomu nesmělo být na škodu, že se sdružuje, že je členem sdružení, že se účastní jeho činnosti nebo ho podporuje, nebo že stojí mimo ně. Práva a povinnosti člena sdružení upravují stanovy sdružení.¹¹⁹

Některá sdružení byla zákonem výslovně zakázána. Šlo o sdružení, jejichž cílem bylo popírání nebo omezování osobních, politických nebo jiných práv občanů pro jejich národnost, pohlaví, rasu, původ, politické nebo jiné smýšlení, náboženské vyznání a sociální postavení, rozněcování nenávisti a nesnášenlivosti z těchto důvodů, podpora násilí nebo jinak porušovat ústavu a zákony.¹²⁰ Dále byla zakázána sdružení, která sledovala dosahování svých cílů způsoby, které byly v rozporu s ústavou a zákony, nebo sdružení ozbrojená či s ozbrojenými složkami.¹²¹

¹¹⁶ § 1 zákona č. 83/1990 Sb.

¹¹⁷ Odborové organizace nesměli vytvářet vojáci ani se v nich sdružovat. Rozsah oprávnění odborových organizací sdružujících příslušníky Sboru národní bezpečnosti a sborů nápravné výchovy při uplatňování a ochraně jejich sociálních zájmů stanoví zvláštní zákon. Viz § 2 odst. 4 zákona č. 83/1990 Sb.

¹¹⁸ § 2 zákona č. 83/1990 Sb.

¹¹⁹ § 3 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²⁰ § 4 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²¹ Za taková se nepovažovala sdružení, jejichž členové drželi nebo užívali střelné zbraně pro sportovní účely nebo k výkonu práva myslivosti.

Sdružení nesměla vykonávat funkci státních orgánů, pokud zvláštní zákon nestanovil jinak, ani nesměla řídit státní orgány a ukládat povinnosti občanům, kteří nebyli jejich členy.¹²²

Zákon dále řešil otázku registrace a vzniku sdružení. Sdružení vznikalo registrací.¹²³ Oproti zákonu z komunistického období se vrací a vychází z registračního principu jako zákon č. 134/1867 ř. z. U problematiky registračního principu je třeba se pozastavit. Ústavní soud ve svém usnesení zdůraznil¹²⁴, že s výjimkou odborů je vznik sdružení podle zákona č. 83/1990 Sb. založen právě na registračním principu. Nejvyšší správní soud pak zdůraznil, že registrací sdružení se stát nehlásil k názorům, jež sdružení hodlalo proklamovat.¹²⁵

Proto nebylo možno registraci odmítnout z důvodu nesouhlasu státu s hodnotovými postoji takového sdružení. Bylo ji možné odmítnout jen ze zákonem stanovených důvodů, tj. pokud to bylo nezbytné pro bezpečnost státu, ochranu veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku, předcházení trestným činům nebo pro ochranu práv a svobod druhých. Taktéž důvodová zpráva k zákonu č. 83/1990 Sb. vysvětlovala, že registrace není konstitutivním rozhodnutím orgánu veřejné moci, ale je naopak pouze jeho deklaratorním úkonem, jímž se toliko ověřuje, zda se sdružení nepříčí požadavkům zákona.¹²⁶

Návrh na registraci mohli podat nejméně tři občané, z nichž alespoň jeden musel být starší osmnácti let. Návrh podepisovali členové přípravného výboru, s uvedením svého jména a příjmení, data narození a bydliště. Dále museli uvést, kdo z členů starších 18 let je zmocněncem oprávněným jednat jejich jménem. K návrhu musely být připojeny stanovy ve dvojím vyhotovení.

Ve stanovách muselo být uvedeno název sdružení, sídlo, cíl jeho činnosti, orgány sdružení, způsob jejich ustanovování, určení orgánů a funkcionářů

¹²² § 5 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²³ § 6 odst. 1 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²⁴ Sp. zn. III. ÚS 195/98.

¹²⁵ Sp. zn. 8 As 67/2014.

¹²⁶ KINDL, M., ERTL, Z., FORMANOVÁ, N., KINDL, T., ŠÍMA, A. Úskalí spolkového práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017, s. 64-65.

oprávněných jednat jménem sdružení a zásady hospodaření.¹²⁷ Název sdružení se musel výrazně lišit od názvu právnické osoby, která již vyvíjela činnost na území České republiky, od názvu orgánů veřejné moci České republiky, od názvu mezinárodní organizace, jejího orgánu nebo její instituce a od názvu Evropské unie a jejích orgánů.

Návrh na registraci se podával ministerstvu vnitra České republiky. Pokud návrh neobsahoval náležitosti stanovené zákonem, nebo pokud byly údaje v něm neúplné nebo nepřesné, ministerstvo na to přípravný výbor bezodkladně nejpozději do pěti dnů od doručení návrhu mělo upozornit s tím, že dokud tyto vady nebudou odstraněny, řízení o registraci nebude zahájeno. Řízení o registraci bylo zahájeno dnem, kdy ministerstvu došel návrh, který neměl vady. O dni zahájení ministerstvo bezodkladně pak vyrozumělo zmocněnce přípravného výboru.¹²⁸

Registraci ministerstvo odmítlo, jestliže z předložených stanov vyplývalo, že se jedná o politickou stranu nebo politické hnutí, sdružení určené k výdělečné činnosti nebo k zajištění řádného výkonu určitých povolání nebo v církvích a náboženských společnostech. Dále pokud stanovy nebyly v souladu se zákonem¹²⁹, šlo o sdružení nedovolené¹³⁰, nebo sdružení byly v rozporu s požadavky uvedenými v zákoně.¹³¹

O odmítnutí registrace mělo ministerstvo rozhodnout do 10dnů ode dne zahájení řízení. Rozhodnutí mělo být poté doručeno zmocněnci přípravného výboru. Proti rozhodnutí o odmítnutí registrace mohli členové přípravného výboru podat do šedesáti dnů ode dne, kdy rozhodnutí bylo jejich zmocněnci doručeno, opravný prostředek k Nejvyššímu soudu České republiky. Soud rozhodnutí ministerstva zrušil, pokud nebyly dány důvody k odmítnutí registrace. Den právní moci takového rozhodnutí soudu byl dnem registrace sdružení. Pokud nebylo zmocněnci přípravného výboru do čtyřiceti dnů od zahájení řízení doručeno rozhodnutí ministerstva o odmítnutí registrace, sdružení vzniklo dnem následujícím

¹²⁷ § 6 odst. 2, 4 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²⁸ § 7 zákona č. 83/1990 Sb.

¹²⁹ Nebyly v souladu s § 3 odst. 1 a 2 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³⁰ Podle § 4 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³¹ Dle § 5 zákona č. 83/1990 Sb.

po uplynutí této lhůty. Tento den byl pak dnem registrace sdružení. Na žádost zmocněnce přípravného výboru mu ministerstvo zaslalo jedno vyhotovení stanov, na němž vyznačilo den registrace.¹³²

Pokud ministerstvo nezjistilo důvod k odmítnutí registrace, provedlo do deseti dnů od zahájení řízení registraci. Zároveň v této lhůtě mělo poslat zmocněnci přípravného výboru jedno vyhotovení stanov, na němž mělo vyznačit den registrace, kterým byl den odeslání. O registraci se nevydávalo rozhodnutí ve správním řízení. Ministerstvo mělo dle zákona vést evidenci sdružení a jejich organizačních jednotek, které byly oprávněny jednat svým jménem.¹³³

Organizační jednotky oprávněné jednat svým jménem měly oznamovat ministerstvu název, sídlo, datum jejich vzniku a zániku, jakož i název sdružení, podle jehož stanov byly zřízeny. Měly povinnost tyto údaje oznámit ministerstvu do patnácti dnů ode dne, kdy k jejich vzniku nebo zániku došlo. V případě změny názvu nebo sídla měly patnáctidenní oznamovací povinnost, kdy bylo jejich příslušnými orgány ve věci rozhodnuto.¹³⁴ Vznik sdružení, jeho název a sídlo oznamovalo ministerstvo do sedmi dnů po registraci Federálnímu statistickému úřadu, který vedl evidenci sdružení vyvíjejících činnost na území České republiky.

Sdružení, které bylo registrované v České republice a chtělo vyvíjet činnost i na území Slovenské republiky, oznamovalo toto jejímu ministerstvu a přikládalo ověřený opis stanov s vyznačením dne registrace. Totéž platilo, pokud činnost hodlalo vyvíjet na území České republiky sdružení registrované ministerstvem Slovenské republiky.¹³⁵

Sdružení zanikalo dobrovolným rozpuštěním nebo sloučením s jiným sdružením nebo pravomocným rozhodnutím ministerstva o jeho rozpuštění. Pokud stanovy sdružení neurčily způsob dobrovolného rozpuštění nebo sloučení s jiným sdružením, rozhodoval o něm jeho nejvyšší orgán. Tento orgán měl povinnost oznámit zánik sdružení do 15 dnů příslušnému ministerstvu. Zjistilo-li ministerstvo, že sdružení vyvíjí činnost, která je vyhrazena politickým

¹³² § 8 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³³ § 9 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³⁴ Tamtéž.

¹³⁵ § 10 zákona č. 83/1990 Sb.

stranám a politickým hnutím anebo organizacím sdružujícím občany k výdělečné činnosti nebo k vykonávání náboženství nebo víry v církvích a náboženských společnostech (§ 1 odst. 3) nebo, která porušovala zásady uvedené v § 3 odst. 1 a 2, nebo která byla v rozporu s § 4 nebo § 5; neprodleně je na to mělo upozornit a vyzvat, aby od takové činnosti upustilo. Jestliže sdružení v této činnosti pokračovalo, ministerstvo ho rozpustilo. Proti tomuto rozhodnutí bylo možno podat opravný prostředek k Nejvyššímu soudu České republiky.¹³⁶

Při přezkoumání rozhodnutí podle § 11 odst. 2 a § 12 odst. 3 postupoval soud podle ustanovení občanského soudního řádu o přezkoumání rozhodnutí jiných orgánů. Opravný prostředek měl odkladný účinek. Pokud pro to byly závažné důvody, mohl soud na dobu do právní moci svého rozhodnutí činnost sdružení pozastavit. Po tuto dobu smělo sdružení vykonávat jen činnost nevyhnutelnou k plnění svých povinností podle zákona. Soud rozhodnutí ministerstva zrušilo, jestliže nebyly dány důvody k rozpuštění sdružení. Pokud zjistilo ministerstvo (§ 7 a 10), že způsobem uvedeným v § 12 odst. 3 jedná organizační jednotka sdružení, která je oprávněna jednat svým jménem, postupovalo obdobně způsobem tam uvedeným.¹³⁷

Při zániku sdružení se provedlo majetkové vypořádání. Při zániku sdružení podle § 12 odst. 1 písm. b) provedl jeho majetkové vypořádání likvidátor určený ministerstvem. Stejným způsobem se postupovalo též při zániku sdružení podle § 12 odst. 1 písm. a), není-li jeho orgán, který by majetkové vypořádání provedl.¹³⁸ Zánik sdružení oznamovalo ministerstvo Českému statistickému úřadu do sedmi dnů ode dne, kdy se o něm dozvědělo.¹³⁹

Zákon pamatoval také na soudní ochranu člena sdružení.¹⁴⁰ Pokud člen sdružení považoval rozhodnutí některého z jeho orgánů, proti němuž již nešlo podle stanov podat opravný prostředek, za nezákonné nebo odporující stanovám, mohl do třiceti dnů ode dne, kdy se o něm dozvěděl, nejpozději však do šesti měsíců od rozhodnutí požádat okresní soud o jeho přezkoumání. Návrh na přezkoumání

¹³⁶ § 12 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ § 13 zákona č. 83/1990 Sb.

¹³⁹ § 14 zákona č. 83/1990 Sb.

¹⁴⁰ § 15 zákona č. 83/1990 Sb.

neměl odkladný účinek. Soud ale mohl v odůvodněných případech výkon napadeného rozhodnutí pozastavit.

Sdružení mohla dle zákona mezi sebou uzavírat smlouvy o součinnosti k dosažení určitého cíle, popřípadě k uplatňování jiného společného zájmu. K platnosti smlouvy byla nutná písemná forma. Smlouvou o součinnosti se vymezoval účel součinnosti, způsob jejího provádění, práva a povinnosti zúčastněných sdružení a prostředky, kterými k součinnosti přispívají. Na základě smlouvy o součinnosti mohla vzniknout nová právnická osoba, pro kterou platila obdobně ustanovení o hospodářských zařízeních společenských organizací.¹⁴¹ Smlouvou o součinnosti mohl být vytvořen svaz zúčastněných sdružení, který je právnickou osobou. Pro svaz platila obdobně ustanovení tohoto zákona. Ve smlouvě o součinnosti mohlo být stanoveno, že smlouva pozbude účinnosti dohodou zúčastněných sdružení, dosažením cíle, pro který byla uzavřena, nebo jinou skutečností ve smlouvě uvedenou.¹⁴²

Ve svých společných ustanoveních zákon stanovil¹⁴³, že pokud byly schůze nebo jiná shromáždění sdružení přístupná veřejnosti, měli přítomní občané povinnosti účastníků shromáždění.¹⁴⁴ Nesměli ale zasahovat do jednání, pokud předsedající nerozhodl jinak. V souladu s cíli své činnosti měla sdružení právo obracet se na státní orgány s peticemi.¹⁴⁵

Ve svých přechodných a závěrečných ustanoveních konstatoval následující *„Za sdružení již vzniklá podle tohoto zákona se považují dobrovolné organizace, které vznikly po 30. září 1951, nebo které byly za dobrovolné organizace prohlášeny podle zákona č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, a které nezanikly. Tyto organizace jsou pouze povinny do 30. června 1990 oznámit ministerstvu uvedenému v § 7 odst. 1, popřípadě § 11 svůj název, sídlo a stanovy.*

Spolky vzniklé před 1. říjnem 1951 se považují za sdružení již vzniklá podle tohoto zákona, pokud nezanikly. Jsou povinny do 30. června 1990 oznámit

¹⁴¹ S odkazem na zákon č. 109/1964 Sb., hospodářský zákoník (úplné znění č. 80/1989 Sb.).

¹⁴² § 16 zákona č. 83/1990 Sb.

¹⁴³ §§ 17-18 zákona č. 83/1990 Sb.

¹⁴⁴ S odkazem na zákon č. 84/1990 Sb., o právu shromážděvacím.

¹⁴⁵ S odkazem na zákon č. 85/1990 Sb., o právu petičním.

ministerstvu uvedenému v § 7 odst. 1, popřípadě § 11 odst. 4 svůj název a sídlo. Pokud toto neučiní, ministerstvo se jich dotáže, zda hodlají nadále vyvíjet činnost. Nesplní-li spolek povinnost podle věty druhé ani do 31. 12. 1990, bude se mít za to, že tímto dnem zanikl.

Údaje o sdruženích (§ 9 odst. 2) uvedených v odstavcích 1 a 2 oznámí ministerstvo (§ 7 odst. 1) Federálnímu statistickému úřadu k evidenci“¹⁴⁶

Zákon č. 116/1985 Sb., o podmínkách činnosti organizací s mezinárodním prvkem v Československé socialistické republice, zůstává nedotčen.

Zákonem došlo ke zrušení následujících právních předpisů¹⁴⁷:

1. zákon č. 68/1951 Sb., o dobrovolných organizacích a shromážděních, ve znění pozdějších předpisů, pokud jde o dobrovolné organizace;

2. vyhláška ministerstva vnitra č. 320/1951 Ú. l. (č. 348/1951 Ú. v.), o dobrovolných organizacích a shromážděních, ve znění vyhlášky ministra vnitra č. 158/1957 Ú. l., pokud jde o dobrovolné organizace;

3. vládní nařízení č. 30/1939 Sb., o tvoření zvláštních sdružení nepodléhajících platným předpisům o sdružování a o dozoru na ně;

4. § 2 zákona č. 126/1968 Sb., o některých přechodných opatřeních k upevnění veřejného pořádku;

5. § 2 odst. 8 písm. c) zákona č. 128/1970 Sb., o vymezení působnosti Československé socialistické republiky ve věcech vnitřního pořádku a bezpečnosti;

6. § 45 odst. 1 písm. c) zákona č. 194/1988 Sb., o působnosti federálních ústředních orgánů státní správy.

¹⁴⁶ § 19-20 zákona č. 83/1990 Sb.

¹⁴⁷ § 21 zákona č. 83/1990 Sb.

Tento zákon nabyl účinnosti dnem 1. května 1990.¹⁴⁸

¹⁴⁸ § 22 zákona č. 83/1990 Sb.

5 Spolky a spolková činnost

Výrazný rozvoj spolků a spolkové činnosti zaznamenáváme od 2. poloviny 19. století. Již v dřívějším období můžeme vysledovat určitá zájmová seskupení, avšak skutečné uplatňování práva na spolčování můžeme vymezit až rokem 1848. Vznik spolků před tímto rokem byl spíše ojedinělý, a to již s ohledem na to, že bez povolení panovníka nebylo možné založit žádný spolek.

K zakotvení spolčovací svobody došlo až revolučním rokem 1848, kdy dubnová ústava ve svém § 22 výslovně přiznala občanům právo vytvářet spolky. K rozvoji spolkového života přispěly i takové společenské jevy jako bylo např. zrušení roboty. Další ústava z roku 1849 ve svém § 7 podmínila ale vznik spolků jejich cílem, účelem a prostředky k jeho dosažení. Spolky nesměly mít protistátní charakter.

Prováděcím patentem ze dne 17. března 1849 byl nad činností spolků zaveden policejní dohled. V následujícím období neoabsolutismu došlo k výraznému útlumu spolkové činnosti. Nařízením č. 246 říšského zákoníku byly zakázány jakékoliv politické spolky a dalšími právními předpisy došlo k omezování činnosti dalších spolků, projevující se např. v zákazu zřizovat si své pobočky a vést mezi sebou korespondenci. Pro znovuzavedení spolkové činnosti znamenalo podnět až obnovení ústavnosti roku 1861 a opětovné zakotvení občanských práv a svobod prosincovou ústavou z roku 1867 a vydání zákona o právu spolčovacím.

Po tomto období došlo ke vzniku celé řady profesionálních, poloprofesionálních, amatérských uměleckých spolků a celé řady i různých podpůrných spolků. V rámci spolkové činnosti byly pak konány přednášky, besedy a vystoupení, na kterých různí přednášející, (učitelé, publicisté, pracovníci kulturních zařízení) přednášeli o nejrůznějších tématech. Osvětová činnost spolků nabyla postupně značného rozsahu a sehrála mimořádnou roli v prostředí dělnických spolků a organizací.¹⁴⁹

¹⁴⁹ KVAČEK, R., BUTVÍN, J., DOHNAL, M. *Dějiny Československa II. (1648-1918)*. Praha: SNP 1990, s. 413.

U nás vznikla celá řada občanských spolků, ve kterých se sdružovali občané podle svých zájmů.¹⁵⁰ Kupříkladu se jednalo o tělovýchovný spolek Sokol, zpěvácký spolek Hlahol, Spolek českých lékařů, Spolek pro volné přednášky z matematiky a fyziky (všechny roku 1862), Svatobor – spolek na podporu české literatury, Uměleckou besedu – sdružení umělců všech oborů (oba roku 1863), Právníckou jednotu (roku 1864), Spolek inženýrů a architektů Království českého, Americký klub českých dam, Včelu, Přírodovědný spolek univerzitní (všechny roku 1865), Isis – spolek českých chemiků, Lotos (oba roku 1866), Jednotu českých filologů, Zoru- brněnský čtenářský spolek (oba 1867), Spolek mediků českých, Všehrd – studentský právnícký spolek (oba roku 1868), Klub přírodovědecký, Fyziokratickou společnost, Slovanskou lípu, Merkur – obchodnický spolek (všechny roku 1869), Ženský výrobní spolek český (roku 1871), Klub historický (roku 1872), Polygrafický spolek (roku 1873), Filozofickou jednotu (roku 1881) a Klub českých turistů (roku 1888). Spolky více či méně zasahovaly do veřejného života, ovlivňovaly veřejné mínění a přispěly k emancipaci českého národa, která vyvrcholila vznikem samostatného československého státu.

Po vzniku první Československé republiky byly spolky většinou regionálního charakteru. Mezi výjimky náležel spolek Sokol a Orel. Tyto spolky měly nadregionální charakter a měly působnost na celém území československého státu. Dělnické spolky v období první Československé republiky dosahovaly nemalých úspěchů v obraně dělnických zájmů a postupně přerostly v politické strany. Zájmové spolky osvětového a kulturního charakteru měly pak význam jako národně uvědomovací, ale i národně vzdělávací organizace. Spolky s politickým zaměřením se podílely v místě svého působení na postupném zrodu komunální politiky. Období let 1918 do roku 1938 bývá proto označováno jako zlatý věk spolkového života.

5.1 Dělnické spolky

Dělnické spolky se orientovaly na zlepšení životních a pracovních podmínek svých členů. Cílem těchto spolků bylo zlepšení sociálních podmínek dělníků. Zejména šlo o zlepšení podmínek v práci, dále zabezpečení dělníků

¹⁵⁰ EFMERTOVÁ, M. *České země v letech 1848-1918*. Praha 1998, s. 298-299.

v případě nemoci, zvýšení jejich platů, zkrácení pracovní doby, zlepšení pracovních podmínek u žen a zákazu dětské práce.

Mezi dělnické spolky patřily i spolky podpůrné, které se zaměřovaly na hmotnou podporu a pomoc dělníkům při ztrátě povolání, v nemoci, stáří, v případě úmrtí člena rodiny a dále spolky svépomocné, které kladly důraz na spořivost, vzdělanost a dělnické spolky vzdělávací, starající se o povznesení dělnického vzdělávání.¹⁵¹

Spolek Oul můžeme označit za první dělnický spolek v Čechách. Tento spolek vznikl v roce 1867. Byl založen staročechem Františkem Ladislavem Chleborádem. Chleborád se v šedesátých letech 19. století vyprofiloval jako dominantní vůdce dělnického hnutí. Hlavní cestu k povznesení dělnictva viděl ve svépomoci, tj. zakládání spotřebních a výrobních spolků dělníků. Roku 1867 vyšlo první číslo časopisu *Dělník*. Po vzoru Oulu vzniklo v Čechách asi 300 podobných spolků.¹⁵² Roku 1868 byl založen První všeobecný vzdělávací spolek ve Vídni, jehož spoluzakladatelem byl Josef Hybeš, aktivní politik mezi českým a německým dělnictvem ve Vídni. Jeden z nejznámějších spolků byl vídeňský *Volksheim*, založený roku 1900, který měl veřejně přístupnou čítárnu, tělocvičnu, knihovnu a koncertní sály.¹⁵³

V následující době byly ve Vídni založeny vzdělávací spolky *Slavan*, *Tyl*, *Rovnost*, *Občanská beseda* a *Dělnické jednoty*. Cílem těchto spolků bylo zakládání čítáren, knihoven a pořádání kurzů. Většina těchto spolků neměla ale dlouhého trvání.

Nejen ve Vídni, ale i u nás vznikaly spolky dělníků zednických, *Dělnická beseda*, spolek *bednářů pražských* v Praze, spolek *Kruh vzájemně se podporujících dělníků*, *Dělnická jednoty*, *Strojnická beseda* a spolek *Slovan*. Dále např. *řemeslnicko-dělnický spolek Šumavan*, spolek *Berla* v Dubé, odborný hornický

¹⁵¹ MALÝ, K., SIVÁK, F. *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*. Praha: Panorama 1988, s. 494.

¹⁵² HONZÁK, F. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha: Libri, 2000, s. 129.

¹⁵³ MARIÁNKOVÁ, J. *Žili a pracovali v Brně*. Brno: Rapid, 1977, s. 45-46.

podporovací spolek, hornický vzdělávací spolek v Moravské Ostravě, čtenářská jednota v Děčíně a odborný spolek dřevodělců v Liberci.¹⁵⁴

Jeden z nevýznamnějších dělnických spolků byl Dělnický vzdělávací spolek v Ústí nad Labem, který zahájil svou činnost 11. února 1872. V počátku jeho činnosti se o jeho vedení a charakter střetli představitelé ústeckého spolku pro chemickou a hutní výrobu s představiteli rodící se sociální demokracie. V roce 1873 přišel do Ústí nad Labem Josef Schiller, který se stal vůdčí osobností dělnického hnutí na Ústecku. Pracoval jako dělník a aktivně se zapojil do Dělnického vzdělávacího spolku. Ten byl považován za jeden z nejsilnějších dělnických spolků v severozápadních Čechách. Nejúspěšnější akcí Dělnického vzdělávacího spolku bylo založení Všeobecné dělnické nemocenské a podpůrné pokladny. Svou činnost zahájila 1. ledna 1875 a záhy se stala nejvýznamnější institucí svého druhu na Ústecku, která sdružovala desetitisíce členů.¹⁵⁵

Velké množství dělnických spolků vzniklo i na Moravě. Kupříkladu v Brně roku 1869 vznikl Brněnský dělnický vzdělávací a podpůrný spolek – Brunner Arbeiter-Bildungs und Ustestuzunsverein, který vyvíjel organizační a politickou činnost a vydával vlastní časopis Arbeiter-Zeitung. Spolek sdružoval české i německé dělnictvo. Roku 1869, po nepokojích brněnského dělnictva, byl zakázán a rozpadl se na několik menších spolků. Roku 1870 se tyto skupiny opět sloučily v Dělnický a vzdělávací spolek, který se orientoval pouze na sociální otázky.¹⁵⁶

5.2 Ženské spolky

Již v druhé polovině 19. století se setkáváme se spolkovou činností žen. Ženské spolky měly dobročinný charakter, neboť ženy neměly ještě možnost se účastnit politických aktivit. Tyto spolky se soustřeďovaly na vzdělávání žen, jejich začlenění do pracovního procesu apod. V oblasti vzdělávání žen byla role těchto spolků jedinečná v tom, že spolky vlastně suplovaly roli státu, který ženám poskytoval pouze základní vzdělávání.¹⁵⁷

¹⁵⁴ GAWRECKI, J. *Dělnické hnutí v Severozápadních Čechách do r. 1918*. Opava 1978, s. 13.

¹⁵⁵ GAWRECKI, J. *Dělnické hnutí v Severozápadních Čechách do r. 1918*. Opava 1978, s. 13.

¹⁵⁶ DRÍMAL, J. *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973, s. 43 an.

¹⁵⁷ Srv. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i modlitbě*. Praha 1999, s. 239.

Od 60. let 19. století prošly ženské spolky velkým vývojem, zejména se postupně měnily jejich cíle. Rozšíření činnosti ženských spolků bylo pak patrné na počátku následujícího století, kdy ženy usilovaly o získání volebního práva a jejich rovnoprávnost v běžném životě. Volební právo žen bylo pak zakotveno nejen ve volebních rádech, ale přímo v ústavě z roku 1920. Došlo také k možnosti vzdělávat se na všech typech středních a vysokých škol. Mezi další výsledky, kterých ženské spolky dosáhly, bylo zrušení celibátu učitelek a možnost žen učit na všech typech škol.

Mezi významné ženské spolky, které byly u nás založeny, patřil Americký klub dam, Ženský výrobní spolek český, spolek Minerva či Ženský klub český.

5.2.1 Americký klub dam

Prvním ženským spolkem byl Americký klub dam. Tento spolek byl založen 15. ledna 1865. Klub vznikl z iniciativy Vojty Náprstka a Karoliny Světlé. U jeho zrodu stály významné ženské osobnosti jako Žofie Podlipská či Hana Holinová.¹⁵⁸ Mezi členky Amerického klubu patřily především příbuzné politiků, vědců a umělců, učitelky vyšší dívčí školy, ale také členky jiných nově vzniklých ženských spolků, jako např. pracovnice Ženského výrobního spolku českého či členky Spolku českých učitelek. Mezi členkami Amerického klubu byla řada žen, které spolupracovaly se Spolkem sv. Ludmily, úzké vztahy tohoto klubu byly patrné rovněž s Tělocvičným spolkem paní a dívek pražských vzniklým v roce 1869.¹⁵⁹

Konkrétně jmenujme alespoň některé členky.¹⁶⁰ Z řad pražských učitelek jmenujme Marii Brunnerovou, Annu Cutíkovou, Annu Dupreeovou, Marii Fastrovou, Klemeňu Hanušovou, Boženu Kodymovou, Henriettu Lamblovou, Annu a Elišku Řehákovou. Z dalších známých osobností se na činnosti klubu podílely např. Marie Neffová, manželka známého pražského obchodníka a vlastence Jana Neffa, Zdeňka Havlíčková, sirotek po Karlu Havlíčku Borovském, Anna Holinová, neteře Františka Ladislava Riegra Božena a Bohumila

¹⁵⁸ Níže v textu práce vycházím z BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri/SLON, 2005, s. 86;

NEUDORFLOVA, M. *České ženy v 19. století*. Praha: JANUA, 1999, s. 214.

¹⁵⁹ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 75.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 84-85.

Macháčkovy a Ludmila Šimáčková, švagrová Vojty Náprstka. Členkami klubu byly také dívky zaměstnané u Náprstkových – Klára Špecingrová, Ludmila Kottnerová a pozdější Náprstková manželka Josefa Křížkovská. Původní okruh členek amerického klubu dam se postupem doby rozšiřoval o představitelky mladší generace, jako byla např. Anna Bayerová, první česká lékařka, Zdenka Braunerová, malířka, Zdenka Hlávková, manželka známého mecenáše, Marie Kalašová, operní pěvkyně, Ludmila, dcera Sofie Podlipské, spisovatelky Růžena Svobodová a Vlasta Pittnerová.

Americký spolek byl svou povahou spíše volným sdružením žen, jehož společným cílem bylo vyplnit volný čas vzděláváním a dobročinnou prací. Klub se měl řídit moderními zásadami a pokrokovými myšlenkami. Členky se měly snažit o dosažení určitého vzdělání a zručnosti, aby se dokázaly podle potřeby samy uživit. V prvním návrhu stanov Amerického klubu byl formulován program i vztahy mezi členkami následovně: „Americký klub dám jest soukromá společnost pražských dám svazky nejvíce příbuzenstva nebo přátelství mezi sebou spojených, které snaží se v kruhu svém soukromém rozšiřovati užitečné vědomosti a spolu povzbuzovati a pěstovati účely dobročinné.“¹⁶¹

Členkou Amerického klubu mohla být výlučně žena. Podmínkou členství byl věk 16 let, přičemž každá nová členka musela mít doporučení od některé ze stávajících členek klubu nebo Vojtěcha Náprstka. Na základě této podmínky se klub stal do jisté míry klubem elitním, nedostupným pro ženy z nižších vrstev a bez společenských kontaktů. Klub byl tvořen především ženami a dívkami pocházejících ze středních a vyšších společenských vrstev, kterých se nejvíce dotýkal problém nevyužitého volného času. Další skupinu klubu tvořily ženy a dívky pocházející z úřednických či obecně středostavovských rodin, kterým pak šlo o nabytí vědomostí a schopností nutných k získání kvalifikované práce. Členky neplatily žádné příspěvky, neexistovaly funkce předsedy, sekretáře či pokladníka.¹⁶²

I když v americkém klubu byla určitá volnost, byly přísně dodržovány některé zásady. Členky Amerického klubu dam se scházely v Náprstkově domě,

¹⁶¹ Archiv Náprstkova muzea, SB AKD, 19/3 (1865-1868), Návrh stanov, rkp., s. 1-6.

¹⁶² BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 82.

kde všechny pořádané akce byly určeny výhradně pro ženy. Muži byli tolerováni jedině v roli přednášejících. Jedním z prvních přednášejících mužů byl právě Vojta Náprstek. Jeho přednášky informovaly o ženském hnutí v Americe a Anglii, o využívání nových přístrojů v domácnostech, včetně šicího stroje.¹⁶³ Přednášky se konaly v neděli dopoledne. Každé středeční a sobotní odpoledne byla členkám klubu vyhrazena Náprstkova knihovna a čítárna.¹⁶⁴ Činností amerického klubu dam kromě vzdělávání se stala dobročinnost či také pomoc při zřizování Průmyslového muzea. Podle stanov klubu bylo jeho účelem vzdělávání členek, rozšiřování jejich vědomostí, péče o mládež, dobročinnost a oslava památky vynikajících žen. Přednášky, výstavy, výlety, sbírky pro chudé, vydávání životopisů, podpora ústavů pro opuštěnou mládež – toto vše mělo být prostředkem k dosažení cílů tohoto klubu. Americký klub existoval až do roku 1948, kdy byl oficiálně zakázán.

5.2.2 Ženský výrobní spolek český

Ženský výrobní spolek český založila roku 1871 Karolina Světlá. Ženský výrobní spolek český reprezentovaly kromě Karoliny Světlé, Emílie Bártová, manželka známého pražského advokáta, Luisa Čelakovská, snacha básníka Františka Ladislava Čelakovského či Dora Hanušová, dlouholetá sekretářka tohoto spolku a další.

Stanovy spolku byly potvrzeny 5. července 1871 a následně dne 12. července 1871 schváleny valnou hromadou. Při svém založení čítal spolek přes tisíc členů.¹⁶⁵ Členové se dělili na zakládající, tj. ženy, které měly v prvním roce zaplatit 10 zlatých a v každém následujícím 5 zlatých, přispívající, tj. ženy, které měly platit 1 zlatý ročně a podporovatele, tj. muži, kteří měli platit 1 zlatý ročně. Stanovy tohoto spolku tak umožnily muži, který sympatizoval s Ženským výrobním spolkem českým, stát se jeho podporovatelem. Skutečnost, že byl ve stanovách vytvořen post podporovatele, poukazuje na to, že emancipační aktivity v této době se vyznačovaly spoluprací s muži a nikoliv bojem proti nim.¹⁶⁶

¹⁶³ STUDNÍČKOVÁ, B. Padesáté jubileum založení Amerického klubu českých dam v Praze. *Ženské listy*. 1915, roč. 43, č. 2, s. 1-5.

¹⁶⁴ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 82.

¹⁶⁵ Již v druhém roce své existence, tj. roku 1872 měl spolek 1 680 členů.

¹⁶⁶ Srv. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá Fronta, 1999, s. 236.

Cílem spolku bylo rozšíření ženské výroby a odbyt jejich prací a otevření obchodnicko-průmyslové školy.

V případě obchodnicko-průmyslové školy byla patrná inspirace ze škol v Londýně a ve Vídni. V Londýně byl roku 1860 založen Spolek podporující zdokonalování ženského průmyslu. Struktura této organizace velmi připomínala činnost Ženského výrobního spolku českého. V londýnském spolku došlo ke zřízení tzv. pisárny, kde ženy získávaly poučení o těch odvětvích, kde nejnázve naleznou práci. Pravidelně se pořádaly prodejní bazary, na kterých se vystavovaly práce žen. Vídeňský spolek – Spolek paní pro průmyslové vychování ženštin, založený roku 1867, spravoval školu spojenou s velkým bazarem, kde se také prodávaly práce žákyň a přijímaly zakázky. Škola se dělila na několik odborů a chtěla zužitkovat ženskou práci. Informace o vídeňském spolku získala Věnceslava Lužická-Srbová přes svou známou Matyldu Křížovou z Hořic, která v tomto spolku pracovala jako účetní a při svých návštěvách doma přivážela s sebou spolkové stanovy, školní pravidla, ukázky tiskopisů apod.¹⁶⁷

Škola Ženského výrobního spolku se měla orientovat na tzv. průmyslové vychování. Úkolem tohoto vzdělání bylo připravit dívky pro rodinný, ale i samostatný život, poskytnout praktické dovednosti a nahradit nedostatky domácí výchovy. Škola Ženského výrobního spolku českého vznikla za účelem podati dospívajícím dívkám za levnou náhradu a v čase poměrně krátkém vědomosti v oboru obchodu a průmyslu, směřující k samostatné výživě. Poprvé se veřejně prohlašovalo, že škola má vést k ekonomické samostatnosti neprovdaných žen ze všech společenských vrstev. Škola měla sloužit především dívkám ze slabších sociálních poměrů.¹⁶⁸ Sociální solidarita se projevila v placení školného. Platilo se poměrně nízké školné, jedna až tři zlatky měsíčně, neplatilo se žádné zápisné a zcela osvobozeny od poplatků byly dívky z prokazatelně chudých rodin. Vyučovacím jazykem byla čeština.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Sr. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá Fronta, 1999, s. 107.

¹⁶⁸ NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 42.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 109.

Škola se dělila na pět různě zaměřených oddělení: 1. doplňovací vyučování, 2. obchodní škola, 3. průmyslová škola se třemi obory – kreslicí, rytecký a ženské práce, 4. výuka jazyků – angličtiny, němčiny, francouzštiny a ruštiny, 5. mimořádná výuka úpravy vlasů. K této nabídce se navíc jednou týdně pořádaly bezplatné přednášky z oborů literatury, historie a umění.¹⁷⁰ Škola také pořádala ošetrovatelský kurz. Škola ošetřování nemocných byla řízena Ženským výrobním spolkem českým a Spolkem lékařů českých. Platil se pouze poplatek ve výši jednoho zlatého jako příspěvek na učební pomůcky. Kurz probíhal jak v rovině teoretické, tak praktické. Pro získání ošetrovatelského diplomu bylo nutno absolvovat obě části kurzu. Samotná přednášková část byla určena pro ženy a dívky, které chtěly získat vědomosti pouze pro potřeby své rodiny.

Do obchodní a průmyslové školy Ženského výrobního spolku českého nastoupily první žákyně 15. října 1871. Anna Cardová Lamblová se stala řídící učitelkou pracovny a Emilie Priknerová se stala řídící učitelkou učebních běhů. V prvním roce školy nastoupilo 176 studentek.¹⁷¹ Téhož roku byla otevřená také poptavárna, která měla za úkol bezplatně zprostředkovávat zaměstnání a také zajišťovat odbyt pro práce žákyň školy.

Od roku 1879 bylo správou obchodní a průmyslové školy pověřeno kuratorium, v němž zasedali jednak zástupci Ženského výrobního spolku českého a také organizací, které na chod školy přispívaly minimálně 500 zlatými, přičemž každých 500 zlatých znamenalo jeden hlas. Ženský výrobní spolek český jako zakladatel školy disponoval 3 hlasy plus dalšími hlasy za každých 500 zlatých, jimiž za chod školy přispěl.¹⁷²

Organizaci spolku zajišťovala valná hromada a patnáctičlenný výbor. Dle stanov byla řádná valná hromada svolávána dvakrát ročně, obvykle v září a únoru. Mimořádnou valnou hromadu mohlo svolat minimálně třicet členek. Valná hromada, které se mohly účastnit pouze členky, prakticky rozhodovala o všech

¹⁷⁰ NEUDORFLOVÁ, M. L. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua, 1999, s. 109

¹⁷¹ Výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze 1872. Z výroční zprávy Ženského výrobního spolku českého za rok 1874 vyplývalo, že školu navštěvovalo již 505 studentek. Viz Výroční zpráva uveřejněná v č. 9 Ženských listů roku 1875.

¹⁷² Výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze 1879.

záležitostech, vyjma přijímání členek. Zejména rozhodovala o volbě starostky a volbě členek výboru. Valná hromada dále dohlížela nad činností výboru, zkoumala hospodaření se spolkovým majetkem, mohla měnit stanovy, rozhodovala o záležitostech úvěru, o koupi či pronájmu spolkové budovy, o výši příspěvků a o případném rozpuštění spolku. Aby usnesení valné hromady bylo platné, bylo zapotřebí přítomnosti alespoň šestiny členek, v případě rozpuštění spolku nebo při změně stanov alespoň čtvrtiny.¹⁷³

Výbor se skládal z patnácti členek, dvou náhradnic a tří dozorkyň účtu. Výbor spolku byl volen na jeden rok a začínal svou činnost nejdéle čtrnáct dní po svém zvolení. Scházel se jednou měsíčně za předsednictví starostky či náměstkyně, přičemž k platnému usnesení musela být přítomna alespoň polovina členek. Schůze výboru byly zpravidla veřejné, ale v mimořádných případech mohly být i neveřejné. Výbor volil ze svého středu náměstkyni, kontrolorku, jednatelku a pokladní. Řídil běžné záležitosti, které nebyly přímo určeny valné hradě. K jeho činnostem náleželo např. jmenování úřednic, nákup materiálu, pomůcek a náradí. Stanovoval jednací, disciplinární, domácí a pokladní řád.

Spolek a jím založená škola musel často řešit finanční otázky. Kromě členských příspěvků byl spolek závislý na darech, výtěžcích z koncertů, což stěží pokrývalo chod školy. Spolek měl řadu příznivců i mimo hranice hlavního města a pro výběr příspěvků měl vytvořený pevný systém. V každém větším městě byly určeny sběratelky spolku, ty vybíraly příspěvky od členů a podporovatelů a hromadně je zasílaly do Prahy. Pravidelný zdroj příjmů představovaly také spolkem pořádané výstavy a výtěžky z bazarů nebo loterií.¹⁷⁴ Vedení Ženského výrobního spolku českého se roku 1879 rozhodlo zřídit trvalý spolkový fond, v jehož prospěch se měly pořádat peněžní sbírky. Kromě veřejných sbírek mělo vedení spolku v úmyslu uspořádat věcnou loterii a cyklus přednášek za vstupné, jež celé mělo připadnout fondu. Financování spolkových aktivit pomocí sbírek, darů a loterií bylo nejčastějším způsobem získávání peněz.

¹⁷³ Archiv hl. města Prahy, fond Ženský výrobní spolek, Stanovy ženského výrobního spolku v Praze.

¹⁷⁴ Údaje o finančních poměrech ve spolku a jeho škole jsou zaneseny ve výročních zprávách Ženského výrobního spolku českého, které každoročně přinášely Ženské listy.

Ženský výrobní spolek český a škola jím řízena vznikl z ryze ženské iniciativy. Byl projevem čistě ženské organizační práce a solidarity, který byl vnímán zároveň i jako vlastenecký počín. Po celá sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století Ženský výrobní spolek český i jeho škola velmi dobře fungovaly. Měly k dispozici i vlastní časopis – Ženské listy, přičemž okruh členů a podporovatelů se jak v Praze, tak mimo ni neustále zvyšoval.

Devadesátá léta 19. století pro spolek představovala řadu významných událostí. Při oslavách dvaceti let existence spolku byla pozitivně hodnocena jeho škola. Oslavy byly spojeny s prezentací spolku na zemské jubilejní výstavě a u příležitosti tohoto jubilea byla vydána Pamětní zpráva jako zvláštní příloha Ženských listů. Roku 1892 se stala starostkou spolku dlouholetá sekretářka spolku Eliška Krásnohorská. Ta si nadále ponechala také i vedení Ženských listů a obě funkce vykonávala až do roku 1911.

Roku 1889 se Ženský výrobní spolek český připojil k dalším spolkům a přidal svůj podpis pod petici zaslanou říšskému sněmu, která žádala zpřístupnění vysokoškolského studia ženám, prozatím pouze v oborech filozofie a lékařství. V petici mimo jiné stálo, že *„Zvelebení ženského vzdělávání náleží k nejušlechtlejším a nejspravedlivějším požadavkům našich dnů. Ve prospěch ženského studia i my v hluboké úctě níže psané vznášíme k vysoké Sněmovně poslanců Rakouské rady říšské tuto prosbu svoji. Nová doba změnila tvářnost celé společnosti. Žena už není bezvýminečně chráněnkou mužovou, její přirozené povolání v rodině přestalo býti jediným jejím určením; millionům žen nedostane se útulku u domácího krbu...mnohé domácí práce ženské ustoupily laciným výrobkům průmyslovým...Žen v manželství i mimo ně jsou nuceny přispívati mužům svou prací výdělkovou k výživě svojí i svých nejbližších. Plným tedy právem domáhají se ženy profesionálního vzdělání...“*¹⁷⁵

Další významnou událostí pro spolek bylo zahájení stavby vlastní spolkové budovy. Na počátku svého vzniku sídlil spolek v budově bývalé obecné školy u Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici, kterou získal bezplatně do pronájmu od městské rady. V roce 1879 se přestěhoval do Bartolomějské ulice, kde získal

¹⁷⁵ Archiv hl. města Prahy, fond Ženský výrobní spolek, Petice českých žen k Rakouské radě říšské.

dvě patra hraběcího paláce po německém c.k. gymnáziu. Od poloviny osmdesátých let 19. století začala usilovat o vlastní budovu spolku starostka Emilie Bártová. Roku 1894 prodala městská rada spolku velký pozemek bývalé Svatováclavské věznice. Následně na to spolek požádal o úvěr na vlastní stavbu u Zemské banky. Nová moderní budova byla otevřena roku 1896 u příležitosti 25. oslav trvání spolku. Nové sídlo spolku bylo otevřeno a vysvěceno 15. listopadu 1896.¹⁷⁶

Na počátku 20. století po odchodu zakládajících členek začal spolek postupně ztrácet na významu. Výrazně ubývalo dotací a příspěvků a začala se také tenčit členská základna. V důsledku rozšíření možností dívčího vzdělávání jeho vliv klesal a v posledních letech své existence se snažil o zachování památky Elišky Krásnohorské. Po smrti Elišky Krásnohorské zanikly také Ženské listy, jejichž finanční situace byla neudržitelná.

V roce 1936 oslavila v pořadí další starostka spolku Eleonora Nováková 75. narozeniny. V tomto roce sčítal spolek na 506 členek, o rok později jich bylo pouze 396 a v roce 1940, ze kterého existuje poslední výroční zpráva, měl spolek pouhých 201 členek. Spolek nezachránilo ani to, že jím založená škola získala na podzim roku 1938 statut akademie.¹⁷⁷

Ani s nástupem nové starostky Marie Procházkové nemohl být již odvrácen pád Ženského výrobního spolku českého. Marie Procházková nastoupila do své funkce v době Protektorátu Čechy a Morava. Dne 16. srpna 1944 byl spolek Němci rozpuštěn a 27. října téhož roku byl jeho majetek zabaven magistrátem, včetně budovy v Resslerově ulici. Členky spolku s nasazením vlastního života odnesly tajně z budovy památky na Karolinu Světlou a Elišku Krásnohorskou a také část spolkové knihovny. Školy byly pak přestěhovány do Masné ulice. Zbylá pozůstalost po Elišce Krásnohorské byla vystěhována do skladiště ve Strašnicích, budova pak sloužila jako vojenský lazaret a 14. listopadu 1945 byla poškozena náletem.

¹⁷⁶ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 117-120.

¹⁷⁷ A dále níže k textu práce viz UHROVÁ, E. *České ženy známé a neznámé*. Praha: Mediasys, 2008, s. 171 an.

K obnovení spolku došlo 5. ledna 1946, kdy mu byla také navracená budova, jejíž oprava se odhadovala na 5 mil. korun. Marie Procházková pak v září téhož roku zorganizovala slavnostní opětovnou instalaci busty Karoliny Světlé. Spolek sice získal zpět své zázemí, avšak členek rapidně ubylo a financí na provoz spolku se nedostávalo.

Poslední ranou, která spolek zasáhla, byla snaha magistrátu ho zrušit. Spolek se dne 16. června 1947 rozhodl propůjčit svou budovu na 50 let bezplatně magistrátu, ovšem s tou podmínkou, že magistrát zařídí opravu budovy, která bude sloužit spolkovým školám, a že v ní bude mít spolek vyhrazeny dvě místnosti. V těchto prostorách, kde bydlela za svého působení ve spolku Eliška Krásnohorská, byla soustředěna pozůstalost po ní a Karolíně Světlé, archiv, knihovna a další předměty vztahující se k historii spolku a počátkům dívčího vyššího vzdělání.

Ze strany magistrátu následovala řada pokusů o vypuzení spolku z budovy. Dne 20. srpna 1953 Památková správa ministerstva školství vydala prohlášení, že památky na Elišku Krásnohorskou by měly být chráněny v její bývalé pracovně, v roce 1956 přebíral památník národního písemnictví patronát nad těmito exponáty, které ale stále zůstávaly v majetku spolku. Boj o exponáty, budovu i udržení spolku byl marný. Ženský výrobní spolek český zanikl v roce 1957.

5.2.3 Spolek Minerva

Již od poloviny osmdesátých let 19. století plánovala Eliška Krásnohorská založit dívčí střední školu. S podporou tohoto plánu a jeho realizací počítala u Ženského výrobního spolku českého. Zde ale narazila na nesouhlas ze strany Karoliny Světlé. Se zřízením dívčího gymnázia projevovala nepochopení i širší veřejnost. To ale Elišku Krásnohorskou neodradilo a naopak vedlo k tomu, že začala pro tento plán usilovat více samostatně. Obrátila se na advokáta Bártu, tehdejšího manžela starostky Ženského výrobního spolku českého Emilie Bártové, se žádostí o pomoc se založením spolku Minerva, který by dívčí gymnázium spravoval a financoval.

Za prvního předsedu spolku Minerva byl zvolen bývalý ředitel Akademického gymnázia Josef Baudiš, místopředsedkyní Eliška Krásnohorská,

čestnými členy Karolina Světlá a Vojtěch Náprstek. Minerva tehdy měla 126 členů. Cílem spolku bylo zřízení dívčího gymnázia. Dne 9. června 1890 byl Zemské školní radě podán návrh o zřízení této instituce. Tento návrh byl na půdě Zemské školní rady projednán a dne 24. července 1890 ministerstvem kultu a vyučování schválen.¹⁷⁸

Mezi zakládající a přispívající členy se hlásili jak pražští, tak mimopražští jednotlivci i různé spolky. Mezi nejbližší spolupracovníky Elišky Krásnohorské patřil vedle Vojtěcha Barty advokát Tomáš Černý, lékař Vítězslav Janovský, profesor František Prusík. Ženské spolupracovnice si Eliška Krásnohorská přivedla z Ženského výrobního spolku českého. Zejména šlo o Doru Hanušovou a Vilmu Sokolovou. Dlouholetou pomocnicí a učitelkou Minervy se stala Pavla Maternová. Od počátku vstřícný postoj vůči dívčímu gymnáziu zaujímal i pražská obec. Minervě poskytovala pravidelné subvence, umožnila jí účast na zemské jubilejní výstavě v roce 1891 a pro pomoc při hledání vhodných prostor pro nově zřizovanou školu určila dva členy sboru obecních starších, Vojtu Náprstka a Josefa Šauera z Augenburku.¹⁷⁹

V okamžiku založení dívčího gymnázia došlo i k názorové změně na vznik této školy ze strany Karoliny Světlé. V říjnu 1890 se o této škole vyjádřila veskrze pozitivně: „Známoť, že v každém myslícím člověku jest po pudu sebezachování touha po poznání pravdy citem nejmocnějším. Avšak dosud velel řád slušnosti neúporně, aby dívky k touze té se nepřiznávaly a v sobě ji potlačovaly, jako cosi neženského, jim škodlivého, ba u nich naprosto směšného. Budiž čínská zeď toho úmorného předsudku u nás Minervou konečně rozkotána.“¹⁸⁰

„Takže vzniká za vřelého souhlasu našeho a ze středu našeho spolku téměř jako dcera Ženského výrobního spolku českého jednota nová, „Minerva“, spolek pro ženské studium. Takž na prahu dvacátého roku své činnosti vysílá spolek náš do světa mladší jednotu plnou krásných tužeb a nadějí, hodlají společně v radostné a nadšené vzájemnosti s ní se dělití o veliký úkol svépomoci na poli

¹⁷⁸ SEKYRKOVÁ, M. (ed.). *Minerva 1890-1936: kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2016, s. 10 an.

¹⁷⁹ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 131.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 132.

*dívčího vzdělávání, jehož jediným cílem jest povznesení, pokrok a čest našeho drahého národa!*¹⁸¹

Koncepci učebního plánu pro dívčí gymnázium Minerva sestavil profesor Akademického gymnázia prof. František Xaver Prusík. Ten se také stal prvním ředitelem a kronikářem školy Minerva, který již pomáhal Elišce Krásnohorské při zřizování gymnázia a osnov zřízené přípravy¹⁸², která měla za úkol sjednotit znalosti žákyň.

K otevření gymnázia Minerva došlo v září 1890, přičemž do prvního ročníku se zapsalo 51 žákyň. Vyučovací systém se převzal z Akademického gymnázia s výukou latiny od primy a řečtiny od tercie. Vyučovala se čeština, matematika, fyzika, přírodopis, dějepis, zeměpis a náboženství. K nepovinným předmětům patřila němčina, zpěv, těsnopis a od roku 1893 i francouzština. Studium bylo od počátku zpoplatněno. Zpočátku se platily měsíčně 4 zlaté, od roku 1899 10 korun a oktávánky pouze 8 korun.¹⁸³

Škola se dělila na dvouletou přípravku pro doplnění učiva z obecných škol a čtyři třídy gymnázia. Během šesti let se probírala látka, která odpovídala osmiletému chlapeckému gymnáziu. Z počátku mělo gymnázium své sídlo v Pštrosově ulici v budovách bývalé školy sv. Vojtěcha. Poté se roku 1897 na jeden rok přestěhovalo do letohrádku Amerika a od září 1898 začalo využívat školní budovu sv. Štěpána. V roce 1907 se gymnázium vrátilo, v této době již osmitřídní, do původních, moderně adaptovaných prostor v Pštrosově ulici.

První maturitu skládalo 18 studentek Minervy v roce 1895 na Akademickém gymnáziu, neboť Minerva, jakožto soukromá škola neměla právo vykonávat maturitní zkoušky, tj. tzv. udělení práva veřejnosti.¹⁸⁴ Zkouška se skládala ze tří částí. Dne 6. až 11. května 1895 proběhly písemné zkoušky z latiny, řečtiny, češtiny, němčiny a matematiky. Dne 11. až 15. června 1895 proběhly předběžné

¹⁸¹ Výroční zpráva Ženského výrobního spolku českého v Praze 1890.

¹⁸² SMĚŘIČKOVÁ, H. *První české gymnázium 1890-1990: sborník k 100. výročí založení*. Praha: Ústř. Ústav pro vzdělávání pedagog. pracovníků, 1990, s. 18.

¹⁸³ SMĚŘIČKOVÁ, H. *První české gymnázium 1890-1990: sborník k 100. výročí založení*. Praha: Ústř. Ústav pro vzdělávání pedagog. pracovníků, 1990, s. 18.

¹⁸⁴ K tomu blíže KOPÁČ, J. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*. Praha 1968, s. 77-78.

zkoušky z náboženství, přírodopisu a filozofické propedeutiky. Dne 10. až 13. července 1895 proběhy ústní zkoušky z ostatních předmětů. Maturitu složilo úspěšně šestnáct studentek, z toho tři s vyznamenáním.¹⁸⁵

K prvním úspěšným abiturientkám Minervy a pozdějším hospitantkám na univerzitě patřily Anna Honzáková,¹⁸⁶ Rosalie Machová, Bohumila Peigerová, Růžena Corvinová, Marie Fabiánová, Jindřiška Hrabětová, Božena Jiránková, Božena Rudolfová, Olga Šrámková, Helena Tuscanyová a Olga Vávrová.¹⁸⁷

Eliška Krásnohorská svým počinem založení dívčího gymnázia realizovala své představy, kdy již v polovině sedmdesátých let 19. století označila možnost vyššího vzdělání za další stupeň emancipace žen.

Roku 1908 získala škola právo veřejnosti, což pro maturantky znamenalo možnost skládat závěrečné zkoušky na svém mateřském ústavu, a ne již na Akademickém gymnáziu.¹⁸⁸ Počátkem 20. století se začaly rozvíjet školy reálného zaměření, a tato skutečnost zasáhla i dívčí gymnázium Minerva. Na Minervě byla vyhlášena anketa, která měla rozhodnout, zda se gymnázium nadále bude orientovat na výuku klasicky humanitní, nebo se výuka přizpůsobí novému směru. Za hlavní cíl zastánců reálného zaměření školy patřil požadavek, aby dívky získaly více možností slušně se uživit i bez vysokoškolského studia. I když Eliška Krásnohorská byla zásadně pro zachování klasického gymnázia, hlasování vyznělo ve prospěch reálného typu.¹⁸⁹ Nakonec došlo k jistému kompromisu, kdy výuka latiny zůstala od primy a humanitně zaměřené třídy s výukou řečtiny od tercie byly paralelní.¹⁹⁰

Ministerským výnosem ze dne 26. června 1910 se stala Minerva dívčím reálným gymnáziem a klasicky zaměřené paralelní třídy postupně zanikly.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 132.

¹⁸⁶ K ní blíže UHROVÁ, E. *Anna Honzáková a jiné dámy*. Praha 2012.

¹⁸⁷ Srv. ŠTEMBERKOVÁ, M. Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od roku 1901 do konce první světové války. In: *Ženy v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, XIII, Praha 1996, s. 213-234.

¹⁸⁸ SEKYRKOVÁ, M. (ed.). *Minerva 1890-1936: kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2016, s. 15.

¹⁸⁹ Srv. Svědectví o Minervě. *Ženské listy*. 1910, roč. 38.

¹⁹⁰ Blíže Archiv hl. města Prahy, Výroční zpráva Soukromého dívčího gymnázia spolku Minerva, 1910.

S ohledem na tíživou finanční situaci školy nabídlo městské zastupitelstvo Minervě podporu s tím, že nad školou bude zřízen samostatný městský správní výbor. Jednání byla završena dne 13. července 1914, kdy správu školy převzala pražská obec. Praha v kuratoriu získala polovinu hlasů, 12 z 24 členů s tříletým mandátem. Druhou část hlasů získali podporovatelé spolku Minerva. Ten předal kuratoriu tři čtvrtiny svých příjmů a delegoval na ně pravomoci nad školou.¹⁹¹ Ministerstvem došlo školství dne 11. února 1915 ke schválení změny statutu školy na Městské dívčí reálné gymnázium Minerva. Pro přeměnu školy bylo nutné splnit několik podmínek, s nimiž škole pomohlo město Praha. Zajistilo učebny pro nově vyučované předměty, které byly podmínkou pro přechod na reálné gymnázium. Praha zajistila užívání tělocvičen, ve Vojtěšské ulici najala prostory pro tři učebny a postarala se o zřízení kreslírny. Začala se vyučovat chemie a deskriptivní geometrie.

Ve školním roce 1917/18 došlo k přejmenování školy k oslavám narozenin její zakladatelky. Byl přijat název Městské reálné gymnasium dívčí „Krásnohorská“ v Praze. V roce 1920 byl zrušen vztah se spolkem Minerva a tím město převzalo veškerou organizaci a péči o školu. Spolek byl tak zbaven starosti o rozvoj a chod gymnázia a stál před potřebou nového zaměření své činnosti. Navázal spolupráci s jinými organizacemi, které sdružovaly ženy k aktivitě. Došlo k navázání kontaktu se Sdružením vysokoškolsky vzdělaných žen, zejména s Ženskou národní radou.

5.2.3 Ženský klub český

V tomto klubu se výrazně koncentroval kulturní a osvětově politický život žen. Ženský klub český byl založen na počátku 20. století v Praze.¹⁹² K jeho zakladatelům náležela Tereza Nováková, Marie Tůmová a Františka Plamínková¹⁹³. Ženský klub český měl svou čestnou předsedkyni, úřadující předsedkyni, výbor a členky. Vedení Ženského klubu českého dalo mimo jiné podnět k postavení domu Ve Smečkách 26, č.p. 594 v Praze, kde byly zřízeny

¹⁹¹ SEKYRKOVÁ, M. (ed.). *Minerva 1890-1936: kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2016, s. 15-16.

¹⁹² 10. září 1902.

¹⁹³ F. Plamínková založila v roce 1923 Ženskou národní radu, která měla dohlížet na dodržování rovnoprávnosti v praxi.

kanceláře ženských organizací, klubovny, přednáškový sál, restaurace a ubytovna pro ženy a dívky.¹⁹⁴

K jeho cílům patřilo rozšiřování vzdělání a zlepšení komunikace mezi ženami. Klub byl svým charakterem vzdělávacím a společenským střediskem českých měšťanských žen, který se zasazoval o dosažení větší rovnoprávnosti žen ve vzdělávací, právní, pracovní a politické oblasti. V případě politické oblasti bylo konkrétním cílem získání volebního práva pro ženy a umožnění přístupu ženám do politických organizací. Klub sloužil jako informační středisko i pro mimopražské ženy, kde pracovaly dobrovolnice odpovídající na dotazy. K dalším činnostem spolku patřily čajové večírky s uměleckým programem a občasně koncerty. Klub měl také svou knihovnu.

Klub sdružoval ženy nejrůznějších vrstev a různých politických názorů. Ženy zde diskutovaly, organizovaly semináře, přednášky a koncerty. Dům využívaly návštěvnice Prahy, později německé uprchlické rodiny. V prvních letech okupace zde ženy organizovaly odbojovou činnost. Předsedkyně klubu Františka Plamínková byla nacisty uvězněna a posléze v roce 1942 popravena.¹⁹⁵

Po skončení druhé světové války došlo k obnovení činnosti Ženského klubu českého. Z rozhodnutí Rady žen zde byl založen časopis *Vlasta*. U zrodu tohoto časopisu stála JUDr. Milada Horáková. Pracovalo se zde na vytváření nové legislativy týkající se žen a rodiny, např. Zákona o rodině, na kterém se jako autorka opět podílela JUDr. Milada Horáková. Po roce 1948 byl Ženský klub český definitivně zrušen a řada členek byla zatčena, mimo jiné i JUDr. Milada Horáková. Vlastnické právo na dům připadlo státu.¹⁹⁶

5.3 Tělovýchovné a další spolky

5.3.1 Sokol

Sokol byl založen roku 1862. Zakládající osobami byli Miroslav Tyrš, který se soustředil na tělovýchovný systém, a Jindřich Fügner, jež se orientoval

¹⁹⁴ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 156.

¹⁹⁵ BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UP, 2001, s. 124 an.

¹⁹⁶ Tamtéž.

na společenské ukotvení Sokola. Sokol se odvolával k helénskému pojetí vzdělanosti, vážící si stejnou měrou fyzické zdatnosti, zdraví a duševního rozvoje. Do Sokola vstupovali lidé z různorodých důvodů, neboť všichni členové nebyli automaticky cvičenci. Jejich motivace mohla být i politického rázu, pokud jim imponoval boj sokolů za státní samostatnost.¹⁹⁷ Jednalo se o apolitický spolek, ve svém počátku rozvíjející zejména fyzickou činnost, od devadesátých let 19. století začal také pečovat o výchovu a vzdělání,¹⁹⁸ kdy cvičitelské sbory zakládaly knihovny a pořádaly různé přednášky.

Česká obec sokolská přikládala vzdělávání značný význam, což dokládá i vznik vzdělávacího odboru České obce sokolské. V případě přednášek vykonával koncepční a kontrolní funkci centrální přednáškový odbor. Na nižší úrovni pak existovala síť žup, které v sokolských jednotách pomáhaly se zajišťováním přednášek a ústřednímu odboru poskytovaly informační servis. Přednášky se konaly ve školách či tělocvičnách a mezi řečníky se objevovali členové Sokola, různí odborníci nebo učitelé. Častými tématy přednášek byla tělovýchova, dějiny sokola, česká historie, státověda či aktuální společenské problémy. Cílem Sokola mělo být jeho stanutí jako nejvýznamnější národní organizace. Vzdělávací odbor se realizoval spíše jako ideové a podpůrné centrum. Praktická výchova se odehrávala pomocí žup v sokolských jednotách. Vzdělávací sbory jednot odebíraly knihy a časopisy, pořádaly přednášky a debaty. Sokolské jednoty měly podněcovat aktivní kulturní život a vycházet přitom z lokálních podmínek.¹⁹⁹

Nově vzniklý československý stát řešil celou řadu problémů, jako bylo upevnění nové moci, utvoření státní správy či vytvoření nové československé armády. Legionáři, kteří se měli stát základem armády, se ještě nestačili vrátit do vlasti a vojáci, kteří byli doma na dovolené nebo v posádkách, byli rozptýleni bez jednotné organizace. V této době zde existovala tak jediná korporace mající určitou autoritu a kázeň – Česká obec sokolská, později Československá obec sokolská (dále v textu Sokol).

¹⁹⁷ ŽIŽKA, J. *Dějiny a současnost Sokola*. Praha: Česká obec sokolská, 2005, s. 4.

¹⁹⁸ POKORNÝ, J. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003, s. 42-43.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 45 an.

Členové Sokola vstupovali do tzv. Národních stráží, jejichž úkolem byla ostraha skladů s potravinami, zbožím a surovinami, zbrojnic, průmyslových objektů, komunikací apod. V listopadu 1918 vedení Sokola přikročilo k budování dobrovolnických sborů, tzv. Pluků stráží svobody, které byly formovány v úzké součinnosti s ministerstvem národní obrany. Na rozdíl od Národních stráží měly jasnější právní vymezení a působily delší dobu. Hlavním úkolem Pluků stráží svobody byla strážní a pořádková služba.²⁰⁰

Z hlediska množství členů byly za první Československé republiky nejvýznamnější tělovýchovné spolky. Zde mezi nimi stál na prvním místě právě Sokol, který vstupoval do republikánských let již jako mohutná organizace. Jeho cílem bylo pěstování tělesné zdatnosti a výkonnosti, včetně jejich branné stránky jako základní kvality občana svobodného státu.²⁰¹

Zásluhou Sokola se vláda i další představitelé státu přihlásili k podpoře tělesné výchovy. Během první Československé republiky výrazně vzrostl počet členů Sokola. V roce 1929 měl 629 126 členů. Základní organizační jednotkou byla místní jednota. Jednoty se dále sdružovaly v župy, kterých bylo 52. Mezi hlavní náplně Sokola bylo tělovýchovné cvičení. Vrcholem sokolských slavností byly všesokolské slety, které za dobu existence první Československé republiky proběhly celkem čtyřikrát, a to v letech 1920, 1926, 1932 a 1938.²⁰²

Mezi základní pilíře sokolské ideologie se řadily umírněný nacionalismus, parlamentní demokracie, sociální reformátorství a odpor ke klerikalismu, kterým pokračoval odpor vůči katolické církvi z předcházejícího období. Na základě těchto postojů se pak také odvíjel vztah Sokola k ostatním spolkům.

Záporný vztah měl Sokol vůči komunistické Federaci proletářské tělovýchovy i ke katolickému Orlu. Rezervovaný postoj zaujal sokol k tehdy druhému největšímu tělovýchovnému spolku na území Československa, Deutscher Turnverband in der Tschechoslovakei. Dobré vztahy měl Sokol naopak se Svazem dělnických tělovýchovných jednot. Členové Sokola byli členy všech

²⁰⁰ WAIC, M. *Sokol v české společnosti 1862-1938*. Praha 1996, s. 110 an.

²⁰¹ KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*. Díl I. Praha 2003, s. 99.

²⁰² KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*. Díl I. Praha 2003, s. 534-535.

větších politických stran s výjimkou lidovců, komunistů a sociálních demokratů. Určitý vliv v Sokolu měli národní socialisté a agráři.²⁰³ V jeho řadách byli i významní politici včetně prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše.

Činnost spolku Sokol byla vždy velmi všestranná a přitahovala všechny vrstvy obyvatelstva i různé věkové kategorie. Sokol pořádal různé soutěže, veřejná vystoupení, kulturní besedy, výlety, zájezdy do zahraničí, tábory mládeže, divadelní a loutková představení, pěvecké a hudební koncerty, výstavy, přednášky a vydával řadu časopisů a příruček.

Druhou nejsilnější tělovýchovnou organizací byly německé turnerské organizace spojené v Deutscher Turnverband. Tento spolek měl ještě starší tradici než Sokol a byl oproti němu více nacionální. V roce 1930 měl 17 žup s 1012 jednotami a 157 000 členy. Třetí organizací byly Dělnické tělovýchovné jednoty československé. V roce 1929 měla tato organizace 118 000 členů. Významným tělovýchovným spolkem byl Československý orel, který v roce 1930 měl 28 žup a 113 000 členů. Vnitřní uspořádání tohoto spolku se podobalo Sokolu, ideově mu však vládlo katolické náboženství.

5.3.2 Tělocvičný spolek paní a dívek pražských

Jednalo se o výjimečný ženský spolek, který se od ostatních ženských spolků vymykal díky svým odlišným prioritám. U zrodu tohoto spolku stál Miroslav Tyrš, průkopník a zakladatel tělesné výchovy žen. Z jeho iniciativy byla 23. července 1869 svolána první přípravná schůze, které se zúčastnila řada známých osobností a členek Amerického klubu dam, např. Žofie Podlipská, Kateřina Fügnerová, Klemeňa Hanušová či Věnceslava Lužická-Srbová.

Na založení spolku vzpomínala Renáta Tyršová: „Zcela jasno již mi bylo o významu sokolské výchovy, když se jednalo o založení Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. U nás v bytě spřádaly se první nitky nového podnikání. Má matka se vážně zdráhala přijmout starostenství nového spolku, nebylať ve spolkových věcech zběhlá (jediná spolková činnost její předchozí byla

²⁰³ WAIC, M. *Sokol v české společnosti 1862-1938*. Praha 1996, s. 132 an.

organizace loterie pro Zdeňku Havlíčkovou) a bála se veřejného řečnění. Teprve ujištěním, že řečnické výkony vezme na sebe Žofie Podlipská, ji uspokojilo.“²⁰⁴

Spolek schválilo pražské místodržitelství dne 29. září 1869. Tato skutečnost byla dána na vědomí dopisem policejního ředitelství,²⁰⁵ kde se spolkovému výboru připomínaly povinnosti stanovené zákonem z 15. listopadu 1867.²⁰⁶ Spolek musel na konci každého správního roku předložit výroční zprávu o činnosti a do konce roku 1869 „zaslat výkaz dle předloženého formuláře vyplněný, k němuž se mají předložit stanovy“. Již 16. října 1869 byl vytvořen prozatímní výbor a činnost zahájil cvičitelský sbor v čele s Klemeňou Hanušovou. Již před první valnou hromadou tohoto spolku sčítal spolek 111 členů.²⁰⁷

První valná hromada se uskutečnila dne 27. listopadu 1869 a za starostku (předsedkyni) byla zvolena Žofie Podlipská. Podle schválených stanov²⁰⁸ se spolek zavázal k pěstování tělocviku spojeného se zpěvem. V rámci osvětové činnosti si předsevzal pořádání přednášek, divadelních představení a výletů. Podle výše příspěvků se členové spolku dělili na zakládající (ti platili jednorázový vklad 6 zlatých a každoroční příspěvek 4 zlaté), činné (jejich zápisné činilo jednu zlatku, každoroční příspěvek jeden zlatý a účast při spolkové činnosti) a přispívající (ti platili každoroční příspěvek 3 zlaté).

Organizace spolku spočívala v rukou výboru, v jehož čele stála starostka, náměstkyně a deset členek. Výbor i členky se scházely k pravidelným schůzím, na nichž řešily spolkové věci. Součástí stanov byly jednací, cvičitelský, domácí a knihovní řád.

V letáku nazvaném Paním a dívkám českým, který byl vydán koncem roku 1869, informovala starostka Tělocvičného spolku paní a dívek pražských Žofie Podlipská o založení spolku a o jeho plánované činnosti. V letáku se psalo, že „...řízení ženské jest zárukou, by nepřemrštilo se cvičení tělesné v mužské silocviky,

²⁰⁴ ZYKA, J. B. Žena na poli sokolské práce. *Ženské listy*. 1920, roč. 48, č. 3-4, s. 24-25.

²⁰⁵ Datován ke dni 8.10.1869.

²⁰⁶ Zákon č. 134/1867 ř.z., o právu spolčovacím.

²⁰⁷ Čtyřicetiletá výroční zpráva tělocvičného spolku paní a dívek pražských 1869-1909. Praha : nákl. spolku, 1910, s. 9.

²⁰⁸ Stanovy a řády Tělocvičného spolku paní a dívek pražských. Praha: nákl. spolku, 1870, 19 s. NA Praha, fond Sokol pražský (1857/1861-1959), inv. č. 476, kart. 107.

nýbrž vyhovělo se přemýšleným způsobem potřebám pohlaví našeho... Za tímto účelem zakládáme Tělocvičný spolek paní a dívek pražských a vyzýváme rodačky souhlasící s námi k horlivému účastenství... dcery české, učte se cvičiti sebe i jiné, abyste v každém způsobu dostáti mohly úkolu, jež povolání pravidelných cvičení se vedení i členky spolku v stanovách zavázaly, že stálou součástí aktivit spolku bude osvětová přednášková činnost s možností vypůjčování knih ze spolkové knihovny a sborový zpěv“.²⁰⁹

Pravidelná cvičení byla zahájena pod vedením Klemeni Hanušové. Jádro cvičících členek tvořilo dívčí družstvo zformované v roce 1866 v Tyršově tělocvičném ústavu. Šlo o skutečnou raritu, neboť do této doby nebyl tělesný pohyb v dívčí výchově důležitý. Zároveň dívčí tělocvik začal být vnímán jako další způsob osvobození žen od tradičních představ a zvyklostí.²¹⁰ První veřejné cvičení členek spolku se uskutečnilo 29. června 1870 a setkal se s příznivým ohlasem. O této akci informovaly Národní listy z 1. července 1870 následovně: „*S radostí nelíčenou pohlížíme na rozkvétající tento spolek, který nám opětné důkazy neúnavné své činnosti a čilosti podal... Veškerá cvičení byla velmi zdařile a k nemalému překvapení obecnstva provedena... Veřejné vystoupení, jež bylo sestaveno z prostných a z cvičení družstev na nářadí (kůň, šplhadla, bradla, hrazda pevná i visutá, kolovadlo, stůl, kruhy, skok do výšky a do dálky), se konalo v tělocvičně Sokola za vedení Klemeni Hanušové.*“²¹¹

Roku 1871 podal městské radě Tělocvičný spolek paní a dívek pražských žádost o povolení, aby jeho cvičitelky mohly vést dívčí tělocvik na obecných školách. Této žádosti bylo dopisem ze 17. října 1871, podepsaným purkmistrem Františkem Dittrichem, vyhověno pod podmínkou, že tělocvik se mohly účastnit dívky ze čtvrtých tříd a starší. Hodiny tělocvik probíhaly třikrát týdně, v úterý, ve čtvrtek a sobotu mezi čtvrtou a pátou hodinou odpolední. Tělocvik se stal nepovinným předmětem i na Vyšší dívčí škole a od roku 1873 se vyučoval také ve dvou pražských učitelských ústavech.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 15-19.

²¹⁰ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 98.

²¹¹ *Národní listy*. 1870, roč. 10, č. 175, s. 3.

Organizační struktura Tělocvičného spolku paní a dívek pražských kopírovala funkce používané v Sokole, přičemž podobné rysy jako mužský úbor nesl i ženský cvičební kroj.²¹² Podobu ženského cvičebního úboru předepisovaly stanovy v oddíle „Různá ustanovení“: „Šat spolkový jest tmavošedý s červenou okrasou, červené punčochy, černá lehká obuv bez podpatku, červená šerpa“. Spojitost zde byla i patrná z osobních vazeb, Kateřina Fügnerová byla manželkou jednoho ze zakladatelů Sokola, jejich dcera Renáta se provdala za Miroslava Tyrše.²¹³

Počátkem 20. století vedly materiální a finanční důvody výbor Tělocvičného spolku paní a dívek pražských k rozhodnutí, že požádal vedení Sokola pražského o volné začlenění do České obce sokolské s tím, že mu zůstane zachována jeho autonomie. Této žádosti představitelé správního výboru Sokola pražského vyhověli svým dopisem ze dne 27. května 1902. Dalším dopisem ze dne 13. června 1902 starosta Sokola JUDr. Jan Podlipný upozornil výbor Tělocvičného spolku paní a dívek pražských na jeho práva, ale také i na plnění spolkových povinností.

Generace mladších cvičitelek v Tělocvičném spolku paní a dívek pražských usilovala o splynutí s ženskými odbory Sokola. Na konci prvního desetiletí 20. století došlo ke konfliktu mezi výborem a cvičitelským sborem. V dubnu 1909 na valné hromadě však ještě zvítězil názor výboru, tj. udržet si svou nezávislost. V následné době ale začal narůstat vliv cvičitelky Elišky Roudné, která prosazovala sblížení se Sokolem. Roku 1912 započaly práce na nových stanovách spolku, které byly schváleny na valné hromadě dne 24. dubna 1912. Kromě stanov byl schválen i jednací řád a název spolku – Ženský odbor sokola pražského, dříve Tělocvičný spolek paní a dívek pražských. V květnu roku 1912 bylo c.k. místodržitelstvím v království Českém vydáno povolení k připojení spolku k ženskému odboru Sokola pražského a ke změně stanov spolku.²¹⁴ V tomto povolení zároveň místodržitelství upozornilo vedení spolku, že „Spolek jest i dle změněných stanov spolkem nepolitickým a nesmí politické činnosti ani vyvíjeti aniž se jí zúčastniti“. Další upozornění směřovalo k výuce tělocviku. Zejména bylo by na spolku, pokud by zamýšlel ve smyslu § 3. Odst. c) a 10.

²¹² ŠTĚPÁNOVÁ, I. Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti 60. a 70. let 19. století. *Český lid*. 1997, roč. 84, č. 2, s. 137 an.

²¹³ BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Praha: Libri/Slon 2005, s. 100.

²¹⁴ Archiv hl. m. Prahy, SK XIII/5 Tělocviční spolek paní a dívek pražských.

vyučovati tělocviku také školní mládež, aby k tomu účelu si opatřil předchozí souhlas úřadů školních, o nějž by bylo zažádati u příslušné c. k. okresní školní rady. Připojení Tělocvičného spolku k ženskému odboru sokola pražského a změnu názvu vzalo ve stejný den na vědomí i policejní ředitelství.

5.3.3 Junák

Zakladatelem skautingu v Čechách byl mladý profesor tělocviku reálky na Žižkově Antonín Benjamín Svojsík. Byl nadšeným členem Sokola a cestovatelem. Roku 1911 se vypravil do Anglie, aby se tam seznámil s novým směrem v mimoškolní výchově chlapců, se skautingem. Po jeho příjezdu domů chtěl tento systém zavést i u nás, neboť předpokládal, že tak zpestří činnost mládeže v Sokole. Přes veškerou snahu však u představitelů Sokola neuspěl a tak založil skautský odbor ve Svazu českých spolků a přátel pro tělesnou výchovu mládeže v Praze.²¹⁵

Antonín Benjamín Svojsík začal také hledat český název pro nově vznikající spolek. Z více návrhů nakonec zvítězil název Junák, přičemž do znaku spolku byl vybrán symbol Chodů – štít se psí hlavou doplněný nápisem „Bud' připraven“. Roku 1912 vyšla Svojsíkova kniha – Základy junáctví, která se pak stala jakousi biblí junáků. Již v témže roce vytvořil Svojsík ze studentů žižkovské reálky pokusnou družinu, se kterou podnikal výpravy po pražském okolí a uspořádal pro třináct chlapců z této družiny letní tábor pod hradem Lipnicí, který byl velice úspěšný.²¹⁶

Svojsík neúnavně pracoval na propagaci nového spolku, jezdil po českých městech, pořádal přednášky. Po jeho návštěvách v mnohých městech začaly vznikat junácké oddíly. Konečně roku 1914 dochází k tomu, že junácký odbor se stává samostatným spolkem s vlastními stanovami pod názvem Junák - Český skaut.²¹⁷

Sídlem spolku se stala Praha, jeho působnost byla stanovena pouze na české země. Spolek měl čtyři druhy členů. Za činného člena se považoval každý,

²¹⁵ TREYBAL, M. Junák – svaz skautů a skutek ČR. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 50.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ Jeho stanovy byly schváleny c.k. místodržitelstvím v Praze výnosem č. 8/001851 ze dne 30. května 1914.

kdo dosáhl věku 18 let, byl bezúhonný a měl zájem pracovat na výchově junáků. Dalším typem člena byl člen zakládající. Tím se mohl stát každý, kdo zaplatil částku sto korun. Nejvíce členů bylo vedeno jako členové přispívající, neboť tak byli vedeni mladiství a děti. Poslední byli čestní členové, kteří byli jmenováni valnou hromadou. Přes tuto rozdílnost členství však měli všichni členové stejná práva a povinnosti, s výjimkou činných členů, kteří se museli účastnit porad spolku.²¹⁸

Za orgány spolku byl stanoven výbor, předsednictvo, přihližitelé účtů, valná hromada, sbor vůdcovský a čestná rada. Výbor, který spravoval spolek, se skládal ze starosty, dvou náměstků, vrchního vůdce a jeho zástupce a deseti členů volených valnou hromadou. Výbor měl široké kompetence. Přijímal členy, rozhodoval o kvalifikaci vůdců, vykonával dozor nad oddíly a družinami, vybíral příspěvky a svolával valné hromady. Funkční období výboru bylo dvouleté.

Předsednictvo mělo spravovat spolek v období mezi zasedáními výboru. Skládalo se ze starosty a dvou místostarostů, vrchního vůdce a jeho zástupce a dalších tří členů výboru. Přihližitelé účtu měli za úkol dozor nad hospodařením spolku. Byli dva. Valná hromada se konala nejméně jednou za dva roky. Kromě volby jiných orgánů do její kompetence náleželo měnění stanov a usnášení se na jejich výkladu, usnášení se o zcizování nemovitostí, o vydáních nad 500 korun a o případném rozpuštění spolku. Sbor vůdcovský, jehož členové byli všichni kvalifikovaní vůdci, měli na starost junáckou výchovu. Konkrétně šlo o pořádání výstav, sjezdů, provádění zkoušek junáků apod.

Ve sporných záležitostech rozhodovala čestná rada. Nejednalo se o stálý orgán, ustanovovala se ad hoc, pro každý spor zvlášť, přičemž každá ze zúčastněných stran navrhla dva její členy.

Původní stanovy Junáka platily beze změny až do žádosti o výmaz, která byla podána v roce 1920. Jako důvod zániku spolku bylo uvedeno, že spolek Junák – Český skaut v Praze zanikl a přetvořil se na spolek Pražský skaut, místní sdružení Svazu junáků-skautů Republiky československé v Praze, který je jeho

²¹⁸ ŠANTORA, R. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Mladá fronta, 2012; SVOJSÍK, A.B. *Český skaut. Úvodem k nové národní naší instituci*. Praha: Josef Springer, 1912.

právním nástupcem.²¹⁹ K rozhodnutí o přetvoření Junáka – českého skauta do pražské odbočky Svazu junáků- skautů Republiky československé (dále Svaz junáků) došlo na poslední valné hromadě konané dne 25. ledna 1920.

Svaz junáků byl založen 7. června 1919. Jeho základním cílem bylo sjednotit všechny skautské organizace, které působily v Československu. Prvním starostou se stal Josef Rösler-Ořovský, sportovec a tajemník českého olympijského výboru, náčelníkem Antonín Benjamín Svojsík, náčelnicí Emilie Milčicová. Protektorství nad novou organizací převzal prezident republiky T. G. Masaryk. Podle stanov měl spolek působnost již v celém Československu. Sídlem spolku se stala Praha a jednacím jazykem spolku byla řeč československá.²²⁰

Členem Svazu junáků mohl být spolek, který se zabýval skautskou výchovou a měl jeden nebo několik oddílů hochů nebo dívek, popř. též jednotlivé junácké oddíly, které se do Svazu přihlásily a byly přijaty za členy ústřední rady Svazu. Ve speciální hlavě bylo upraveno i postavení žen. Bylo stanoveno, že zastoupení v orgánech bude respektovat poměr členů a členek, a že je možné konat plenární schůze vůdcovského sboru odděleně pro dívky a chlapce.

Orgány svazu junáků byly valný sjezd, ústřední rada svazu, vůdcovský sbor a čestná rada. Kompetence těchto orgánů byla v zásadě totožná s kompetencemi orgánů stejných názvů zřízených v Junáku – českém skautu. V průběhu první Československé republiky byly stanovy Svazu junáků několikrát měněny, v podstatě však šlo pouze o kosmetické změny. Jedinou výjimkou byla změna stanov v roce 1934, kdy bylo umožněno, aby se členem Svazu junáků stali i fyzické osoby a došlo ke změně názvu na Svaz junáků skautů a skautek Republiky československé.

Junák našel uplatnění zejména ve městech, neboť se snažil o organizovaný kontakt s přírodou. Ve 20. letech 20. století došlo k prudkému nárůstu oddílů a členů Junáka. V roce 1920 měl Junák 300 oddílů a 8 000 členů, v roce 1930 to bylo již 906 oddílů a 34 253 členů.²²¹

²¹⁹ Úřední list Republiky Československé, roč. 1923, č. 165, s. 5102.

²²⁰ ŠANTORA, R. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Mladá fronta, 2012, s. 75.

²²¹ KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*. Díl I. Praha 2003, s. 546 an.

Po podepsání mnichovské dohody, a poté vytvoření Protektorátu Čechy a Morava, kdy došlo ke změně politické a společenské situace, byl tento spolek přetvořen v nový spolek, který dostal název Junák. Za jednacím řeč byla určena pouze čeština a působnost spolku byla výlučně v zemi české a moravskoslezské. Orgánem spolku, který řídil veškerou činnost spolku, bylo velitelství. Vyjma skautských funkcionářů v něm bylo místo vyhrazeno zástupcům ministerstva vnitra, ministerstva školství a národní osvěty a zdravotní a sociální správy.

Junácký sněm byl považován za nejvyšší orgán. Ke svolání mimořádného junáckého sněmu byla dle stanov stanovena lhůta tří dnů. Každý účastník disponoval jedním hlasem. Dalším orgánem bylo náčelnictvo. Zcela novými orgány byly hospodářská a zdravotnická rada. Hospodářská rada měla na starost majetek spolku. Zdravotnická rada představovala poradní a výkonný sbor velitele Junáka ve věcech zdravotnické péče v mezích činnosti spolku a se zvláštním zřetelem k tělesné výchově mládeže.

Existovala i možnost zakládat Sdružení přátel Junáka jako jeho odbočných spolků, které měly jednotné vzorové stanovy, schválené po vzniku Protektorátu Čechy a Morava Zemským úřadem v Praze dne 21. dubna 1939.²²²

Výnosem Říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 28. října 1940 č. I-366/40 s účinností od 5. listopadu 1940 došlo k rozpuštění Junáka. Majetek Junák byl zajištěn Gestapem a poté v roce 1942 předán nově vzniklému Kuratoriu pro výchovu mládeže.

Po skončení druhé světové války Junák ihned zahájil svou aktivní činnost ve veřejném životě. Dne 29. října 1945 oznámil dopisem, který byl adresován Ředitelství sboru národní bezpečnosti v Praze, že dle § 2 odst. 2 dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 došlo k obnovení činnosti spolku Junák 5. května 1945.

Roku 1946 došlo k založení Československého Junáka, jehož stanovy byly schváleny ministerstvem vnitra dne 20. srpna 1946 výnosem č. 3111-6/7-46-9-

²²² Výnos č. 247/4.

Vb/1. Cílem bylo sdružit junáckou organizaci země České a moravskoslezské a junáckou organizaci na Slovensku. Roku 1947 Junák požádal o povolení užívání malého státního znaku ve svém novém znaku.

V únoru 1948 vznikl Akční výbor ústředí Junáka, který podpořil vládu Klementa Gottwalda a boj proti nepřátelům lidové demokracie.²²³ Podle bodu 6 svého prohlášení přestala ústřední rada, představující vrcholný výkonný orgán, pracovat a na její místo byl dosazen právě nově vzniklý akční výbor. Spolek Junák ukončil svou činnost rozhodnutím akčního výboru Národní fronty ze dne 29. března 1948, kdy se stal součástí Československého svazu mládeže. V říjnu 1950 Československý svaz mládeže převzal veškerá jeho práva a závazky. Pobočné spolky Junáka, tj. různá sdružení přátel Junáka a sdružení pro podporu junáctví byla taktéž zrušena.

5.3.4 Pionýr

Pionýrská organizace Československého svazu mládeže byla organizací pro děti a mládež. Vznikla v dubnu 1949. Její vznik nebyl náhodný, nýbrž jako důsledek únorového převratu KSČ. Ta potřebovala organizaci, která jí bude naprosto podřízená k prosazování své ideologie mezi dětmi. Touto organizací se původně měl stát Junák, nakonec po nátlaku představitelů států východního bloku se KSČ rozhodla podle vzoru SSSR vytvořit organizaci pionýrského typu. Tato organizace byla podřízena školskému systému, kdy ředitelé škol sestavovali či schvalovali plány činnosti se základními organizacemi KSČ.²²⁴

Pionýrská organizace byla do roku 1950 především výběrová, kdy jejími členy byly především děti komunistů a předních úderníků. Poté se objevuje snaha přetvořit tuto organizaci na organizaci masovou. Hlavní příčinou vzestupu členské základny byly zejména obavy rodičů o budoucnost jejich dětí, neboť nebýt členem

²²³ Viz

http://www.skautskyinstitut.cz/eknihovna/19480225_ProvolaniaknihovyboruUstrediJunaka.pdf.

²²⁴ HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakonících 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 105.

pionýrské organizace ve většině případů znamenalo pak nemožnost dostat se střední školu, popř. do výběrového učebního oboru.²²⁵

Co se týče skladby pionýrské organizace, pak žáci jedné třídy tvořili pionýrský oddíl, pionýrskou skupinu pak žáci jedné školy. Hlavním úkolem pionýrských skupin v padesátých letech byla pomoc škole, dobrý prospěch a budovatelská činnost. Náplň schůzek byla orientována na přípravu vystoupení, hovořilo se o výročích a svátcích. Vyžadovalo se také čtení knih sovětských autorů, příběhy o VŘSR, občanské a osvobozené válce apod. Prostřednictvím pionýrských organizací uskutečňovala KSČ nábor do hornictví, těžkého průmyslu a zemědělství. Pionýři pomáhali při žňových hlídkách, česání ovoce a sběru druhotných surovin.

Jistým mezníkem v historii pionýrské organizace se stal 3. sjezd Československého svazu mládeže, který se uskutečnil v roce 1958. Na tomto sjezdu bylo rozhodnuto o zavedení výchovného systému – co má znát a umět pionýr, o zakládání jisker v prvních až třetích ročnících, o zakládání rad pionýrské organizace při orgánech ČSM a o možnosti vzniku pionýrského oddílu v místě bydliště. Oddíly v místě bydliště byly zakládány často násilně a bez jakéhokoliv přínosu.²²⁶

Během období pražského jara roku 1968 se tato organizace samovolně rozpadla. V tomto období vznikla nebo byla obnovena řada organizací, jako byl Junák, místo této organizace Pionýr.²²⁷ Po skončení krátkého období pražského jara v době nastoupivší normalizace místo této organizace vznikla Pionýrská organizace Socialistického svazu mládeže.²²⁸ Tak došlo k obnově struktury jednotné organizace pod vlivem KSČ. Došlo k ustanovení republikových krajských i okresních rad Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže a ústřední rady PO SSM.

²²⁵ HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakoniciích 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 105.

²²⁶ Tamtéž, s. 111.

²²⁷ AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kapitoly z dějin Pionýrské organizace v Československu*. Praha: Mladá fronta, 1979, s. 155.

²²⁸ AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kapitoly z dějin Pionýrské organizace v Československu*. Praha: Mladá fronta, 1979, s. 155.

I přesto, že měla pionýrská organizace své územní rady a zpočátku i členskou základnu dospělých, veškerá důležitá jednání musela být schválena příslušnými výbor KSC a SSM. Členství dospělých bylo během několika málo let zlikvidováno administrativní cestou. Ve všech pionýrských orgánech bylo stanoveno procentuální zastoupení členů KSC a do činnosti pionýrských skupin opět zavedena komunistická ideologie. Vedoucí pionýrských skupin při školách byli především placení funkcionáři SSM, od roku 1978 pak pracovníci školství. Do této funkce nesměli být přijímáni zájemci z řad vyloučených členů KSC, uchazeči s náboženským vyznáním či uchazeči, kteří měli příbuzné ve státech západní Evropy.²²⁹

Se vznikem Pionýrské organizace Socialistického svazu mládeže byl také zaveden nový výchovný systém s názvem Pionýrské cesty a Pionýrské plameny. Za splnění všech důkazů příslušného stupně Cesty nebo Plamene, na které měli pionýři jeden školní rok, se získával odznak. V požadavcích se objevovaly důkazy socialistického vlastenectví, mezinárodní družby pionýrů, prospěšné práce, místní znalosti a znalosti o PO SSM, důkazy výtvarného projevu, tělesné a branné výchovy. Plnění výchovného systému bylo povinné, avšak v praxi tomu bylo jinak. Většina pionýrských oddílů totiž na konci školního roku pouze formálně nahlásila, že Cesty nebo Plameny splnili skoro všichni členové a plněním důkazů se nezabývala. V osmdesátých letech pro snahu nejlepšího hodnocení okresní organizace byla tato praxe doslovně tolerována.²³⁰

Pionýrské skupiny základních škol musely povinně zakládat kluby mezinárodního přátelství, oddíly mladých obránců vlasti, v pozdější době oddíly mladých ochránců veřejného pořádku a estetické oddíly. Každá pionýrská skupina musela také vykazovat nejméně jeden technický a přírodovědecký oddíl. Jelikož v mnohých pionýrských skupinách chyběli pro oddíly vedoucí nebo materiální zabezpečení, docházelo v praxi často k tomu, že vedoucí pionýrských skupin jako zájmové oddíly vykazovali oddíly složené z žáků jednotlivých tříd.²³¹

²²⁹ HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakonících 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 119.

²³⁰ Tamtéž, s. 119-120.

²³¹ Tamtéž, s. 122.

Činnost pionýrských skupin se zejména orientovala na organizování akcí, které nařizovaly vyšší pionýrské orgány. Od roku 1976 sem pařila i každoročně vyhlašovaná celostátní branná hra Vždy připraven. Hlavní důraz byl kladen na prosazování politiky KSČ, a to mezi členy i nečleny PO SSM. Náplň této hry tvořily čtyři pionýrské dny: den Mladého obránce, den Lidových milicí, den pionýrského oddílu a den pionýrské skupiny. Jelikož většina oddílových vedoucích neměla zájem o akce tohoto druhu, byly v osmdesátých letech organizovány jako povinné akce pionýrských skupin pod záštitou vedoucích pionýrských skupin.²³²

Ve školním roce 1980/1981 proběhla celostátní hra na počest 60. výročí založení KSČ pod názvem Pochod za rudým praporem. Na oddíly čekalo dvacet úkolů, převážně z historie KSČ. Za dosažené výsledky obdrželo 42 pionýrských oddílů diplom „Oddíl 60. výročí KSČ“ a osm pionýrských skupin stuhu. Na počest 19. Sjezdu sovětského Komsomolu vyhlásily roku 1983 mládežnické organizace zemí socialistického společenství mezinárodní štafetu vlasteneckých a internacionálních činů Paměť. První etapa probíhala od ledna do srpna 1984, druhá pak od září 1984 do května 1985. Splněné úkoly se zaznamenávaly do obdržených Pamětníků. Úkolem přihlášených pionýrských oddílů bylo jakýmkoliv způsobem oslavit co největší množství předložených politických výročí, dopisování s dětmi socialistických států, různými vstupenkami a razítky doložit návštěvy míst spjatých s protifašistickým odbojem a zapisovat získané poznatky. K těmto úkolům patřily i návštěvy kin, divadel a koncertů.

K další celostátně vyhlášené aktivitě „Prameny minulosti“ dalo podnět 40. výročí založení pionýrské organizace. Jejím prostřednictvím měly pionýrské oddíly pátrat po pionýrské historii. Všechny pionýrské skupiny pracující při školách se musely smířit s tím, že veškeré akce tohoto školního roku budou muset zapisovat jen do nově přidělených Kronik 40. výročí PO, a to i přes to, že předchozí kroniky mnohým pionýrských skupin zůstaly nedopsány. Obdobné kroniky se měly zavést i u pionýrských oddílů, toto však nakonec nebylo zrealizováno.

²³² HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakonících 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 122.

Poslední celostátní pionýrská hra se uskutečnila ve školním roce 1989/1990 a nesla název „S pionýrským lvíčkem“. Její koncepce však byla naprosto odlišná od předcházejících celostátních her. Zejména v tom, že úkoly si pro své členy určoval sám pionýrský oddíl. Úkoly měly být ze tří oblastí: činy vykonané pro pionýrský kolektiv, pro malé děti a staré lidi, činy vykonané pro přírodu a na veřejně prospěšnou práci. Pořadí jednotlivců se hodnotilo na základě co nejvyššího zisku tzv. odměnek, které pionýři získávali za splnění každého úkolu. Pořadí oddílů bylo pak hodnoceno na základě plnění úkolů, které vyhlášovala pionýrská skupina.

K velkým změnám došlo i v pořádání pionýrských táborů. Již počátkem sedmdesátých let byla jejich organizace přenesena na samotné pionýrské skupiny. I když letní tábory ze strany dětí byly velmi oblíbené, nesměly se v táborové činnosti objevit jakékoliv náznaky s tematikou indiánů, skautingu apod.

Integrace všech dětí činných v různých zájmových organizacích do PO SSM měla být dokončena po celostátní konferenci SSM a pionýrských pracovníků konané v listopadu 1989. Z této konference vyšlo usnesení, kde přímo bylo uvedeno, že dětské oddíly všech zájmových organizací se stávají pionýrskými zájmovými oddíly. Vzhledem k politickým událostem roku 1989 se již projekt neuskutečnil.²³³

5.4 Profesní spolky

5.4.1 Spolek českých žurnalistů

Spolek českých novinářů byl založen v listopadu roku 1877.²³⁴ Ustavující valná hromada spolku se konala 18. listopadu 1877 v Brožíkově síni na Staroměstské radnici. Základ nového spolku tvořilo tehdy 44 pražských novinářů. Výraznou část představovali žurnalisté tří velkých pražských listů. Za staročechy to byly deníky Pokrok a Politik, za mladočechy deník Národní

²³³ HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakonících 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: Vlastivědný sborník Strakonice. *Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 122.

²³⁴ VEJVARA, J. Historie spolku českých žurnalistů v Praze. Praha 1927.

listy.²³⁵ Prvním předsedou Spolku českých žurnalistů byl zvolen redaktor staročeského deníku Ignát Schick.

Pro vstup do Spolku českých žurnalistu platila poměrně přísná pravidla. Členem spolku se mohl stát žurnalista z povolání starší 45 let s pětiletou praxí v politickém deníku. Tato kritéria činila z tohoto spolku v podstatě elitní klub. Přesto si od svého založení Spolek českých žurnalistů udržoval poměrně stabilní členskou základnu. Ta roku 1928 čítala 73 řádných členů spravujících spolkové jmění v částce skoro 619 tisíc korun.²³⁶

Noví členové museli složit zápisné 10 zlatých a měsíčně pak přispívat částkou 3 zlaté. Během prvního roku čítal spolek 55 zakládajících a 182 přispívajících členů. Kromě příspěvků získával spolek finanční zdroje např. pořádáním plesů či divadelních představení, v pozdějších letech vyvíjel spolek i vlastní podnikatelskou činnost, kdy získal koncesi na provoz biografu.²³⁷

Zpočátku měl Spolek českých žurnalistů své sídlo v budově Umělecké besedy v Jungmannově ulici, kde mu byla bezplatně propůjčena jedna místnost. Zde sídlil až do roku 1891. Později si pronajal v Jungmannově ulici pokoj v domě č. 30. V roce 1907 se spolek přestěhoval do domu č. 7 v pražské Skořepce. Dům patřil penzijnímu fondu spolku. Zde spolek sídlil až do roku 1939, kdy splynul s ostatními organizacemi do Národního svazu novinářů.²³⁸

5.4.2 Učitelé spolky

Učitelé spolky byly zakládány již ve čtyřicátých letech 19. století. Zpočátku k tomu byly motivací profesní zájmy, boj za lepší platové podmínky, právní postavení nebo kvalifikaci. Do rozvoje národní společnosti se učitelé zapojili v osmdesátých letech 19. století. Uvědomovali si, že jedině lidé vzdělaní se mohou odpoutat od materiálního světa a usilovat o zájmy celku. Pro tento společný plán

²³⁵ ŠIK, H. K 100. výročí založení naší první novinářské organizace. *Sešity novináře*. 1977, roč. XI, č. 4, s 52 an.

²³⁶ TESAŘOVÁ, Z. *Spolek českých žurnalistů a Jednot českých novinářů – první české stavovské organizace novinářů*. Diz. Práce. FSV UK, Praha 2003, s. 55.

²³⁷ Blíže tamtéž, s. 71.

²³⁸ Tamtéž, s. 75.

chtěli získat inteligenci, spolky, samosprávu a potlačit vliv politických stran, které při obhajobě dílčích zájmů společnost spíše polarizovaly.²³⁹

Podíleli se na činnosti Ústředního vzdělávacího sboru a Svazu osvětového. Jejich specifickou aktivitou bylo vydávání lidového kalendáře, jehož posláním byl zejména boj za posílení intelektuálních schopností a charakterových vlastností čtenáře. Jejich snahou byla demokratizace společenského života, výchovy a vzdělání. Požadovali reformu školství. Zřizovali čítárny, knihovny, pořádali přednášky, výstavy nebo exkurze. Jejich cíle, které si vytkli, však byly dost nerealistické. Ocitli se v přímé opozici proti politickým stranám a katolické církvi, zároveň však nedokázali získat podporu inteligence. Namísto hmatatelných úspěchů zůstávala spíše teorie, která u prostého obyvatelstva nemohla obstát.²⁴⁰

Jedním z takovýchto učitelských spolků byla Jednota učitelská ve Strakonících.²⁴¹ Návrh na založení tohoto spolku padl roku 1880 na domácí půdě učitelského sboru měšťanských škol ve Strakonících. V témže roce byl sestaven komitét, který vypracoval stanovy a svolal na 30. března 1880 ustavující valnou hromadu, kde došlo ke schválení stanov. Stanovy byly poté schváleny okresním hejtmanstvím. Dne 5. května 1880 byla svolána zřizující valná hromada, potvrzena volba předsedy a připojení k Ústřednímu spolku jednot učitelských v Čechách.

Cílem jeho činnosti bylo podle stanov vzájemné vzdělávání, příspěvky k vylepšení školství či obhajoba a podpora učitelů. K těmto cílům se dle stanov mělo dospět prostřednictvím rozhodování o školních a učitelských záležitostech, přistoupením k Ústřednímu spolku jednot učitelských, pořádáním školních výstav, podnikáním věcí prospěšných škole, zpěvem, hudbou a společnými vycházkami.

Členem jednoty se mohl stát každý duchovní nebo světský učitel ze školního okresu Strakonice. Vstupní poplatek byl stanoven na padesát korun. Každý řádný člen musel ještě platit čtvrtletní poplatky, jejichž výši každoročně stanovovala valná hromada. Přispívající člen platil 1,2 zlatky ročně.

²³⁹ POKORNÝ, J. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003, s. 74 an.

²⁴⁰ Tamtéž s. 90 an.

²⁴¹ K tomuto spolku vycházím z ŘÍHOVÁ, I. Spolková činnost v 19. století. In: *Vlastivědný sborník Strakonice. Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003, díl 2, s. 17-21.

Roku 1888 se jednota rozhodla, že založí Podporovací učitelský fond pro členy jednoty a vypracovala i příslušné stanovy. Okresní hejtmánství je ale neschválilo a nakonec se tento záměr nerealizoval. Stejného roku se Jednota ve Strakonících připojila k petici, kterou podal Ústřední spolek jednot učitelů v Čechách, kde byla požadována změna školských zákonů. I přes své skromné poměry přispívala strakonická jednota ze svých příspěvků Ústřednímu spolku jednot učitelů, Ústřední matici školské, Bolzánovu sirotčinci a Spolku ku podporování vdov a sirotek po učitelích.

Od roku 1895 činnost jednoty začala ustávat, a počátkem roku 1897 se Jednota učitelská pro celý školní okres Strakonice rozešla. Avšak o pár měsíců později se 12. června 1897 sešla ustavující valná hromada nové jednoty. Její činnost se opět soustřeďovala na hmotné podmínky učitelů. Ve správním roce 1905-1906 se soustředila na akce jako sestavení petic, které se týkaly špatných bytových podmínek učitelů a žádajících alespoň částečnou nápravu, dále shromažďování materiálů o vzdělávací činnosti spolků v obvodu jednoty a činnosti učitelstva a uspořádání kurzu moderního kreslení, který ale nakonec nebyl povolen. V dalších správních letech uskutečňovala jednota přednášky, schůze a valné hromady.

Rok 1910-1911 představoval pro učitelstvo velmi špatné období. Veškerá činnost na říšské radě uvázla a byla znemožněna činnost zemského sněmu Království českého. Německé školství bylo organizováno mnohem výhodněji. České žádosti na zřizování a rozšiřování českých škol nebyly brány ve většině případů v úvahu. Tato situace byla prezentována i v kronice Jednoty učitelské, ze které se dozvídáme následující: „Ještě nikdy nedostoupil organizovaný nátlak na české rodiče tak hrozná síla, nikdy nebyl bojkot českých rodičů tak mocný a nikdy nevystoupila n povrch taková nenávisť německých službodárců a majitelů domů proti českým rodičům, kteří posílali své děti do české školy, jako právě v tomto roce.“

Proto také v tomto roce zaznamenáváme vzrůstající snahu po organizaci českých a slovenských učitelů. Došlo k založení Ústřední rady českých a zemských organizací učitelských, do které byly soustřeďeny všechny pokrokové organizace z Čech, Moravy a Slezska a začaly vznikat i další pedagogické organizace, jako byl Svaz českých spolků pro tělesnou výchovu, Společnost pro výzkum českého dítěte,

Učitelův dům a studentský útulek na královském Vyšehradě a pensionát Praha. Velkým úspěchem bylo i zvolení zástupců národních škol do zemských školních rad. Konal se také první sjezd týkající se péče o slabomyslné, rovněž byly zřízeny pomocné školy v Praze a Kladně, kolonie pro opuštěné děti v Uhřetěbově a zřízeny vychovatelný pro děti s menšími duševními poruchami v Hradci Králové. Na těchto úspěších měly nemalou zásluhu právě obranné jednoty a Matice školská.

V nastávajícím období však zaznamenáváme krizi v činnosti jednoty. Docházelo ke snižování počtu členů, nadále existovaly špatné sociální poměry učitelů, které navíc umocňovaly lhostejnost, pasivitu a nezájem o organizační věci ze strany učitelů. Zemský sněm nemohl být pro odpor Němců svolán a koncem července roku 1913 byl dokonce rozpuštěn. Místo něj byla zřízena správní komise zemská. Učitelé tak ztratili poslední chuť ke školní a spolkové činnosti. Definitivní přerušování činnosti přinesla první světová válka, přičemž k obnovení činnosti jednoty došlo až po vzniku Československé republiky roku 1918.

5.4.3 Jednota právnická

Spolek Jednota právnická byl založen roku 1864 v Praze. Dne 15. prosince se sešlo v Karlově koleji 79 členů, kteří se k Jednotě právnické přihlásili. Tento spolek byl založen za účelem pěstování v českém jazyce vědy právní a státní.

U zrodu Jednoty právnické stáli dr. Antonín Randa, dr. Antonín Haas, dr. Tomáš Černý, dr. Josef Hochmann, dr. Jaroslav Kotovic, dr. Jan Kučera, dr. Josef Prachenský, dr. Jakub Škarda, dr. Josef Tilsch a dr. Rudolf Wolf.²⁴² Tito spoluzakladatelé se podíleli na činnosti Jednoty právnické nejen v jejich počátcích, ale i v dalších obdobích. Také advokáti, u nichž vykonávali svou praxi, nestáli v pozadí. Václav Bělský, Josef Frič, František Švestka, Václav Wrzák a spolu s nimi Josef Stanislav Prachenský, který již od roku 1864 zastával funkci zemského advokáta, patřili mezi patnáct zakládajících členů Právnické jednoty. Josef Frič byl zvolen do prvního ředitelství jako první náměstek starosty.

²⁴² BALÍK, S. Randovi spoluzakladatelé Jednoty právnické. *Zpravodaj Jednoty českých právníků*. 2014, č. 3, s. 78.

Spoluzakladatelé Jednoty právnické působili také v jejích orgánech. Jan Kučera byl hned v počátcích zvolen za jejího prvního jednatele, Jaroslav Kotovic pak za druhého jednatele. S těmito funkcemi byla spojena i role zapisovatele na pravidelných týdenních schůzích a příprava zápisu k publikaci v časopisu Právník. Poté, co Jednota právnická převzala vydavatelství a nakladatelství Právníka, působili jako redaktoři časopisu i spoluzakladatelé Jednoty Jakub Škarda v letech 1864-1871, Jan Kučera v letech 1864-1867 a Tomáš Černý v letech 1869-1870.²⁴³

Výše uvedení spoluzakladatelé Jednoty právnické se postupně stali významnými právníky, advokáty a prosadili se i na politickém poli. Jan Kučera, Josef Stanislav Prachenský a Jakub Škarda se stali poslanci zemského sněmu a zasedali i v říšské radě. Jejich činnost byla velmi kladně hodnocena: „Roku 1861 zahájil svou činnost veřejnou, byl zvolen za poslance na sněmu za Mělník, Roudnici a Brandýs n. L., a sněmem za poslance na radu říšskou; r. 1863 vstoupil do sboru obecních starších a do městské rady v Praze. Ve všech oborech těchto veřejných Dr. Prachenský zaujímal v politických zápasech let šedesátých a sedmdesátých místo přední, háje všude s neobyčejnou vělostí, výmluvností a neústupností práva národa a jazyka českého. Jednu z nejznamenitějších řečí svých měl hned roku 1861 v radě říšské proti Brinzovi v příčině lén koruny České. Roku 1868 podepsal s ostatními poslanci českými deklaraci státoprávní, r. 1871 zasedal ve sněmovní komisi pro články fundamentální. R. 1879 zvolen byl za poslance na radu říšskou proti dru. Klaudymu, musel však vzdáti se brzy mandátu pro chorobu míchovou, která se stala zárodkem jeho dlouhé nemoci i konečné smrti, již zastihla jej dne 7. Května t.r. Patřil s Braunerem, Zeithammrem a Mattušem mezi nej přednější spolupracovníky Riegrovy.“²⁴⁴

Založení Jednoty právnické předcházelo svolání přípravného výboru, vypracování návrhu stanov a jejich schválení císařským nejvyšším rozhodnutím ze dne 26. března 1864. Hlavní osobou v přípravném výboru byl univerzitní

²⁴³ BALÍK, S. Jednota právnická v Praze v letech 1864-1882 (Příspěvek k 125. výročí založení). *Právněhistorické studie*. 1992, č. 32, s. 150.

²⁴⁴ NAVRÁTIL, M. *Almanach československých právníků*. Praha 1930, s. 353. K jeho osobě srov. též JUDr. Josef Stan. Prachenský. *Právník*. 1893, XXXII., s. 331.

profesor Antonín Randa. Za hlavního autora textu stanov je považován dr. Tomáš Černý, kterému za vzor posloužily stanovy Sokola pražského.²⁴⁵

Správa záležitostí Jednoty právnické náležela starostovi, jeho prvnímu a druhému náměstkovi, prvnímu a druhému jednateři a přihližitelům účtů²⁴⁶, kteří byli voleni valnou hromadou pravidelně na jeden rok. Prvním starostou Jednoty právnické se stal Matěj Havelka, který tuto funkci zastával v letech 1864-1892. Po něm převzal funkci starosty Antonín Randa (v letech 1892-1914) a poté Rudolf Vyšín (v letech 1914-1919).

Ve funkci prvního náměstka po dvou letech vystřídal advokát a univerzitního profesora Josefa Fryče univerzitní profesor Antonín Randa. V letech 1865-1866 byl mladší Randa vedle Fryče druhým náměstkem. Od roku 1867 příslušelo místo druhého náměstka advokátům. V letech 1867-1872 to byl Jakub Škarda, od roku 1873 zastával funkci druhého náměstka Edmund Kaizl, po něm pak Ludvík Aull. Ve funkcích jednateřů se postupně vystřídali Jan Kučera, Jan Strakatý, Robert Nittinger, Josef Milde, Václav Sobička, Jan Heller, Jan Růžička, Jan Podlipný, Vojtěch Kasanda, Jan Javůrek a Josef Czurba. Někteří z nich začínali jako druzí jednateři, kterými kromě toho byli Jaroslav Kotovic, František Srdínko, Josef Sobička, František Voženílek, Boleslav Plaček, Karel Grimm a Karel Havelka.²⁴⁷

Počet členů Jednoty právnické se v jednotlivých obdobích různil. Kupříkladu v roce 1883 měla Jednota právnická 327 členů, v roce 1900 292 členů, koncem roku 1913 490 členů a na konci roku 1914 478 členů. Mezi zástupci jednotlivých právnických profesí převažovali advokáti a kandidáti advokacie, dále právníci z řad justice a z akademických kruhů.

Život Jednoty právnické se odehrával na valných hromadách a schůzích. Účast na schůzích a jejich počet kolísaly. V prvních letech existence Jednoty právnické se počet schůzí pohyboval mezi 13 až 32 ročně, přičemž průměrná účast

²⁴⁵ Text stanov in *Právník*, III., 1864, s. 255-258.

²⁴⁶ § 7 stanov Jednoty právnické.

²⁴⁷ BALÍK, S. Jednota právnická v Praze v letech 1864-1882 (Příspěvek k 125. Výročí založení). *Právněhistorické studie*. 1992, č. 32, s. 147-148.

členů na schůzích byla okolo dvaceti osob. Aktivně na schůzích vystupovalo 17 až 37 osob.

Program schůzí předem schvaloval starosta, kterému měl vždy předem referent oznámit téma rozpravy. Bylo obvyklé, že se přednášel již otištěný příspěvek v *Právniku*, popřípadě materiál určený k pozdější publikaci. Diskutovalo se o zveřejněných praktických případech. Organizačním záležitostem se věnovalo jen málo schůzek.

K nejčteněji přednášejícím a nejhojněji se účastnícím těchto schůzek náležel řádný profesor rakouského práva občanského, obchodního a směnečného Antonín Randa, řádný profesor rakouského práva trestního Alois Zucker, řádný profesor rakouského řízení soudního Emil Ott, mimořádný profesor rakouského práva veřejného Jiří Pražák, mimořádný profesor rakouského práva občanského Josef Stupecký, mimořádný profesor politických věd Albín Bráf, řádný profesor rakouského práva finančního a statistiky Matouš Talíř, soukromý docent rakouského práva trestního František Štorch a soukromý docent národního hospodářství Josef Kaizl.²⁴⁸

Přednášky výše uvedených osobností tvořily jak počtem, tak kvalitou hlavní program týdenních schůzek. Z praktických právníků vystupoval kupříkladu Matěj Havelka, advokáti Edmund Kaizl či Josef Milde, z notářů Jan Strakatý či rada obchodního a pak zemského soudu František Pešek.

Přednášky byly většinou publikovány v časopise *Právník*. Tento časopis převzala Jednota právnická po svém vzniku a jeho vydávání patřilo k její hlavní činnosti. Redaktory *Právníka* se stávali členové Jednoty právnické. Redakční práce prováděli postupně Jakub Škarda, Jan Kučera, Karel Bürgel, Tomáš Černý, František Fáček, Jiří Pražák, Jaromír Haněl, Josef Stupecký.

Také na Moravě byla na ustanovující valné hromadě konané 28. prosince 1888 založena *Právnická jednota moravská*. K jejímu vzniku především přispěl František Zapletal z Luběnova, Jan Sovadina, František Šrom, Josef Kwiech,

²⁴⁸ BALÍK, S. *Jednota právnická v Praze v letech 1864-1882 (Příspěvek k 125. Výročí založení)*. *Právněhistorické studie*. 1992, č. 32, s. 148.

Štěpán Múčka a Jaroslav Lisec. Předtím byly dne 22. října 1888 vypracovány stanovy po vzoru stanov Jednoty právnické v Praze, které vzalo dne 21. listopadu 1888 c.k. místopředsedství na vědomí. Do vzniku Československé republiky byli starosty postupně František Zapletal (1888-1898), Václav Prošek (1898-1913) a poté Josef Podbrdský. Právnická jednota moravská roku 1913 měla 588 členů. Její činnost byla organizována obdobně, jako tomu bylo u Jednoty právnické v Praze. Od roku 1892 byly vydávány Zprávy Právnické jednoty moravské v Brně.

Po vzniku Československé republiky nabyla činnost právnických jednot na významu. Starosty Právnické jednoty v Praze byli postupně Rudolf Vyšín do roku 1919, Vojtěch Kasanda (1919-1922), Karel Hermann-Otavský (1922-1937) a poté Václav Joachim. Po roce 1918 došlo ke zvýšení počtu členů. Dne 22. ledna 1920 se uskutečnila v Právnické jednotě první přednáška slovenská a k přednášejícím přibyli profesori nových univerzit Masarykovi v Brně a Komenského v Bratislavě, ale také i řada profesorů ze zahraničí.

Za první Československé republiky Jednota právnická nadále pokračovala ve vydávání časopisu Právník, uskutečňovala přednášky a prováděla se katalogizace její knihovny. Jednota právnická spolupracovala s dalšími právnickými jednotami v Československu na pořádání právnických sjezdů v Brně a Bratislavě, takéž i s právnickou fakultou a jinými právnickými spolky. Roku 1932 se stala zakládajícím členem Sboru pro postavení a udržování právnického domu v Praze. Od roku 1925 začala vydávat časopis Bulletin du droit tchécoslovaque.

Právnická jednota moravská takéž navázala po vzniku Československé republiky na svou dosavadní činnost. V letech 1920-1922 byl starostou Josef Pucner, od roku 1922 František Vážný. Pokračovatelem Zpráv Právnické Jednoty Moravské se stal Časopis pro vědu právní a státní. Jednota spolupracovala s Právnickou fakultou Masarykovy univerzity, již v roce 1933 darovala svou knihovnu, a dalšími jednotami a právnickými spolky. K nejvýznamnějším akcím pořádaných Jednotou za první Československé republiky patřil II. sjezd českých a současně I. sjezd československých právníků, který se konal v Brně v roce 1925.

Nejmladší právnickou jednotou v českých zemích se stala dne 16. září 1926 založená Právnická jednota Ostravska a Těšínska v Moravské Ostravě. Stanovy,

kteře vypracoval její vřbor na své přípravné schůzi konané dne 27. května 1926, byly schváleny Zemskou správou politickou. Za starostu této Jednoty byl zvolen Bedřich Šimeček. Tato jednota patřila k nejméně početným, její činnost spočívala zejména v pořádání přednášek, na které byli většinou zvaní profesoři právnických fakult. Jednota udržovala zároveň styky s dalšími právnickými jednotami. Také na Slovensku existovala Jednota právnická, do jejíž činnosti byli zapojeni též čeští právníci, působící v tomto období na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tato jednota vydávala také časopis Právny obzor, jehož redaktorem byl český právník Cyril Bařinka.

Ztráta sudetských území, následná okupace a vznik Protektorátu Čechy a Morava zasáhly pochopitelně i do činnosti právnických jednot. Ve svých aktivitách dále pokračovaly Právnická jednota v Praze a Právnická jednota moravská. Starostou Jednoty právnické v Praze nadále zůstal Václav Joachym. Starostou Jednoty právnické moravské byl od roku 1939 Hynek Bulín. Činnost právnických jednot znamenalo uzavření českých vysokých škol, cenzura spolkových časopisů, jakož i perzekuce členů právnických jednot.

Po skončení druhé světové války navázaly Jednota právnická v Praze a Jednota právnická moravská na svou předválečnou činnost. Starostou Jednoty právnické v Praze se stal od roku 1945 Arnošt Wenig-Malovský, starostou Právnické jednoty moravské pak od roku 1947 Theodor Nussbaum.

Po únoru 1948 (až do roku 1990) došlo k přerušení kontinuity vývoje dosavadních právnických jednot. Vydávání časopisů, produkovaných dosud právnickými jednotami, bylo buď zastaveno, nebo byly tyto časopisy převzaty jinými, státními vydavateli. Na ustanovující schůzi konané 13. února 1949 na Právnické fakultě Univerzity Karlovy vznikla v podstatě bez členské základny Jednota československých právníků, čímž měla být odstraněna „stará buržoasní koncepce stavovského sdružování právníků.“ V telegramu předsedovi vlády A. Zápotockému z této ustanovující schůze bylo sděleno, že právníci budou „všemi silami pracovat na splnění pětiletého plánu a česně hájit zájmy pracujícího lidu proti všem nepřátelům hospodářského, politického a společenského pokroku.“²⁴⁹

²⁴⁹ BROŽ, V., BALÍK, S. ml., STUPKOVÁ, M. a kol. *Právnické jednoty a Jednota českých právníků*. Praha 2002, s. 21.

Tak došlo ke vzniku organizace, která s původním posláním právnických spolků neměla nic společného a jejímž úkolem bylo především sloužit novému režimu. Činnost této Jednoty měla být pod dozorem Komunistické strany Československa zacílena především do zahraničí, aby sloužila k předstírání toho, že spolkový život právníků není okleštěn.

Masovou výchovu právníků převzalo Revoluční odborové hnutí, popularizační práce měla přejít na sekci státu a práva při Socialistické akademii a publikační činnost na Právnický ústav ministerstva spravedlnosti. Tím definitivně došlo k ukončení jakékoliv spolkové činnosti.

Od roku 1965 se začala rozvíjet Jednota českých právníků, ovšem pod bdělým dozorem komise ÚV KSČ. Vzdor tomu především na základě iniciativy právníků na nižších stupních společenského žebříčku začaly vznikat v okresech a krajích příslušné okresní, krajské i základní organizace Jednoty českých právníků. S nárůstem členské základny se začaly uskutečňovat různá setkání s odbornými přednáškami a diskusemi. Ruku v ruce s uvolňováním politického tlaku došlo i k prohloubení odborné činnosti místních složek Jednoty českých právníků. Důležitým faktorem byla i skutečnost, že Jednota českých právníků dostávala od státu mnohatisícovou subvenci, takže si mohla dovolit držet i placený personál jak federálního výboru, tak i národních Jednot.²⁵⁰

Během období Pražského jara se Jednota českých právníků mohla těšit z možnosti svobodnějšího rozvoje spolkového života. Již počátkem roku 1968 bylo deklarováno, že „Jednota bude skutečnou zájmovou organizací právníků, která samostatně a demokraticky bude vyjadřovat své mínění ke všem politickým otázkám státu a práva“. Současně Jednota požadovala oprávnění, aby se mohla vyjadřovat a byl slyšen její hlas před určitými zásadními politicko-právními rozhodnutími, které řešily ústřední orgány. Do programu z jara 1968 začlenila Jednota českých právníků svou povinnost hájit etiku právnických povolání, jakož i profesionální zájmy právníků jako celku i jednotlivých právnických profesí a poskytovat společenskou ochranu svým jednotlivým členům. Ještě po invazi

²⁵⁰ BROŽ, V., BALÍK, S. ml., STUPKOVÁ, M. a kol. *Právnické jednoty a Jednota českých právníků*. Praha 2002, s. 22.

„spojeneckých armád“ se ve dnech 11. a 12. prosince 1968 podařilo uspořádat národní konferenci Jednoty československých právníků v Praze, kde sice ještě zaznívala určitá rezidua jarních proklamací, avšak s nástupem normalizace se veškerý rozvoj Jednoty českých právníků zabrzdil.²⁵¹

5.5 Kulturně-společenské a umělecké spolky

5.5.1 Umělecká beseda

Rozvoj spolkové činnosti bylo možné zaznamenat i v oblasti kulturní, literární a výtvarné. Zejména spolek Umělecká beseda – sdružující umělce všech oborů a existující od roku 1863 přispěl k novému rozvoji spolkové činnosti.

Významným způsobem se na činnosti Umělecké besedy podílel její výtvarný odbor, který byl v té době tvořen nejlepšími českými výtvarnými umělci, jako byl Josef Mánes, Karel Purkyně, Jaroslav Čermák, Soběslav Pinkas, Viktor Barvitijs, portrétista Josef Hellich či zakladatel české novodobé plastiky Václav Levý. Opomenout nelze ani Petra Maixnera, jehož podíl na každodenní agendě spolku i jeho trvalý zájem o hodnoty výtvarné minulosti byly velké.²⁵²

Výtvarný odbor se samozřejmě nemohl projevit bez výtvarných aktivit, které byly na počátku činnosti spolku Umělecká beseda skromné. Na tom měla značný podíl i skutečnost, že Praha nedisponovala vůbec žádnou vlastní specializovanou výstavní síňí a jediným podnikem tohoto druhu byly jen každoročně pořádané výstavy Krasoumné jednoty, která však nebyla spolkem uměleckým, ale akciovou společností vázanou na česko-německou a notně archaizující Společnost vlasteneckých přátel umění.²⁵³

Proto se výtvarný odbor pokusil tento nedostatek nahradit stálou výstavou prací svých členů ve vlastních místnostech a také řadou putovních a okružních

BROŽ, V., BALÍK, S. ml., STUPKOVÁ, M. a kol. *Právnícké jednoty a Jednota českých právníků*. Praha 2002, s. 22-23.

²⁵² MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 104.

²⁵³ Tamtéž, s. 105.

výstav. Jednou z větších výstav reprezentativního charakteru byla výstava uskutečněná v roce 1871, která byla uspořádána v sále Měšťanské besedy a na svou dobu měla mimořádný rozsah. Bylo zde vystavováno přes 350 položek a navštívilo jí 4 190 návštěvníků. Šlo vlastně o první významnou přehlídku všeho, co v té době mohlo nabídnout české výtvarné umění včetně architektury, uměleckého průmyslu a fotografie. Dominantou této výstavy byla velká kolekce plastik Václava Levého, představující v podstatě celé jeho dílo, které po své smrti odkázal Umělecké besedě. Sochy na ni byly transportovány z Říma, kde sochař žil. Z malířů zde byli zastoupeni Josef Navrátil, Karel Purkyně a dva výborní krajináři, Adolf Kosárek a Alois Bubák. Samozřejmě zde vystavovali i jiní výtvarníci. Další významná výstava se uskutečnila v roce 1877, přičemž se jednalo o první výstavu s dominujícím osvětově výchovným záměrem.

Další odbor Umělecké besedy – odbor hudební – směřoval k povznesení hudebního českého života a speciálně pražského koncertního ruchu. Hudební odbor měl poskytovat českým hudebním umělcům morální i hmotnou podporu. Činnost hudebního odboru Umělecké besedy měla spočívat zejména ve vydávání a provozování skladeb českých autorů. Jelikož na publikační činnost skromné prostředky Umělecké besedy nestačily, přešel tento úkol na Hudební matici, která vznikla počátkem sedmdesátých let.²⁵⁴ Vedle propagace domácí tvorby nezapomínal hudební odbor i na umělecké výtvořiny jiných národů.

Schůze hudebního odboru se konaly jednou týdně. Na nich byl udržován přátelský styk hudebních umělců, pořádaly se koncertní večery a různé zábavy. Tzv. Populární koncerty Umělecké besedy představovaly velkou osvětovou činnost ve prospěch hudební kultury. Členy hudebního odboru byli nejen hudebníci, ale i hudební teoretici a hudební literáti. Mezi členy patřila i celá řada hudebních nadšenců, kteří nebyli hudebníky z povolání, jakož i celá řada milovníků hudby.

Řízení záležitostí hudebního odboru bylo stanoveno na základě stanov umělecké besedy. Výbor hudebního odboru měl volit ze svého středu starostu a podle potřeby i jiné funkcionáře. Těmi byli náměstek starosty, jednatel, pokladník, zapisovatel a správa hudebního archivu. Jako každý z odborů se i hudební odbor

²⁵⁴ JELÍNEK, H. (ed.). *Padesát let umělecké besedy 1863-1913*. Praha 1959, s. 83.

řídil zvláštními stanovami, které sobě v rámci všeobecných spolkových stanov sestavil a správnímu výboru celé Umělecké besedy ke schválení předložil.²⁵⁵

K prvním funkcionářům výboru hudebního odboru a členům náleželi: Bedřich Smetana, jako předseda hudebního odboru a Ludvík Procházka, jako jednatel. K prvním členům hudebního odboru náleželi Karel Bendl, Jan Bláha, prof. František Blažek, Jindřich Böhm, Josef a Antonín Foerstrové, J. Drahorád, Ferdinand Heller, V. Horák, prof. Janatka, Fr. Kaván, J. L. Lukes, Em. Meliš, prof. J. Mildner, H. Palla, Jindřich Pech, Ad. Pozděna, Josef Srb, K. Strakatý, Josef Ulm, Č. Vecko, Č. Vinař, Alois Hnilička, Ferdinand Laub, L. Měchura, Ed. Nápravník, H. Vojáček.²⁵⁶

Poprvé na veřejnosti vystoupil hudební odbor Koncertní zábavou, pořádanou dne 14. srpna 1863 na Žofíně, kde mimo jiné vystoupili Bedřich Smetana a Ferdinand Laub. Zvláště důležité byly týdenní schůze pořádané pravidelně ve středu. Zde byla pěstována hlavně klasická hudba, ale později i nové skladby. Těchto schůzí se velmi pravidelně účastnil Bedřich Smetana, kde zároveň i vystupoval. Mimo praktické provozování hudby se hojně na schůzích debatovalo o odborných otázkách a byly vedeny přednášky. Přednášky se vztahovaly k významným událostem pražského hudebního života v opeře i v koncertní síni a byly určeny jako předběžné informace pro širší obecnost o jednotlivých hudebních dílech.

Na těchto přednáškách vystoupili např. dr. J. Branberger o Prvních čtyřech symfoniích Beethovenových, profesor K. Hoffmeister o Páté a osmé symfonii Beethovenově, A. Piskáček o Beethovenově symfonii deváté, K. Hůlka O starších českých skladatelích, L. Prokop o své opeře *Sen lesa*, JUC. Jan Löwenbach O organizaci českých skladatelů a ochraně jejich autorských práv či Ladislav Prokop o své opeře *Otázka*.²⁵⁷

Od druhé poloviny 20. století začali přicházet do Umělecké besedy mladí literáti, jako byl např. Viktor Dyk, Hanuš Jelínek či Otakar Teer, a to s daleko

²⁵⁵ JELÍNEK, H. (ed.). *Padesát let umělecké besedy 1863-1913*. Praha 1959, s. 84.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 87.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 128.

modernějšími uměleckými podněty. Tito přinesli i její první samostatnou revui – Lumír. Členy Umělecké besedy se stala i celá řada mladých výtvarníků, jako byl Vlastimil Rada, Václav Rabas či Vojtěch Sedláček.

Roku 1926 získal spolek na Kampě své první samostatné sídlo s Alšovou síní a dvoranou pro koncertní a divadelní provoz. V besedním domě pořádal spolek pravidelné výstavy svých členů, ale i domácích a zahraničních hostů. Spolek zde konal koncerty, přednášky, diskuse a celou řadu dalších společenských akcí. Besední dům se stal také sídlem hudebního vydavatelství, Hudební matice, nejvýznamnějšího podniku svého druhu, které si svou úrovní získalo i mezinárodní ohlas. Sídlila zde i redakce besední výtvarné revue Život, kde působili mimo jiné Vladimír Holan, Josef Čapek a Karel Šourek. Rovněž zde sídlila hudební revue Tempo.

V tolerantním, umělecky i názorově širokospektrálním ovzduší výtvarného odboru, propojujícím tradici s modernitou, zvláštní úcty požíval symbolista František Bílek. Prestiž spolku dále rostla, když po Rabasovi, Boháčkovi a Sedláčkovi jeho řady doplnili významní umělci jako Jan Zrzavý, Josef Čapek, Otakar Kubín, Josef Šíma, František Tichý a další.

Umělecká beseda realizovala významné výstavní akce, které nakonec vyvrcholily ve dvě přelomové akce mezinárodního dosahu. Bylo to Staré umění na Slovensku v roce 1937 a monumentální výstava a slavnost Pražské baroko v roce 1938. Žáci a pokračovatelé F. Trösterera, který výstavu instaloval, zde získali zkušenosti, které později uplatnili v proslulých československých pavilónech Světových výstav v Bruselu, Montrealu nebo Osace. Koncem 30. let zahájil výtvarný odbor i rozsáhlou ediční knižní činnost, zejména v oblasti umělecko-historických titulů.

Hudební odbor za první Československé republiky udržoval živé styky s evropskou modernou. Vedle V. Nováka se významně uplatňovali B. Vomáčka, K. B. Jirák, J. Křička, R. Karel, E. Axman aj., které tehdy navštívili kupříkladu Stravinskij, Prokofjev, Ravel, Respighi, Schönberg, Roussel a Kleiber.

Pověst Umělecké besedy přivábila do jejích řad i prestižní osobnosti veřejného a hospodářského života první Československé republiky. Jednalo se o přední průmyslníky (např. rodina Baťova), bankéře i politické činitele - ministerského předsedu Jana Malypetra, ministra financí Karla Trapla a další. Beseda měla tehdy své členy v USA, Argentině, Francii, Polsku, Rakousku, Belgii, Jugoslávii, v Egyptě a dalších zemích.

Do orientace a činnosti spolku Umělecká beseda, stejně jako tomu bylo i u jiných spolků, výrazným způsobem zasáhly politické události, které vyústily ve zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Se změnou postavení státu v mezinárodních a dalších vztazích došlo i ke změně společenského života.

Německá kulturní politika v Protektorátu Čechy a Morava byla prováděna prostřednictvím byrokratických rozhodnutí nacistických úředníků, kteří obecně dostávali široký prostor pro vlastní iniciativu. Prováděli ji cílevědomě a důsledně, přičemž „redukování a glajchšaltování českého kulturního života probíhalo v několika etapách, které se částečně překrývaly a měly v jednotlivých kulturních sférách odlišné tempo.“²⁵⁸

Pro uskutečnění okupační strategie v kulturní oblasti byla nejdříve ustavena Skupina pro kulturně-politické záležitosti – Gruppe Kulturpolitische Angelegenheiten v rámci úřadu říšského protektora, v pozdější době přeměněná na kulturně politické oddělení – Abteilung – Kulturpolitik.²⁵⁹ Toto oddělení mělo ve své kompetenci kromě školství také všechny kulturní oblasti a pečlivě monitorovalo český společenský život, tedy i spolky. Příslušným protektorátním místům vydávalo pokyny, směrnice a příkazy.

V případě Umělecké besedy se změna projevila okamžitě v souvislosti s jejími časopisy. Vydávání časopisu Lumír, který byl produkován literárním odborem Umělecké besedy, bylo počátkem roku 1940 definitivně zastaveno. Výtvarnému odboru se po dvouleté odmlce (1939-1940) podařilo obnovit vydávání

²⁵⁸ DOLEŽAL, J. *Česká kultura za Protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996, s. 19.

²⁵⁹ TOMÁŠEK, D. Nacistická cenzura v Protektorátu Čechy a Morava. In: MÍŠKOVÁ, A. (ed.). *Nacionálno-socialistický systém vlády: Říšská župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. Bratislava 2002, s. 55.

časopisu Život alespoň v podobě sborníku a to z finančních důvodů, neboť Život byl především financován z výtěžku společenských akcí pořádaných odborem, kterých za protektorátu drasticky ubylo. Roku 1941 řídil Život Karel Šourek, roku 1942 přichází do jeho redakce Karel Chaloupecký.

V tomto období byly v Životě vedle článků analyzujících ze širšího hlediska aktuální besední výstavy otištěny i statě filozofického a obecně estetického charakteru. Život dále zejména navazoval na tradici meziválečného Života monotematicky orientovanými bloky, v nichž se věnoval soustavnějšímu a mnohostrannému průzkumu jednotlivých estetických i kulturně historických fenoménů. Tato činnost byla dost odvážná s ohledem na to, že českým, a zejména pak pražským kulturním životem, se po celou dobu okupace zabývalo celé zvláštní oddělení zřízené přímo v Útvaru říšského protektora.²⁶⁰

V roce 1942 čítal výtvarný odbor šedesát devět členů, z toho třicet dva malířů, šestnáct architektů, pět sochařů, sedm teoretiků a historiků a dva laiky. Jeho činnost se neomezovala jen na výstavní agendu a vydávání Života, ale odbor pokračoval i ve svých interních debatních večerech, které se týkaly jak aktuálních výtvarných problémů, tak i výhledů do očekávané svobodné budoucnosti státu.

Příznačným uměleckým projevem v Protektorátu byl historismus. Z výtvarného hlediska byl charakteristický tím, že se inspiroval náměty, stylem, i technikami předchozích slohových období. Historismus se v této době rozvíjel v různých variantách, které odkazovaly na gotiku, baroko, lidové umění či umělce českého národního obrození, a bylo ho možné chápat jako formu regrese, tedy obranného mechanismu. V této době se čeští umělci potýkali se širokou škálou rozporuplných podnětů.²⁶¹ Kromě jiných to byla ostrá kritika avantgardy, výzvy k aktivní službě potřebám ohroženého národa nebo všudypřítomná cenzura. Ať již vědomá či nevědomá regrese byla cestou, jak řešit stupňující se zátěž korekcí

²⁶⁰ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 252.

²⁶¹ PECH, M. „Zvrhlé umění“ v Protektorátu. In: ROUSOVÁ, H. (ed.). *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*. Řevnice 2011, s. 99 an.

vlastních názorů a postojů. Byla prostředkem úniku do jiných výtvarných oblastí, které nabízely nové, společensky „přijatelnější“ možnosti a cesty seberealizace.²⁶²

Také činnost hudebního odboru pokračovala za okupace, především (pokud to bylo možné) ve svém programu editování hudebnin a knih. Z významných knižních titulů se jednalo o ediční řadu Profily českých hudebníků, vždy s podrobným soupisem děl a sekundární literatury, a v ní zvláště nejkvalitnější monografii od Jiřího Dostála o skladateli Jaroslavu Křičkovi, který byl v Umělecké besedě velmi oblíbený.²⁶³

Navzdory nacistické nevoli v letech 1942-1944 nadále rostl počet jednotlivých koncertních produkcí. V Praze se konalo několik koncertů denně, kupříkladu v období od 1. září 1943 do 25. července 1944, tj. do Goebbelsova zákazu, povolilo ministerstvo lidové osvěty 6851 koncertů na území Protektorátu Čechy a Morava, z toho 1765 pouze v Praze.

Hudební tisk prožíval podstatně horší situaci. Časopis Tempo neexistoval již od roku 1938 a zbývající časopisy, jako byly Smetana, Hudební věstník aj. byly za protektora Heydricha redukovány hrubými administrativními zákroky na jediný časopis Hudba a divadlo, který nahradil zároveň i všechna dosavadní divadelní periodika. Jelikož v Protektorátu fungovala nacistická i protektorátní cenzura, nesměli být uváděni židovští autoři a zákaz činnosti platil i pro židovské výkonné umělce.

Nesměli se také uvádět skladatelé ze států, s nimiž se postupně Německo dostávalo do války, skladby exponovaně modernistické a díla obsahující myšlenku aktivního bojovného vlastenectví, což se týkalo zejména operní a vokální hudby.

V této době nebyla Umělecké beseda názorově kompaktním spolkem. Názorové rozdíly se projevovaly nejen v estetické, ale i ve světonázorové a politické orientaci, a to i přesto, že starosta Umělecké besedy Oldřich Kerhart ve svém proslovu k 80. výročí Umělecké besedy zdůraznil, že se Umělecká beseda

²⁶² MIKŠÍK, O. *Psychika osobnosti v období závažných životních a společenských změn*. Praha 2009, s. 41.

²⁶³ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 235.

nepřikloňovala k běžné politice, ba naopak se od ní vzdalovala. Přesto se i v řadách Umělecké besedy objevili jedinci, kteří se vcelku ochotně adaptovali na nové poměry v protektorátním režimu. Rovněž zde však byli i členové, kteří se jednoznačně zapojili do ilegálního protinacistického odboje. K těmto odbojářům náležel Karel Šourek, (dalšími byli V. Sivko, M. Pirdek, B. Dohalský a C. Majerník), který posílal kódovaná sdělení přes Slovensko do Londýna. Na jaře roku 1944 byl zatčen, odsouzen k trestu smrti a v pankrácké věznici čekal až do konce války na vykonání rozsudku.²⁶⁴

Po skončení druhé světové války se členské řady Umělecké besedy výrazně rozmnožily. Umělecká beseda obnovila celou řadu svých předválečných aktivit a začala navazovat nové zahraniční kontakty. Mimo jiné se zasloužila o vrácení Rudolfinu uměleckým účelům. Do únorového puče si Umělecká beseda nemusela stěžovat na nedostatek prostoru pro svou činnost. Získala slušnou státní dotaci a definitivně jí odpadly letité starosti o materiální a sociální zájmy jejích členů. Ty po válce zcela převzaly Syndikáty²⁶⁵, jež měly do února 1948 povahu ideologicky neutrálních odborových organizací, které se sice podílely i na organizaci kulturního života, ale nesměly zasahovat do problematiky umělecké tvorby samé, ani mocensky prosazovat jakoukoliv jednostrannou stranicko-politickou orientaci.²⁶⁶

V poválečném období Umělecká beseda vydávala několik periodik. Výtvarný odbor pokračoval ve vydávání *Života* a na dlouholetou tradici navázala i hudební revue *Tempo*. Literární odbor od ledna 1947 začal nově vydávat měsíčník *Doba* a *Sdružení pro dramatickou tvorbu*, které se od počátku roku 1947 začalo vyvíjet do podoby samostatného dramatického odboru Umělecké besedy, vydávalo *Divadelní zápisník*. Roku 1947 se k výše uvedeným časopisům připojil i *Zpravodaj UB*, měsíčník, který kromě zpráv pro členy a informací o knižních

²⁶⁴ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 233.

²⁶⁵ Modifikovaný Syndikát výtvarných umělců československých, který ovšem existoval již od roku 1925, Syndikát českých spisovatelů a nově utvořené instituce: Syndikát českých skladatelů a Syndikát českých výkonných hudebních umělců.

²⁶⁶ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 243.

novinkách besedních vydavatelství přinášel také zajímavé úvahové články, vzpomínkové texty i drobné ukázky z nové původní i překladové tvorby.²⁶⁷

K zásadní změně v činnosti Umělecké besedy došlo po únoru 1948. Ve všech politicky, hospodářsky či kulturně jen trochu důležitějších organizacích, institucích a podnicích začaly prakticky okamžitě fungovat tzv. akční výbory a během krátké doby byla ustanovena cenzura, byly přerušeny jakékoliv svobodné styky s moderním světovým uměním a jeho centry na Západě, došlo k vydání zákona o sjednocení nakladatelství a knihkupectví a začaly lavinovitě zanikat časopisy. Toto se promítlo samozřejmě i v jednotlivých odborech Umělecké besedy. I zde se ustavily akční výbory, které na čas převzaly kompetence volených orgánů s tím, že v té době měly provést očištné řízení v besedních řadách, což se i stalo.

Akční výbor hudebního odboru vyloučil pounorové emigranty dr. Leoše Firkušného a K. B. Jiráka, dále J.M. Květa a Bořivoje Mikodu. Rovněž byli vyloučeni Jindřich Felda, Ladislav Černý a Pavel Dědeček. Podmínečná propuštění postihla i dr. Jana Löwensteina a ing. Otokara Šourka.

Avšak naštěstí když byl pak 1. července 1948 ustanoven nový správní výbor Umělecké besedy, nechyběl v něm prakticky nikdo z jeho dřívějších významných členů. Čtyři místopředsedové reprezentovali odbor divadelní – Ferdinand Pujman, odbor hudební – Karel Hába, odbor literární – Jan Weiss a odbor výtvarný – V.V. Novák.

Ve výboru pak zasedali divadelníci Jiří Frejka, Jan Reimoser-Rey, Otomar Krejča, Jiří Fuksa a Jiří Hájek. Hudebníky zastupovali dr. Jiří Dostál, Jan Kapr, Václav Trojan, Miloslav Kabeláč a dr. Miloš Říha. Za odbor literární ve výboru byli Jaroslav Bednář, Jan Vladislav, Jiří Weil, Jiří Kolář, a Adolf Kroupa. Za výtvarný odbor pak Karel Šourek, František Gross, Vlastimil Rada, Josef Brož a ing. Miloslav Roman. Tento výbor Umělecké besedy, ale i výbory jednotlivých odborů, se více méně udržel po řadu dalších let.

²⁶⁷ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 245.

Činnost Umělecké besedy se po tomto období v podstatě zakonzervovala do vnitřních spolkových hranic. Členství v Umělecké besedě neslibovalo vůbec žádný hmotný efekt nebo kariéru. Z druhé strany to však chránilo spolek před přílivem ctižádostivých a propagandistických osob. Hudebnímu odboru se podařilo až do jara roku 1951 udržet besední úterky, ale jinak se celková činnost hudebního odboru začala potýkat s velkými potížemi. Již roku 1948 dostala přípis z Ústředního akčního výboru Národní fronty, ve kterém se sdělovalo, že „Existence samého HOUM je neúnosná zvláště proto, že všichni členové HO, pokud jsou skladatelé a teoretikové, jsou zároveň členy Syndikátu českých skladatelů, bude nyní přičleněno k většímu celku jako národnímu podniku.“ Hudební odbor přesto fungoval i nadále, i když se musel přizpůsobit organizačním změnám. A i když již nedostával státní subvence, nadále pokračoval ve své ediční a koncertní činnosti.²⁶⁸

Vynucený zlom v kulturní orientaci výtvarného odboru vyjadřoval jeho výstavní program. Již v roce 1949 byla členská výstava obohacena o řadu budovatelsky zaměřených projektů a artefaktů, zejména v oblasti architektury. Další výstavy se uskutečňovaly pod názvy jako Výtvarník mezi horníky, Kresby a obrazy z kladenských dolů, K výstavbě socialistického dneška apod.

V padesátých letech byl vydán zákon č. 68/1951 Sb. v jehož prováděcích předpisech, obsažených ve vyhlášce z 15. listopadu 1951 se pravilo, že těžiště spolčování v lidové demokracii přechází na masové organizace. Měšťácky bezobsažné a samoučelné formy spolkaření jsou přežitkem“. I když je v řadě slovníkových příruček uvedeno, že Umělecká beseda měla tak ze zákona zaniknout roku 1951, z interních spolkových materiálů je patrné, že k její likvidaci zcela nedošlo.

Definitivně, de facto i de iure, zanikla Umělecká beseda až v období normalizace v roce 1972. Normalizační úřady využily lsti, spočívající v tom, že uplatnily XIII. článek stanov Umělecké besedy v podobě, jak je při jejich novelizaci schválila Zemská správa politická v Praze dne 7. června 1922, č. 3675, a jak je potvrdil dekret prezidenta republiky ze dne 25. září 1945, č. 81/1945. V tomto článku stanov bylo zakotveno, že „O rozchodu spolku rozhoduje valná

²⁶⁸ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 269.

hromada. Ta rozhodne též o jmění spolkovém. Přestal-li by spolek jinou nějakou příhodou, odevzdá se celé jmění radě hlavního města Prahy v opatrování až do obnovení spolku.“ Věc vzali tentokrát do rukou normalizační byrokraté z odboru pro vnitřní věci Národního výboru hl. města Prahy, kteří v přípisu ze dne 1. června 1972 „doporučili, aby UB ukončila svoji činnost dobrovolným rozchodem“. Tento verdikt pak pokračoval: „K závěru tohoto jednání dodáváme, že společenská funkce UB zanikla již vytvořením státních kulturních institucí, jako jsou ideové svazy, kulturní fondy, vydavatelské organizace. (...) Vznikem státem podporovaných a dotovaných organizací mohou být tyto úkoly zabezpečovány po stránce kulturní, politické, organizační i ekonomické mnohem kvalitněji, než by byla schopna v současné době Umělecká beseda jako spolek. Tím se stává její existence formální a namnoze dublující. Nehledě k těmto závažným celospolečenským důvodům, které mluví pro ukončení činnosti Umělecké besedy, existuje skutečnost, že UB již po řadu let činnost danou jí stanovami nevyvíjí nebo jen ve velmi nepatrném měřítku (...) že nebyla uspořádána valná hromada, nedošlo k volbě nových funkcionářů v souladu se stanovami...“ atd. „Dohoda“ tedy zněla na to, že „činnost UB bude ukončena 31. července 1972 a spolek se k tomuto dni rozejde.“²⁶⁹

Výbor Umělecké besedy, jehož část se v tento moment proměnila na likvidační komisi, neměl již žádné šance na udržení spolku. Likvidační komise se rozhodla spolkový obrovitý archiv předat Památníku národního písemnictví a tento jeho fond se, dosud nezpracovaný, nalézá v depozitáři ve Starých Hradech. Výtvarná díla, která ještě Umělecká beseda vlastnila, byla darována Národní galerii, částečně pak i Galerii hlavního města Prahy. Velkou knihovnu, která obsahovala notové materiály a odbornou hudební literaturu, odkázala hudebnímu archivu Československého rozhlasu. Likvidační práce byly natolik časově náročné, že se nakonec protáhly až do 31. srpna 1974.

Vyjma administrativních předávacích protokolů a závěrečné finanční bilance vydal poslední správní výbor Umělecké besedy ještě jeden dokument,

²⁶⁹ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 292-293.

jenž nazval „Závěrečný protokol o likvidaci Umělecké besedy v Praze“, a který v podstatě představoval jakýsi testament pro budoucí generace.²⁷⁰

„Ustavení Umělecké besedy bylo nejvýznamnějším českým svéprávným uměleckým a kulturním útvarem, zřízeným na jaře českého národního života. Umělecká beseda v Praze se tak stala ,chrámem i tvrzí českého umění a české kultury. Její společné úsilí rozvíjelo české umění, národní ve své podstatě, světové svými hodnotami.

Rozsáhlé celonárodní působení a činnost Umělecké besedy, jíž zasvětily své životy generace vynikajících českých umělců, vědců a kulturních pracovníků, bylo mimořádně významné pro celý český národ. V této své činnosti se snažila Umělecká beseda v Praze pokračovat po celou dobu svého trvání.“

Znovuzrození Umělecké besedy nastalo až po tzv. sametové revoluci v roce 1989, kdy se nově vzniklé Sdružení politických stran, hnutí a sdružení obrátilo na ještě formálně neexistující Uměleckou besedu s dotazem, zda má zájem o obnovení své činnosti. Dne 28. prosince 1989 pak uveřejnil deník Lidová demokracie zprávu o chystané revitalizaci spolku. Dne 29. prosince 1990 byl schválením stanov spolek registrován Ministerstvem vnitra. Tak započala jeho nová činnost, která trvá do dnešních dob.

²⁷⁰ MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003, s. 294.

Závěr

Cílem rigorózní práce bylo především ucelené představení a analýza relevantních právních předpisů v oblasti spolkového práva v letech 1918-1990, na jejichž základě se právo spolčovací realizovalo. Samozřejmě bylo nutné zmapovat i období předcházející, které bylo významné pro ústavní zakotvení spolkového práva. Poté byla pozornost zaměřena na zákon č. 134/1867 Sb., o právu spolčovacím, jehož právní úprava platila na našem území až do roku 1951. Časová působnost tohoto zákona byla úctyhodná, přičemž vše nasvědčuje tomu, že se z profesního hlediska jednalo o právní předpis velmi kvalitní a tehdejší praxi obecně vyhovující. Významné přitom bylo, že zákon upustil od koncesní soustavy, takže založení spolku již nezáviselo na volném uvážení orgánu státní správy.

Práce sleduje vývoj spolkového práva v období první Československé republiky, v období nesvobody a po roce 1945. V souvislosti s těmito dějinnými etapami byla pozornost zaměřena nejen na právní úpravu spolkového práva samotnou, nýbrž i na jeho praktickou realizaci. Zde je třeba poukázat na fakt, že v období první Československé republiky měla na utváření spolkového práva neodmyslitelný vliv i rozhodovací činnost Nejvyššího správního soudu.

V závěrečné části se práce konkrétně zabývá vybranými spolky a jejich uskutečňovanou činností, především v období druhé poloviny 19. století a první Československé republiky. Vznik celé řady spolků představoval nový základ pro rozvoj společenského života a prosazování společných zájmů jejich členů. Spolky poskytovaly nejen výrazný prostor pro realizaci zájmů jednotlivých společenských vrstev a skupin, ale i pro emancipaci žen.

Ženské spolky zakládáné v druhé polovině 19. století se orientovaly výhradně na charitativní a vzdělávací činnost. V tomto období se u nich neprojevovaly požadavky politického rázu, jako bylo kupříkladu členství v politických stranách či získání volebního práva. O volební právo žen začal usilovat až spolek Ženský klub český, který byl založen roku 1903, tedy až na počátku 20. století. K základním úkolům ženských spolků náleželo

do této doby zejména zajištění podpory chudým a neúplným rodinám, zřizování škol a hledání práce pro chudé dívky a ženy.

Činnost spolků byla velmi různorodá. Jednalo se o spolky, jejichž hlavním cílem bylo zlepšit sociální a pracovní postavení svých členů, spolky orientující se na vzdělávání či spolky sledující utužování tělesného zdraví. Celá řada spolků v průběhu doby zanikla, jejich strategie se měnila nebo se přeorientovala na jinou činnost.

V souvislosti s vývojem spolků můžeme z počátku sledovat silnou intervenční státní politiku, přičemž stát přistupoval k jednotlivým spolkům selektivně. Některé podporoval, jiné potlačoval. Vztah státu a spolků se měnil v návaznosti na politicko-společenské změny. To bylo patrné i po roce 1948. I když po osvobození v roce 1945 dochází k obnově spolkového života, avšak ne již v takovém měřítku, jako tomu bylo během období první Československé republiky, po převzetí moci Komunistickou stranou Československa v roce 1948 počet spolků prudce klesl.

Dle zákona č. 68/1951 Sb. byly některé spolky rovnou prohlášeny za dobrovolné organizace (např. Revoluční odborové hnutí a Československý svaz mládeže), některé se pak mohly přeměnit v dobrovolné organizace nebo k nim přistoupit. Poskytnutí možnosti přeměny představovalo pouhé zamaskování likvidace občanské společnosti, a to zákazem jiných než jen vyvolených spolků. Vyjma tohoto právního předpisu upravovaly zánik spolků ještě i zvláštní předpisy. Spolková činnost začala být organizována a řízena systémem Národní fronty, a byla tedy pod kontrolou KSČ.

Ústava z roku 1960 již o právu svobodně se spolčovat nehovořila. Možnost sdružování byla podmíněna účastí ve společenských organizacích, kterým ústava dávala právo přebírat některé úkoly státních orgánů, což naprosto odporovalo zásadě odluky spolků od státu.

Spolkový život známý z období první Československé republiky byl tak oživen až po tzv. sametové revoluci v roce 1989, kdy došlo zákonem č. 83/1990 Sb., o sdružování občanů, mimo jiné ke zrušení právní úpravy z roku 1951.

Cílem nového zákona bylo především co nejrychleji vytvořit prostředí pro opětovné nastolení široké spolkové svobody, která představuje základ plurality v demokratické společnosti. Právo spolčovací tak opět začalo být vnímáno jako prostředek k podílení se na veřejném životě ve státě.

Resumé

The aim of this thesis is to present relevant legal regulations in the field of association law from the period between 1918 and 1990. It is, of course, also necessary to present the preceding period, important for constitutional basis of association law. The focus is then shifted to Act No. 134/1867 Sb., on right of association, that was valid in our territory until 1951. The time-frame of this Act was venerable and all seems to indicate that it was an act of high legal quality, appropriate in general for the practice of the time. One important feature was the fact that this Act had abandoned the preceding system of concessions, i.e. the establishment of an association (*spolek*) was no longer dependent on free determination of a public administration authority.

After that the thesis follows the period of the first Czechoslovak republic, the unfree period, and the post-1945 period. In these periods the focus is on legal regulation of association law, but also on practice. During the first Czechoslovak republic the decisions of the Supreme Administrative Court were also very important for shaping the association law.

In its final part the thesis deals with selected associations and their activities, especially during the second half of the 19th century and during the first Czechoslovak republic. The establishment of various associations lay new foundations for development of social life and promotion of common interests. The associations provided not only substantial floor for realization of interests of various social strata and groups, but also for emancipation of women.

The associations of women founded in the second half of 19th century were solely focused on charitable and educational activities. In this period, they made no political requests, such as membership in political parties or call for women's suffrage. The first association that started to call for women's suffrage was *Ženský klub český* (Czech Women's Club), founded in 1903, i.e. at the beginning of the 20th century. The basic tasks of women associations of that time mainly included providing support to poor and incomplete families, founding schools, and finding work for poor girls and women.

The activities of associations were very varied. Some associations were mainly aimed at improving the social and work position their members, some were education/oriented, some pursued improvement of physical health. Many associations were disbanded over time, changed their strategy, or re-focused on other activities.

In the case of associations we can also witness, at first, a strong state intervention policy, as the state was selective in its approach to individual associations. Some were supported, other suppressed. The relationship of the state and associations changed in the context of political and social changes. This was also clearly visible in the post-1948 period. Although there was a renovation of associative life after 1945, it did not reach the scale of the first Czechoslovak republic, and after the Communist party took over the power in 1948 the number of associations dropped dramatically.

According to Act No. 68/1951 Sb. some associations were directly labelled “voluntary organizations” (ex. the trade union association *Revoluční odborové hnutí*, the youth association *Československý svaz mládeže*), some other associations could transform into voluntary organizations or join them. The possibility of transformation was nothing more than a smoke screen for elimination of civil society by ban of all but the elected associations. Besides this Act, the abolishment of association was also regulated by other regulations. The associative activities started to be organized and managed by the National Front (*Národní fronta*) system controlled by the Communist party, *KSČ*.

The Constitution of 1960 had no provisions on freedom of association. The possibility of association was conditioned by participation in social organizations, and the Constitution provided them with the right to take over some of the tasks of state authorities, clearly in conflict with the principle of separation of associations and the state. The associative life as known from the first Czechoslovak republic was thus only renewed after the Velvet Revolution of 1989.

Seznam literatury a pramenů:

1. AUTORSKÝ KOLEKTIV. *Kapitoly z dějin Pionýrské organizace v Československu*. Praha: Mladá fronta, 1979.
2. BAHENSKÁ, M. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri/SLON, 2005.
3. BALÍK, S. Randovi spoluzakladatelé Jednoty právnické. *Zpravodaj Jednoty českých právníků*. 2014, č. 3.
4. BALÍK, S. Jednota právnická v Praze v letech 1864-1882 (Příspěvek k 125. Výročí založení). *Právněhistorické studie*. 1992, č. 32.
5. BIANCHI, L. *Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu, I*. Bratislava 1971.
6. BROŽ, V., BALÍK, S. ml., STUPKOVÁ, M. a kol. *Právnické jednoty a Jednota českých právníků*. Praha 2002.
7. BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UP, 2001.
8. DOLEŽAL, J. *Česká kultura za Protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha 1996.
9. DUSIL, V. *Československé právo spolkové*. Praha: dr.Otakar Štorch-Marien, 1924.
10. DŘÍMAL, J. *Dějiny města Brna 2*. Brno: Blok, 1973.
11. EFMERTOVIČ, M. *České země v letech 1848-1918*. Praha 1998.
12. GAWRECKI, J. *Dělnické hnutí v Severozápadních Čechách do r. 1918*. Opava 1978.
13. GRÓNSKÝ, J. *Dějiny československého státu a práva 1938-1948*. Praha 1971.
14. HANKOVEC, M. Pionýrské hnutí ve Strakonici 1949-2002, PO ČSM 1949-1968. In: *Vlastivědný sborník Strakonice. Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003.
15. HONZÁK, F. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*. Praha: Libri, 2000.
16. JELÍNEK, H. (ed.). *Padesát let umělecké besedy 1863-1913*. Praha 1959.
17. KÁRNÍK, Z. *České země v éře První republiky*. Díl I. Praha 2003.
18. KINDL, M., ERTL, Z., FORMANOVÁ, N., KINDL, T., ŠÍMA, A. *Úskali spolkového práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017.
19. KOPÁČ, J. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*. Praha 1968.

20. KŘEŠŤAN, J., BLODIGOVÁ, A., BUBENÍK, J. *Židovské spolky v českých zemích v letech 1918-1948*. Praha: Aventinum, 2001.
21. KVAČEK, R., BUTVÍN, J., DOHNAL, M. *Dějiny Československa II. (1648-1918)*. Praha: SNP 1990.
22. LAŠŤOVKA, M., LAŠŤOVKOVÁ, B., RATAJ, T., RATAJOVÁ, J., TŘIKAČ, J. *Pražské spolky*. Praha: Skriptorium, 1998.
23. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i modlitbě*. Praha 1999.
24. MALÝ, K., SIVÁK, F. *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1918*. Praha: Panorama 1988.
25. MARIÁNKOVÁ, J. *Žili a pracovali v Brně*. Brno: Rapid, 1977.
26. MATES, P. *Mezi Mnichovem a Berlínem, Státoprávní problémy II. republiky*. Brno 1992.
27. MATYS, R. *V umění volnost. Kapitoly z dějin Umělecké besedy*. Praha: Academia, 2003.
28. MIKŠÍK, O. *Psychika osobnosti v období závažných životních a společenských změn*. Praha 2009.
29. NAVRÁTIL, M. *Almanach československých právníků*. Praha 1930.
30. NEUDORFLOVA, M. *České ženy v 19. století*. Praha: JANUA, 1999.
31. PECH, M. „Zvrhlé umění“ v Protektorátu. In: ROUSOVÁ, H. (ed.). *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*. Řevnice 2011.
32. POKORNÝ, J. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 2003.
33. ŘEHOŘKOVÁ, M. *Vývoj výchovy a vzdělávání dospělých*. Brno: UJEP, 1985.
34. ŘÍHOVÁ, I. Spolková činnost v 19. století. In: *Vlastivědný sborník Strakonice. Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003.
35. SEKYRKOVÁ, M. (ed.). *Minerva 1890-1936: kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2016.
36. SMĚŘIČKOVÁ, H. *První české gymnázium 1890-1990: sborník k 100. výročí založení*. Praha: Ústř. Ústav pro vzdělávání pedagog. pracovníků, 1990.
37. STUDNIČKOVÁ, B. Padesáté jubileum založení Amerického klubu českých dam v Praze. *Ženské listy*. 1915, roč. 43, č. 2.
38. SVOJSÍK, A.B. *Český skaut. Úvodem k nové národní naší instituci*. Praha: Josef Springer, 1912.

39. ŠANTORA, R. *Skautské století: dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Praha: Mladá fronta, 2012.
40. ŠIK, H. K 100. výročí založení naší první novinářské organizace. *Sešity novináře*. 1977, roč. XI, č. 4.
41. ŠTEMBERKOVÁ, M. Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od roku 1901 do konce první světové války. In: *Ženy v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia, XIII, Praha 1996.
42. ŠTĚPÁNOVÁ, I. Formování a funkce sokolského kroje v české společnosti 60. a 70. let 19. století. *Český lid*. 1997, roč. 84, č. 2.
43. TESAŘOVÁ, Z. *Spolek českých žurnalistů a Jednot českých novinářů – první české stavovské organizace novinářů*. Diz. Práce. FSV UK, Praha 2003.
44. TOMÁŠEK, D. Nacistická cenzura v Protektorátu Čechy a Morava. In: MÍŠKOVÁ, A. (ed.). *Nacionálno-socialistický systém vlády: Říšská župa Sudety, Protektorát Čechy a Morava, Slovensko*. Bratislava 2002.
45. TREYBAL, M. Junák – svaz skautů a skutek ČR. In: *Vlastivědný sborník Strakonice. Kapitoly ze společenského života*. Strakonice 2003.
46. UHROVÁ, E. *České ženy známé a neznámé*. Praha: Mediasys, 2008.
47. UHROVÁ, E. *Anna Honzáková a jiné dámy*. Praha 2012.
48. VEJVARA, J. *Historie spolku českých žurnalistů v Praze*. Praha 1927.
49. VESELÁ, R. *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919-1952)*. Brno 1995.
50. WAIC, M. *Sokol v české společnosti 1862-1938*. Praha 1996.
51. ZYKA, J. B. Žena na poli sokolské práce. *Ženské listy*. 1920, roč. 48, č. 3-4.
52. ŽIŽKA, J. *Dějiny a současnost Sokola*. Praha: Česká obec sokolská, 2005.
53. Zákon č. 253/1852 ř. z.
54. Zákon spolkový č. 134/1867 ř.z.
55. Zákon č. 300/1920 Sb., o mimořádných opatřeních.
56. Zákon č. 267/1920 Sb. z. a n., o odstranění nevhodných názvů.
57. Zákon č. 125/1933 Sb. z. a n.
58. Zákon č. 131/1936 Sb. z. a n., o obraně státu.
59. Zákon č. 330/1938 Sb. z. a n.
60. Zákon č. 68/1951 Sb.
61. Zákon č. 74/1973 Sb.
62. Zákon č. 83/1990 Sb.
63. Zákon č. 84/1990 Sb., o právu shromažďovacím.

64. Zákon č. 85/1990 Sb., o právu petičním.
65. Vládní nařízení č. 30/1939 Sb., o tvoření zvláštních sdružení,
nepodléhajících platným předpisům o sdružování, a o dozoru na ně.
66. Vládní nařízení č. 97/1939 Sb., jímž se mění zákon č. 134/1837 ř.z., o právu
spolčovacím a činí některá opatření týkající se spolků.
67. Vládní nařízení č. 305/1948 Sb., o některých přesunech ve veřejné správě.
68. Dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb.